

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**PADİŞAH ADLARININ İSİMLENDİRMEDE KULLANILMASI
USULÜ: “AZİZİYE ÖRNEĞİ”**

Yüksek Lisans Tezi

Zekeriya ŞENTÜRK

Danışman

Prof. Dr. Nedim İPEK

Bu Çalışma Türk Tarih Kurumu Bursuyla Desteklenmiştir.

SAMSUN
2021

TEZ KABUL VE ONAYI

Zekeriya ŞENTÜRK tarafından, Prof. Dr. Nedim İPEK danışmanlığında hazırlanan **Padişah Adlarının İsimlendirmede Kullanılması Usulü: “Aziziye Örneği”** başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 18.6.2021 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	İmza	Sonuç
Başkan Prof. Dr. Nedim İPEK (Danışman) Ondokuz Mayıs Üniversitesi n) Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye Doç. Dr. İbrahim SERBESTOĞLU Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret
Üye Doç. Dr. Tuğrul ÖZCAN Ordu Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı		☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

ONAY

... / ... / ...

Prof. Dr. Ali BOLAT

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

İmza
13/07/2021
Zekeriya ŞENTÜRK

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

**Tez Başlığı : Padişah Adlarının İsimlendirmede Kullanılması Usulü:
“Aziziye Örneği”**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 24.05.2021 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 15

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

İmza
13/07/2021
Prof. Dr. Nedim İPEK

ÖZET

PADİŞAH ADLARININ İSİMLENDİRMEDE KULLANILMASI USULÜ:
“AZİZİYE ÖRNEĞİ”

Zekeriya ŞENTÜRK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans/ Haziran/2021

Danışman: Prof. Dr. Nedim İPEK

Tarih boyunca birçok hükümdar, gücünün ve otoritesinin bir göstergesi olarak kendi adıyla şehirler kurmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda da yerleşim yerleri başta olmak üzere hayatın pek çok alanında padişah ismini taşıyan eşyalara (şeylere) tesadüf edilmektedir. Padişah adlarıyla yapılan bu isimlendirmeler kimler tarafından, hangi gerekçe veya politikayla, neden ve nasıl yapılmıştı? Temelde bu soruların cevaplanmaya çalışıldığı tezde örneklem olarak, Sultan Abdülaziz dönemi ve ona atfen adlandırılan Aziziyeler ele alındı. Bunun sebebi isimlendirmelerin bu dönemde birden çoğalması ve dikkate değer hale gelmesidir. Padişah adlı yerleşim yerlerinin 1850'ler sonrası kurulmaya başlandığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde 1853-1856 Kırım Savaşı, 1864 Çerkez Sürgünü ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası binlerce kişi yurtlarından göç etti. Muhacirler daha güvenli iç bölgelere geldi. Onlar için kurulan yeni yerleşim yerlerine, Sultan Abdülaziz devri itibarıyla ekseriyetle devrin padişahına nispetle isim verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasında Yemenden Tulça'ya, Bosna ve Trablusgarp'tan Batum ve Bağdat'a kadar olan bölgelerde “Aziziye” adıyla birçok yerleşim yeri ve idari birim kurulmuştur. Sultan Abdülaziz devrinde toplamda 31 yerleşim yeri ve 7 idari birime Aziziye adı verilmiştir. Sultan II. Abdülhamid döneminde Aziziye adıyla 6, İttihat ve Terakki döneminde 4 yerleşim yeri kurulmuştur. Sultan Abdülaziz, haleflerinin yaratmaya çalıştığı “çağdaş monarşi” anlayışını doruk noktasına çıkardı. Sultan Abdülaziz devrinde asayişin sağlanması, halkın padişaha bağlılığının artması, padişahın taşrada varlığının hissettirilmesi için Aziziye adlandırmaları yapılmıştır. Dolayısıyla isimlendirmeler kamuoyu oluşturmak için kullanıldı. Başka bir ifadeyle Abdülaziz, hakimiyetini isimlendirme yoluyla meşrulaştırdı. Yerleşim yerleri ve idari birimler dışında camiler, namazgâhlar, çeşmeler, kuyular, caddeler, çarşılar, askeri istihkamlar, şirketler, gemi ve şapkalar da Aziziye olarak adlandırılmıştır. Sultan Abdülaziz döneminde toplam isimlendirme sayısı 96'dır. Devletin eyaletlere göndermiş olduğu memurların Aziziye adlandırmalarında önemli rol oynadıkları görülmektedir. Ayrıca devlet, Aziziye adlandırmaları yapan memurlarını taltif etmiş, onları bu konuda teşvik etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Aziziye, İsimlendirme, Adbilimi, İdari yapı

ABSTRACT

THE METHOD OF USING THE NAMES OF THE SULTANS IN NAMING: “THE SAMPLE OF AZİZİYE”

Zekeriya ŞENTÜRK

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of History

Master/ June/2021

Supervisor: Prof. Dr. Nedim İPEK

Throughout history, many rulers have built cities under their own name as a sign of their power and authority. In the Ottoman Empire, items bearing the name of the sultan were encountered in many areas of life, especially settlements. Who made those nomenclatures with the names of the Sultan, with what justification or policy, why and how? Basically, these questions were tried to be answered. In thesis, we dealt with the period of Sultan Abdulaziz and Aziziye named after him as a sample. The reason for that is the names suddenly multiplied and became remarkable in that period. It is seen that the settlements named Sultan started to be established after the 1850s. Because in this period, thousands of people migrated from their homeland after the 1853-1856 Crimea War, the 1864 Circassian Exile and the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The migrants came to secure inland areas. The new settlements established for them were mostly named after the sultan of the era as of the reign of Sultan Abdulaziz. Many settlements and administrative units, named "Aziziye", were established in the regions from Yemen to Tulça, Bosnia and Tripoli to Batum and Baghdad in the geography of the Ottoman Empire. In total, 31 settlements and 7 administrative units were named Aziziye during the Sultan Abdulaziz era. During the reign of Sultan Abdulhamid II, 6 settlements were established under the name Aziziye and 4 settlements were established during the Committee of Union and Progress period. Sultan Abdulaziz brought to the culmination the concept of “modern monarchy” that his successors tried to cread. During the reign of Sultan Abdulaziz, the name of Aziziye was made to ensure public order, increase the loyalty of the people to the sultan and made the sultan's presence felt in the provinces. Therefore, the nomenclatures were used to create public opinion. In other words Abdulaziz legitimized his dominance. Apart from settlements and administrative units, such as mosques, prayer rooms, fountains, wells, streets, bazaars, military fortifications, companies, ships and hats were also named Aziziye. It was seen that the officials sent by the state to the states played an important role in naming Aziziye. During the reign of Sultan Abdulaziz, the total number of nomenclatures is 96. In addition, the state rewarded and encouraged its officers who made the naming of Aziziye.

Keywords: Aziziye, Naming, Onomastic, Administrative Structure

ÖN SÖZ

İnsanoğlu, doğada canlı cansız her varlığı tanımlamış, bir isim vermiştir. Tarih boyunca evrimleşen ad verme olgusu, gittikçe komplike bir hal almıştır. Her topluluğun kendi anlayışına uygun, sayısız gelenek, görenek ve uygulamaları içeren dev bir olgu ortaya çıkmıştır.¹

Algılayabildiğimiz tüm canlı cansız nesnelere adlarıyla ilgilenen adbilimi, temelde dil biliminin dallarından birisi olarak kabul edilmektedir. Tarihçiler bu alanda çalışmalarını adbilimin alt dalları olan kişi adları ve yer adları üzerine yoğunlaştırmıştır. Kişi adları ve yer adları bir milletin geçmişini, kültür düzeyini, dini inancını ve dünya görüşünü ortaya koyarlar.

Dünya’da yer ve kişi adları çalışmaları 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla gelişme göstermeye başlamıştır. Türkiye’de yer adlarına dair çalışmalar 1925’te Fuat Köprülü’nün *Oğuz Etnolojisine Dair Notlar* isimli yazısıyla başlatılmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de yapılan ilk çalışmaların Türk boylarını konu aldığı görülmüştür. Bunlarda birtakım siyasi kaygıların varlığı söz konusudur.² 1960’lı yıllar itibarıyla Türkiye’de akademik anlamda yer ad biliminde çalışmalar artmış, bilhassa İstanbul Üniversitesi’nde yapılan tezler, alana önemli bilimsel katkı sağlamıştır.

Türkiye’de yapılan tez çalışmaları ve bazı makaleler incelendiğinde yer adbilimi alanında kuramsal bir altyapının olmadığı görülür. Bu konuda bir gayretin olmadığı da ortadadır. Türkiye yer adbilimi sahasında yapılan tezlerde yer adlarının anlamları bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Sınıflandırmaların adlandırılışı ve sınırlandırma şekilleri birbirinden farklı olarak keyfi bir tutum içerisinde gerçekleşmiştir. Tezlerde sınıflandırmaların olması gerektiği şekilde alt dallara sahip olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kullanılan alt başlıkların genellikle birbiriyle çeliştiği, birbirlerini ihtiva ettikleri, üst başlık olması gerekenlerin alt başlık; alt başlık olması gerekenlerin üst başlık olduğu görülmüştür. Doğan Aksan, 1974 yılında yayımladığı “Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar” isimli makalesiyle kısmen de olsa yer adlarına yönelik bir leksik-semantik sınıflandırmada bulunmuştur. Yer adbilimde leksik-semantik sınıflama konusunda Tuncer Gülensoy, Levent Kurgun gibi isimler de çalışmalarlarıyla bazı öneriler sunmuşlar. Ancak yapılan bazı çalışmalar bunların eksik olduğunu belirtmiştir.³ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)* kitabıyla kapsamlı bir leksik-semantik sınıflama sunmuştur.⁴

Türkiye’de yer adbilim çalışmaları, büyük oranda yerleşim yeri ve idari birimlere yoğunlaşmıştır.⁵ Yapılan çalışmaların önemli bir kısmı da Türk boy, kavim, oymak, aşiretler adları ile ilgilidir.⁶ Türkiye’de tarihçilerin adbiliminin alt başlıkları içerisinde ağırlıklı olarak çalıştığı bir diğer alan, kişi adlarıdır. Yılmaz Kurt,

¹ Orhan Acıpayamlı, “Türk Kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelemesi”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri: Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ofset Repromat Matbaası, C. 4, Ankara, 1992, s. 1.

² İbrahim Şahin, “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflama Meselesi”, *Avrasya Terim Dergisi*, 3/1, 2015, ss. 10-21.

³ Şahin, “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflama Meselesi”, ss. 10-15.

⁴ İbrahim Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Pegem Akademi, Ankara 2016.

⁵ Örneğin “Isparta İli Yer Adları”, “Bafra’da Adlarla İlgili Gelenek ve İnanmalar”.

⁶ Dilek Keleş, *Türk Adbilimi Bibliyografyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996, ss. 14-25, 90-138.

Türkiye’de kişi adları konusunda gerek yaptığı çalışmalar gerekse danışmanlığını yürüttüğü tezler ile alana büyük katkı sağlamıştır.⁷

Tez çalışmamızda doğrudan kişi adları veya yer adları değil, kişi adlarından türeyen kişiadlı-eseradı ve kişiadlı-yerleşimyeriadı gibi isimlendirmeler ele alındı. Giriş kısmında Aziziye ismiyle ortaya çıkan onim türleri tasnif edilerek açıklandı. Aziziye isimlendirmelerinin onim türleri belirtildi. Örneğin Aziziye yerleşim yerlerinin bir “antropoykonim” olduğu vurgulandı. Böylece Türkiye’deki onomastik çalışmalarının kurumsal alt yapısının oluşmasına katkı sağlayacak bir çalışma olması amaçlandı.

Türk onomastiği çalışmalarının bir diğer ağırlık merkezi de Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasını içerir.⁸ Şehirler ve idari birimler Osmanlı İmparatorluğu’nun taksimatına göre ele alınmıştır. Bununla birlikte kapsamlı sözlük çalışmaları da vardır. Osmanlı yer adları üzerine Bilge Umar’ın *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, Nuri Akbayar’ın *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* ve Tahir Sezen’in *Osmanlı Yer Adları* eserleri önemli çalışmalardır. Bu anlamdaki en kapsamlı sözlük Devlet Arşivleri tarafından 2020 yılında yayımlanan *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*’dür.

Tarih boyunca hükümdarlar, adlarını tarihe yazdırmak istemiş, isimlerini ölümsüzleştirmeye çalışmıştır. İnsanlar mekanların adlarıyla doğrudan bir ilişki kurarlar. Yer adları bir yeri, yurt tutan topluluğun kimlik ve kültürünü yansıtan göstergelerden biridir. İsimlendirmelerle yerler yurt halini alır. Kişiler, buldukları yerlerin ismini, aslını bilmek, anlamlandırmak ister. Osmanlı İmparatorluğu’nun hemen her yerini süslemiş olan padişah isimleri Osmanlı’nın çekildiği topraklardan birer birer silinmiştir. Bağımsız olan milletlerin birçoğu padişahların isimli yerler dahil, hemen her yeri kendi ideolojisi, tarihî perspektifi çerçevesinden yeniden isimlendirmiştir. Bugün Türkiye sınırları içerisindeki padişahlara izafeten isimlendirilmiş yerleşim yerleri gerek İttihat ve Terakki gerekse Cumhuriyet devrinde muhtelif sebeplerle değiştirilmiştir.

Tezin giriş bölümünde “Tarihte İsimlendirmeler”e değinilerek, tarihte yer adı verilirken gözetilen kıstasların neler olduğu, tarihî süreç içerisindeki örnekleri ve yer adı verme usulleri ortaya konulmaya çalışıldı. Ayrıca İslamiyet’te ve Müslüman Türk devletlerinde adlandırmalara değinilip, isimlendirme usullerinin tatbiklerinden bahsedildi. Tarihte isimlendirmeler konusunda son olarak Osmanlı’da isimlendirme ve uygulamalar ele alınmıştır.

Osmanlı idaresi 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla planlı yerleşim yerleri kurmaya başlar. Bu yerleşim yerlerinin padişah isimlerine nispetle ad aldıkları görülür. Padişahlar isimleri hangi gerekçelerle kimler tarafından nerelere verilmiştir? Bir cümlelik cevaplanması zor soruya dair Türk onomastik ve tarih çalışmalarında doğrudan bir çalışmaya tesadüf edilemedi. Tez çalışmamızda bu soruya cevaplar getirilmeye, Sultan Abdülaziz örnekleme üzerinden padişah isimlerinin hangi gerekçe ve usulle isimlendirmelerde kullanıldığı ortaya konmaya çalışıldı. Ayrıca belgelerin el

⁷ Kurt’un çalışmalarına “Türk Erkek Şahıs Adları”, “Kozan’da Şahıs Adları”, “Sivas Sancağı’nda Kişi Adları”, “Bodrum Kazasında Kişi Adları” ve “Tokat Şehri Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, “Çorum Sancağı Kişi Adları (XVI. Yüzyıl)”, makaleleri örnek olarak verilebilir.

⁸ M. Türker Acaroğlu, “Eski Osmanlı Belgelerine Göre XV. Yüzyıl Sonlarıyla XVI. Yüzyıl Başlarında Balkanlar’da Türkçe Yer Adlar”, Yordan Yordanov, “Osmanlı Belgelerinde Bulgar Yer Adları” gibi. Keleş, *Türk Adbilimi Bibliyografyası*, s. 90, 136.

verdiği ölçüde Aziziye isimlerinin kimler tarafından, nerelere, neden verildiği; isimlendirme sürecinin nasıl işlediği, isimlendirilen yapıların sonraki süreçlerdeki durumları ortaya konulmaya çalışıldı. Örneklem olarak Sultan Abdülaziz'in seçilmesi tesadüfî olmamıştır. Bunun sebebi padişah adlarıyla yapılan isimlendirmelerin bu dönemde bir anda artmış olmasıdır. Abdülaziz'e kadar nadir görülen padişah isimli adlandırmalar, bu dönemde imparatorluk coğrafyasının her yerinde filizlenmeye başlamıştır. Yemenden Tulça'ya, Bosna ve Trablusgarp'tan Batum ve Bağdat'a kadar olan bölgelerde hemen yer "Aziziye" adıyla süslenmeye başlanacaktır.

Tezin ilk üç bölümü, Aziziye adlandırmalarının yapıldığı yere göre belirlenmiştir. Dördüncü bölüm ise dönem temelinde tasnif edilmiş olup, "Sultan Aziz Sonrası Aziziye İsimlendirmeleri" başlığıyla verilmiştir.

Akademik danışmanım Prof. Dr. Nedim İPEK'e bana olan güveni ve kılavuzluğu için hassaten teşekkür ediyorum. Öneri ve ilgileri için Arapça hocası Dilek OKCI'ya, yapmış olduğu katkılardan dolayı Dr. Öğr. Üyesi İlkay ERKEN'e, değerli düzeltmeleri için Dr. Öğr. Üyesi Hakan TAN'a, katkı ve önerileri için Doç. Dr. İbrahim ŞAHİN'e müteşekkirim. Ayrıca önerileri ve destekleri için Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU'na, destekleri için Prof. Dr. Rıza KARAGÖZ'e, ilgi ve katkıları dolayısıyla Prof. Dr. Mucize ÜNLÜ'ye teşekkür ediyorum, minnettarlığımı sunuyorum.

Katkılarından dolayı Yağmur ÖZBEŞLİ'ye, her daim destekleri için ikizim Cafer ve kardeşim Arda'ya minnettarım. Son olarak sağladıkları burs ile tezin ortaya çıkmasını sağlayan Türk Tarih Kurumu'na şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ.....	1
1. MEKÂNDA PADİŞAHIN TEZAHÜRÜ: YERLEŞİM YERİ ve İDARİ BİRİMLERDE AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ.....	16
1.1. Tuna Vilayetindeki Yerleşim Yerleri	16
1.1.1. Lofça Aziziye Kasabası.....	16
1.1.2. Plevne Aziziye Kasabası	17
1.2. Bosna Vilayetindeki Yerleşim Yerleri ve İdari Birimleri.....	18
1.2.1. Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala Kasabaları	21
1.2.2. Aziziye-i Zir Kazası.....	22
1.2.3. Gradiška Aziziye Kasabası.....	23
1.3. Sivas Vilayeti Yerleşim Yeri ve İdari Birimi	24
1.3.1. Sivas Aziziye Kasabası.....	24
1.3.2. Sivas Aziziye Kazası	26
1.4. Mamuratü'l-Aziz Vilayeti Yerleşim Yeri ve İdari Birimi.....	29
1.4.1. Mamuratü'l-Aziz Kasabası.....	29
1.4.2. Mamuratü'l-Aziz Vilayeti	31
1.5. Trabzon Vilayeti Yerleşim Yeri	31
1.5.1. Batum Aziziye Kasabası.....	31
1.6. Hüdavendigâr Vilayeti Yerleşim Yerleri ve İdari Birimleri.....	34
1.6.1. Afyonkarahisar Aziziye Kasabası.....	34
1.6.2. Afyonkarahisar Aziziye Kazası	36
1.6.3. Karesi Aziziyeler	38
1.6.3.1. Susurluk (Fırt) Aziziye Köyü	38
1.6.3.2. Dursunbey Aziziye Köyü	38
1.7. Kastamonu Vilayeti Yerleşim Yeri	39
1.7.1. Düzce Aziziye Köyü.....	39
1.8. Aydın Vilayeti Yerleşim Yeri	39
1.8.1. Biga Aziziye Kasabası.....	39
1.9. Edirne Vilayetindeki Yerleşim Yerleri.....	39
1.9.1. Saray Aziziye Kasabası	40
1.9.2. Edirne Aziziye Köyü	40
1.9.3. Aydos Aziziye Köyü	41
1.9.4. Silivri Aziziye Kasabası	41
1.9.5. Çorlu Aziziye Kasabası	41
1.10. Selanik Vilayetindeki Yerleşim Yeri.....	41

1.10.1. Selanik Aziziye Köyü.....	41
1.11. Girit Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi	42
1.11.1. Kidonya Aziziye Kasabası.....	42
1.11.2. Kidonya Aziziye Nahiyesi.....	44
1.12. Bağdat Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi.....	44
1.12.1. Bağdat Aziziye Kasabası.....	44
1.12.2. Bağdat Aziziye Kazası.....	46
1.13. Yemen Vilayetindeki İdari Birimi.....	48
1.13.1. Yemen Aziziye (Aziziye-i Yemâniye) Kaymakamlığı.....	48
1.14. Trablusgarp Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi.....	50
1.14.1. Trablusgarp Aziziye Kasabası	50
1.14.2. Trablusgarp Aziziye Kazası.....	51
1.15. Aziziye Mahalleleri	52
1.15.1. Varna Aziziye Mahallesi	52
1.15.2. Çanakkale Aziziye Mahallesi	53
1.15.3. Köstence Aziziye Mahallesi	53
1.15.4. Ordu Aziziye Mahallesi.....	55
1.15.5. Balıkesir Aziziye Mahallesi.....	56
1.16. Farklı Aziziye İsimlendirmeleri	57
1.16.1. Azizâbâd.....	57
1.16.2. Bünyâd-ı Aziz.....	57
1.16.3. Eser-i Aziz	57
1.16.4. Umrân-ı Aziz	58
1.17. Uygun Bulunmayan İsimlendirmeler	58
1.17.1. Erzincan Refahiye Kasabası	58
1.17.2. Yanya Golos Kasabası.....	59
2. DİNİ, ASKERİ ve SOSYAL YAPILARDA AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ .61	
2.1. Aziziye Cami ve Namazgâhları.....	61
2.1.1. Batum Aziziye Cami	61
2.1.2. Konya Aziziye Cami	63
2.1.3. Tolcı (Tulça) Aziziye Cami.....	64
2.1.4. Köstence Aziziye Cami	66
2.1.5. Sakarya Aziziye Cami	68
2.1.6. Kıbrıs Aziziye Cami	68
2.1.7. Varna Aziziye Cami	69
2.1.8. Çanakkale İç Kale (Sultan Abdülaziz) Mescidi.....	70
2.1.9. Sivas Aziziye Cami	70
2.1.10. İstanbul Aziziye Cami	71
2.1.11. Edirne Aziziye Cami	72
2.1.12. Aziziye-i Bala Cami	72
2.1.13. Aziziye-i Zir Cami.....	73
2.1.14. Kostaniçe Aziziye Cami	73
2.1.15. Brezovo Polye Aziziye Cami	73
2.1.16. Gradiška Aziziye Cami.....	74
2.1.17. Ordu Aziziye Cami.....	75
2.1.18. Samsun Aziziye Namazgâhları.....	76

2.2.	Aziziye eşme ve Kuyuları.....	78
2.2.1.	Samsun Aziziye eşmeleri.....	78
2.2.2.	Varna Aziziye eşmesi.....	80
2.2.3.	Kars Aziziye eşmesi.....	80
2.2.4.	Köstence Aziziye Kuyusu.....	81
2.3.	Aziziye Caddeleri.....	81
2.3.1.	Mısır Aziziye Caddesi.....	81
2.3.2.	Köstence Aziziye Caddesi.....	82
2.3.3.	Aziziye Yolu.....	82
2.4.	Aziziye arşıları.....	82
2.4.1.	Trablusgarp Aziziye arşısı.....	82
2.4.2.	Samsun Aziziye arşısı.....	84
2.4.3.	Tolcú Aziziye arşısı.....	84
2.4.4.	Kars Aziziye arşısı.....	84
2.5.	Aziziye Fesi.....	85
2.6.	Süveyş Kanalı.....	86
2.7.	Aziziye Kapısı.....	87
2.8.	Aziziye Postası.....	87
2.9.	Aziziye Zırhlısı.....	88
2.10.	Aziziye Marşı.....	89
2.11.	Aziziye Karakolları.....	89
2.11.1.	Karaköy Aziziye Karakolu.....	90
2.11.2.	Ihlamur Aziziye Karakolu.....	91
2.11.3.	Medine Aziziye Karakolu.....	93
2.12.	Askeri İstihkamlar.....	93
2.12.1.	Aziziye Tabyaları.....	93
2.12.1.1.	Namazgâh Tabyası.....	93
2.12.1.2.	Erzurum Aziziye Tabyaları.....	94
2.12.1.2.1.	Aziziye Tabyası 1.....	94
2.12.1.2.2.	Aziziye Tabyası 2.....	94
2.12.1.2.3.	Aziziye Tabyası 3.....	95
2.12.2.	Aziziye Burcu.....	95
2.12.3.	Aziziye Palankası.....	96
2.12.4.	Aziziye Kışlaları.....	96
2.12.4.1.	Kerkük Aziziye Kışlası.....	96
2.12.4.2.	Erzincan Aziziye Kışlası.....	97
2.12.4.3.	Van Aziziye Kışlası.....	98
2.12.4.4.	Malatya Aziziye Kışlası.....	98
3.	İKTİSADİ YAPILAR ve KÜLTÜREL ÖGELERDE AZİZİYE	
	İSİMLENDİRMELERİ.....	101
3.1.	Aziziye Şirketleri.....	101
3.1.1.	(İstanbul) Aziziye Şirketi ve İdare-i Aziziye.....	101
3.1.2.	Mısır Aziziye Şirketi (Mısır Aziziye Kumpanyası).....	103
3.1.3.	Aziziye Eshamı (Hazine Bonosu).....	105
3.1.4.	Aziziye Kitapları.....	106
3.1.4.1.	Münşeât-ı Azîziye fi âsâr-ı Osmâniye.....	106

3.1.4.2.	Tuhfe-i Aziziye.....	107
3.1.4.3.	Tarifat-ı Aziziye	107
3.1.4.4.	Aziziye (Müellif Resul Efendi)	108
3.1.4.5.	Aziziye (Müellif Emin Paşa).....	108
3.1.4.6.	Risale-i Hikemiyye-i Aziziyye fi Beyân-ı Terkîb Eczâ-yı Tıbbiye.....	109
4.	SULTAN AZİZ SONRASI AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ	110
4.1.	Sultan II. Abdülhamid Dönemi	110
4.1.1.	Halep Aziziye Mahallesi	110
4.1.2.	Bursa Aziziye Köy/Mahalle	111
4.1.3.	Çifteler Hara-yı Hümâyûnu Aziziye Köyü.....	111
4.1.4.	Sivrihisar Aziziye Köyü	111
4.1.5.	Burdur Aziziye Köyü.....	111
4.1.6.	Sivas Gürün Aziziye Köyü	112
4.2.	İttihat ve Terakki Dönemi	112
4.2.1.	Sakarya/ Karasu Aziziye Köyü.....	114
4.2.2.	Marmaris Aziziye Köyü	114
4.2.3.	Trabzon/Yomra Aziziye Teklifi	115
4.2.4.	İzmir Aziziye Mahalleleri.....	115
	SONUÇ.....	117
	KAYNAKÇA.....	123
	ÖZ GEÇMİŞ.....	137

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Sivas Aziziye Kasabasının Genel Görünümü	25
Şekil 1.2. Afyonkarahisar Aziziye Kasabasının Genel Görünümü	35
Şekil 1.3. 1885 Tarihinde Bağdat Vilayetinin İdari Birimleri	48
Şekil 1.4. Balıkesir Aziziye Mahallesinde Eski Bir Ev	57
Şekil 2.1. Batum Aziziye Camisinin Ön Cephe Görünüşü.....	62
Şekil 2.2. Batum Aziziye Camisinin Arka Cephe Görünüşü.....	62
Şekil 2.3. Konya Aziziye Cami	64
Şekil 2.4. Tulça Aziziye Cami'nin 1880 Yılına Ait Bir Fotoğrafi	65
Şekil 2.5. Tulça Aziziye Cami Planı	66
Şekil 2.6. Köstence Aziziye Cami.....	67
Şekil 2.7. Samsun Aziziye Namazgâhına Dikilmek Üzere Gönderilen İnşa Kitabesi.....	77
Şekil 2.8. Körçüşme'nin Çizimi	79
Şekil 2.9. Körçüşme Mevkisindeki Namazgâhın Çizimi.....	79
Şekil 2.10. Trablusgarp Aziziye Çarşısı.....	83
Şekil 2.11. Fes Çeşitleri	85
Şekil 2.12. Zırhlı Aziziye Fırkateyn-i Hümayûnu.....	88
Şekil 2.13. Karaköy Aziziye Karakolunu Gösteren Eski Bir Kartpostal.....	90
Şekil 2.14. Karaköy Köprüsünün Ucunda Aziziye Karakolunu Gösteren Bir Fotoğraf.....	91
Şekil 2.15. Ihlamur Aziziye Karakolu (Süslü Karakol) Fotoğrafi.....	92
Şekil 2.16. Ihlamur Aziziye Karakolu (Süslü Karakol) Planı	92
Şekil 2.17. Erzurum Aziziye Tabyalarının Genel Görünümü	95
Şekil 2.18. Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümayûnu'nun Bir Fotoğrafi	97
Şekil 2.19. Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümayûnu'nun Çizimi.....	98
Şekil 2.20. Sultansuyu Çiftlik-i Hümayûnu Aziziye Kışlasının Genel Görünümü	99
Şekil 2.21. Sultansuyu Aziziye Kışla-yı Hümayûnu'nun Batı Ciheti Görünümü	100
Şekil 4.1. Halep Aziziye Mahallesinin Genel Görünümü	110

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Sivas Aziziye Kazasının Yıllar İçerisindeki İdari Taksimatı	29
Tablo 4.1. Marmaris ve Bodrum Kazalarındaki Bazı Köylerin İsim Değişikliği	115
Tablo 4.2. Aydın Vilayetinde İsmi Değiştirilen Hamidiye Mahalleleri	116

KISALTMALAR

- A.DVN.* : Sadaret Divan Kalemî Evrakı
A.MKT. : Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri
A.MKT. MVL. : Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.MKT. NZD. : Sadâret Mektubî Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı
A.MKT. UM. : Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Evrakı
A.MKT.DV. : Sadaret Deavi Evrakı
A.MKT.MHM. : Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı
BCA. : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO. : Babıali Evrak Odası Evrak
BEO.AYN.d. : Babıali Evrak Odası Defterleri
BOA. : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
C.DH. : Cevdet Dâhiliye Evrakı
C.MF. : Cevdet Maarif Evrakı
DH.MKT. : Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı
DH.SN.THR. : Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî
DH.UMVM. : Dahiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Evrakı
EV.d... : Evkaf Defterleri
HR.İD. : Hariciye Nezareti İdare
HR.MHC.2. : Hariciye Nezareti Romanya Muhacirin Evrakı,
HR.MKT. : Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı
HR.SFR.3. : Hariciye Nezareti Londra Sefaret Belgeleri
İ.DH. : İrâde Dahiliye
İ.MMS. : İrâde Meclis-i Mahsus
İ.MTZ.05. : İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır
İ.MVL. : İrâde Meclis-i Vala
İ.ŞD. : İrâde Şûrâ-yı Devlet
MAD.d.. : Maliyeden Müdevver Defterler
MF.İBT. : Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiyye Kalemî
MF.MKT. : Maarif Nezareti Mektubi Kalemî
ML.MSF.d. : Maliye Nezareti Masârîfât Muhasebeciliği Defterleri
MŞH.ŞSC.d.. : Meşihat Şer'iyeye Sicili Defterleri
MVL. : Meclis-i Vâlâ
ŞD. : Şûrâ-yı Devlet
TSMA.E. : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TŞRBNM. : Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı

Y.PRK.ASK. : Yıldız Evrakı Askerî Maruzâtı

Alm. : Almanca

C. : Cilt

çev. : Çeviri

ed. : Editör

Fot. : Fotoğraf

Fr. : Fransızca

H. : Hicri

haz. : Hazırlayan

İng. : İngilizce

km. : Kilometre

Lat. : Latince

m. : Metre

M. : Miladi

M.Ö. : Milattan Önce

Ör. : Örnek

R. : Rumi

İ. Ü. : İstanbul Üniversitesi

Rus. : Rusça

s. : Sayfa

S. : Sayı

ss. : Sayfadan sayfaya

vd. : Ve diğerleri

Yun. : Yunanca

GİRİŞ

Onomastiğin Türkçe karşılığı “adbilim”dir. Onomastik teriminde ve onun alt kollarının isimlendirilmesinde (ör. toponim (topo+onim) yer alan *onim*, “özel ad” anlamına gelmektedir.⁹ Adbilimi; canlıların, eşyaların ve kavramların, kısacası çevremizde gördüğümüz ve algıladığımız her şeyin adıyla ilgilenen bilimin adıdır. Doğan Aksan, adbilimini; dil bilimin dallarından birisi olarak kabul etmektedir. Yine Aksan, adbilimini iki grupta şöyle ele alır:

1. Anlambilimle yakınlığı olan, ancak yöntem bakımından ondan ayrılan ve sözcük-kavram ilişkisine önem veren bilim dalı. Bu daldaki çalışmalarda herhangi bir kavramdan (örneğin güzellik, balık, zaman) hareket edilerek bu kavramın herhangi bir dilde nasıl anlatım bulduğunu ve anlatımda hangi etkenlerin rol oynadığı incelenir. Bu alana geniş adbilim adını verebiliriz. Çünkü ele alınan sözcükler genellikle dil bilgisinde ad sayılan öğelerdir ve bu bilimin bu türü doğrudan doğruya adlara yönelir.

2. Genellikle her dilde özel ad sayılan öğeler üzerinde duran ve özel adları köken bilgisi, tarihsel gelişme yönünden ve çeşitli dil ve kültür sorunları açısından inceleyen bilimdir.¹⁰

Toponomi ve Antroponimi yaklaşık olarak 1888 yılı itibarıyla gelişme göstermeye başlamış, üniversitelerde münferid kürsüler teşekkül edilmiştir. Yeni bir bilim dalı olmasının da doğal sonucu olarak kısa bir bocalama devresi geçirmiştir. Daha sonra Paris’te 1938 yılı Temmuz’unda birinci, 1947 yılında ikinci ve nihayet 1949 yılı Temmuz’unda Brüksel’de üçüncü ve tam anlamıyla beynelmilel kongre gerçekleşmiştir. Bilim disiplini içerisinde daha kapsayıcı bir ad olan “onomastique” ilimleri, adıyla meydana çıkmıştır. Birinci ve ikinci kongreler, milletler arası olmaktan uzaktır zira on, on beş Avrupa ülkesinden katılım gerçekleşmiştir. Nihayet üçüncü 1949 Brüksel Kongresi ile bir beynelmilel kongre halini almıştır.¹¹ Yine bu 3.Beynelmilel Toponomi ve Antroponimi Kongresi ile bir Beynelmilel Onomastik İlimler Komitesi teşkil olunarak, bir Beynelmilel Onomastik Merkezi kurulmuş ve yine bu merkeze bağlı olarak *Onoma* adıyla bir mecmua çıkartılmaya başlanmıştır.¹²

Onomastik biliminin yirmi kadar ayrı kolu vardır. Bunlar içerisinde kişi adlarını ihtiva eden alanına antroponimi, yer adlarını içeren dalına ise toponimi adı verilmektedir.¹³ Bunlardan başka kavim adları, balık adları gibi birçok kolları vardır.¹⁴

Çalışmamızdaki Aziziye adlandırmalarıyla ortaya çıkan onomastik türler şöyledir:

- 1) Yeradı (Toponim)
  - a. Orunadı (Oykonim)
    - i. Köyadı (Komonim)

⁹ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, ss. 11-12.

¹⁰ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu, C. 3, Ankara 1982, s. 93. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007, s. 32.; Saim Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi 1*, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2001, ss. 9-10.

¹¹ Ahmet Caferoğlu, “3. Beynelmilel Toponymie ve Anthroponyme Kongresi”, (15-19 Temmuz 1949), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/3, 2012, s. 275.

¹² Halil İnalçık, “V. Beynelmilel Onomastik İlimler Kongresi, Salamanca 12-15 Nisan (1955)”, *Bellekten*, 20/78, 1956, s. 223.

¹³ Mehmet Eröz, “Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yeradları”, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, S. 11, 1970, s. 107.; Sakaoğlu, *Türk Ad Bilimi 1*, s. 11.

¹⁴ Eröz, “Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yeradları”, s. 107.

- ii. Şehiradı (Astionim)
- b. Eladı (Horonim)
  - i. İdarieladı (Adminstrativny horonim)
- c. Kenlikadı (Urbanim)
  - i. Meydanadı (Agoronim)
  - ii. Yolakadı (Hodonim)
  - iii. Kurumadı (Ktemtonim)
- 2) Örgütadı (Ergonim)
- 3) Eseradı (Hrematonim)
- 4) Araçadı (Poreyonim)

1) Yeradı (Toponim)¹⁵ her türlü yerin özel adlarını ifade eder.¹⁶ Yer adları, dilbilim gibi tarih, etnoloji, sosyoloji ve coğrafya gibi bilimlere de yakından ilgilendirmektedir.¹⁷

Türkiye’de yer adları çalışmaları 1925’te Fuat Köprülü’nün *Oğuz Etnolojisine Dair Notlar* isimli yazısının *Türkiyat Mecmaa’sında* yayımlanmasıyla başlatılabilir.¹⁸ 1928’de Hüseyin Nihal ve Ahmet Naci tarafından yayımlanan *Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri*¹⁹ ve Mehmet Şakir’in aynı yıl yayımladığı *Sinop ve Çevresinde Oğuzlarla, Diğer Türk Zümrelerine Ait Köy Adları* adlı çalışmalar ilklere aittir.²⁰ Maarif Vekâleti, bu yayımların hemen ardından 1929 yılında, “Coğrafi İsimlerin İmlâları Hakkında Rapor” isimli kitabı yayımlamış ve yer adlarının kullanımında birlikteliği sağlamaya dönük önemli bir adım atılmıştır. Sonraki yıllarda Anadolu yer adlarını, tarihî özellikleri, sosyolojik yönü ve dilbilimsel açıdan ele alan pek çok çalışma yayımlanmıştır.²¹ Bu ilk çalışmalarda birtakım siyasi endişeler görülmektedir. Çalışmalar genellikle Türk boy adlarını ve izlerini aramaya yöneliktir. Bilimsel ifadeyle bu çalışmaların etnotoponim ve etnooykonim olduğu görülür. Ayrıca çalışmalarda yer adı teriminin daha çok yerleşim adlarını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Halbuki yer adı terimi çağdaş manasıyla *orunadı* (oykonim), *dağadı* (oronim), *suadı* (hidronim), *bağadı* (agronim) gibi her türlü yer adı türünü kapsayan bir terimdir. Türkiye’de, bu sahada ilk bitirme tezi 1942 yılında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nde yaptırılmıştır. 1984 yılında, aynı üniversitenin aynı bölümde ilk yüksek lisans tezi savunulmuştur. İlk doktora tezi ise 1991 yılında yine aynı bölümde hazırlanmıştır.²²

Orunadı (Oykonim)²³ şehir, ilçe, kasaba, köy, mezra, çiftlik gibi her türlü yerleşim birimlerinin özel adıdır. Sultan Abdülaziz’e izafetle Aziziye adlandırmaları,

¹⁵ Yunan menşelidir ve kökü “yer” anlamına gelen “topos” ve “ad” anlamına gelen “onoma” dan gelmektedir. Yusif Yusifov ve Serraf Kerimov, *Toponiminin Esasları Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Serdar Yavuz), Asos Yayınları, Elâzığ 2017, s. 17.

¹⁶ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 76.

¹⁷ Harun Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2, Elâzığ 2000, s. 24.

¹⁸ Burak Telli, “Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme: Adıyaman İli Gölbaşı İlçesi Örneği”, *Electronic Turkish Studies*, 13/12, 2018, s. 511.; Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 80.

¹⁹ Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, s. 24.

²⁰ Telli, “Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme: Adıyaman İli Gölbaşı İlçesi Örneği”, s. 511.

²¹ Tunçel, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, ss. 24,25.

²² Şahin, “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflama Meselesi”, ss. 10-21.

²³ Yunanca, mesken, yurt ve ev anlamlarına gelen “oykos” ve ad manasındaki “onim”in birleşmesiyle oluşmuştur. Serdar Yavuz ve Mustafa Şenel, “Yer Adları (Toponomi) Sözlüğü”, *Turkish Studies-*

adbilimde (onomastik), alt alanların kendi aralarında oluşturduğu başka bir alt dalın sınıfına girer. Buna göre kişi adları *antroponim* ile yerleşim adları *oykonimin* birleşmesiyle *antropoykonim* yani “kişi adlarından meydana gelen yerleşim yeri adları” vücuda gelmiştir. Çalışmamızın büyük kısmındaki “Aziziye” isimlendirmeleri birer “antropoykonim”dir ve bu başlık altında değerlendirilmelidir. *Antropoykonim* inceleyen adbilim dalına *antropoykonimi* denmektedir.

*Köyadı (Komonim)*²⁴ bütün köy, mezra, çiftlik gibi yerleşim birimlerinin özel adıdır.²⁵ Aziziye köyleri birer *antropkomonim*²⁶ yani “kişiadlı-köyadları”dır. Kişiadlı-köyadlarını inceleyen bilimdalı “antropkomonimi”dir.

*Şehiradı (Astionim)*²⁷ il, ilçe, kasaba gibi şehirlerin özel adıdır.²⁸ “Kişi adlarından oluşan şehir adlarına”, “antropastionim” denmektedir. Aziziye isimli kasabalar birer “antropastionim”dir.

*Eladı (Horonim)*²⁹ ülke, vilayet, bölge, şehir gibi her türlü idari ve doğal arazinin özel adıdır.³⁰ Diğer bir ifadeyle idari yapı adlarıdır.³¹ Kişi adlarından meydana gelen eladı, *antrophoronim*; bunu inceleyen alan “antrophoronimi”dir. Aziziye nahiyesi, Aziziye kazası, Aziziye sancağı, Mamuratül-Aziz vilayeti birer “antrophoronim”dir.

*Kentlikadı (Urbonim)*³² şehir içerisindeki tüm topografik unsurların özel adıdır. Yerleşim birimi dışında kalan köprü, park, meydan, mezarlık, site, fabrika gibi adlar da “urbonimler” başlığı altında ele alınabilmektedir.

*Meydanadı (Agoronim)*³³ şehir meydanlarının, pazarların, çarşıların kısaca insanların toplanma alanlarının özel adıdır.³⁴ “Aziziye çarşıları” bu başlık altına girmektedir. Ancak yine “şahıs isminden teşekkül eden çarşı adı” olması hasebiyle tam karşılığı “antropagoronim”dir.

*Yolakadı (Hodonim)*³⁵ şehirde bulunan sokak, cadde, geçitler, köprü, tren-tramvay hatları, rıhtım, kıyı gibi hatların özel adıdır.³⁶ “Aziziye caddesi” ve “Aziziye yolu” birer “antrophodonim”dir.³⁷

International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 8/8, Ankara 2013, s. 2249.

²⁴ Kasaba manasına gelen Yunanca “comon” ve ad anlamında “onim”in birleşmesiyle oluşmuştur. Serdar Yavuz ve Mustafa Şenel, “Yer Adları (Toponomi) Sözlüğü”, s. 2247.

²⁵ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 96.

²⁶ *Antroponim* ve *komonim* alt dalların birleşimiyle oluşur.

²⁷ Şehir anlamına gelen Yunanca “aste” ve ad anlamına gelen “onim”den oluşmaktadır. Serdar Yavuz ve Mustafa Şenel, “Yer Adları (Toponomi) Sözlüğü”, s. 2244.

²⁸ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 96.

²⁹ Horonim, Yunanca “el, ülke” anlamına gelen “hoga” ile “ad” manasında “onim”den meydana gelmiştir. Şahin, Horonim’in Türkçe karşılığı olarak Anadolu’da “ülke, yurt” anlamında yaygın olarak kullanılan “el” sözcüğünü önermektedir. Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, ss. 98-99.

³⁰ Serdar Yavuz ve Mustafa Şenel, “Yer Adları (Toponomi) Sözlüğü”, s. 2246.

³¹ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, ss. 98-99.

³² Kentlikadı, Lat. “urbanus” (şehre ait, şehircil), Rus. “urbanonim, urbonim” şeklinde adlandırılır. Urbonimin Türkçe karşılığı konusunda farklı görüşler varsa da İbrahim Şahin’in önermiş olduğu ve genel çerçeveyi yansıtan “kentlikadı” terimini kullanmayı tercih ettik.

³³ Yunanca “agora” (meydan, pazar) ve “onim” (ad) kelimelerinden oluşmuştur.

³⁴ Şahin, “Türkiye Yeradbiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları”, s. 53-54.

³⁵ Yolakadı, Rus. Godonim, İng. Hodonym, Alm. Hodoym, Fr. Hodonyme’dir. Hodonim, urbonimin bir türüdür.

³⁶ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 88.

³⁷ Şahıs adlarından meydana gelen yolakadı.

Kurumadı (Ktemtonim) eğitim, sağlık, din başta olmak üzere farklı hizmetleri sunmak için kurulan kurum ve kuruluşların özel adıdır. Okullar, müdürlükler, hastaneler, tiyatrolar, sinemalar, camiler, yardım kuruluşları vb. kurum, kuruluş adları “kurumadları” içerisinde incelenmektedir. İslami dönemde ve Osmanlı’da var olan vakıfların isimleri “kurumadı”na girmektedir. Kurumadları belirli dönemlerdeki devlet adamlarının hayata bakışları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayabilir.³⁸ “Aziziye Camileri”, “Aziziye çeşmeleri”, “Aziziye namazgâhları” ve “Aziziye karakolları” bu başlık altında incelenmektedir. Şahıs adlarından meydana gelen kurum adları olmaları dolayısıyla tam adı “antropktemtonim”dir.

2) *Örgütadı (Ergonim)*³⁹ bireylerin belirli bir amaçla bir araya gelip oluşturdukları birlikler, iş örgütleri, kurumlar, topluluklar ve dernekler gibi kuruluşların özel adı anlamına gelir.⁴⁰ Çalışmamızda işleyeceğimiz “Aziziye Kumpanyası” ve “İdare-i Aziziye” adları birer “antropergonim”dir (şahısadlı-örgütadı).

3) *Eseradı (Hrematonim)*⁴¹ maddi medeniyet unsuru olan eşyaların, eserlerin özel adıdır.⁴² Aziziye kitapları, Aziziye fesi, Aziziye kapısı ve Aziziye marşı adlandırmaları bu alanın konusudur. Bunlar birer “antrophrematonim”dir. Yani “kişi adlarından meydana gelen eser adları”.

4) *Araçadı (Poreyonim)*, her türlü ulaşım aracına verilen özel ad anlamına gelir. Örneğin tren, uçak, vapur, tekne, otobüs, minübüs ulaşım araçlarının özel adını ifade eder. Yine savaş gemisi, zırhlı, savaş uçağı ve benzeri savaş aletlerinin isimleri de poreyonim kabul edilmektedir. Bu tür adların adbilim çerçevesinde araştırılmasına “poreyonimi” yani “araçadibilim” denir.⁴³ “Aziziye zırhlısı” bir “antroporeyonim”dir (şahısadlı-araçadı).

Tarihte isimlendirmeler hakkında vereceğimiz bilgileri 3 başlık ile tasnif edebiliriz:

- 1) Tarihte Yer Adlandırmaları
- 2) İslami Dönemde ve Müslüman Türk Devletlerinde Adlandırma
- 3) Osmanlı’da İsimlendirme

1. Tarihte Yer Adlandırmaları

Yerleşim yerlerinin şahıs isimleriyle adlandırılması, tarih boyunca çeşitli biçimlerde görülmektedir. Bunların önemli bir kısmı iktidar sahiplerinin, güçlerinin nişanesi olarak yaptıkları isimlendirmelerdir. Hükümdarlar kendi veya sevdikleri için şehirler kurmuş ya da mevcut şehirlere isimler vermiştir.

Asur Kralı 2.Sargon, tarihteki kendi adıyla inşa edilen ilk şehirlerden birini kurmuştur. *Dur-Şarrukin* ismi “Sargon’un Kalesi” anlamına gelmektedir. Sargon kurduğu imparatorluğun ve elde ettiği gücün merkezi ve simgesi olarak kendi adıyla yeni bir başkent inşa ettirdi. M.Ö. 717’de inşasına başlanılan şehrin resmi açılışı M.Ö.

³⁸ Şahin, “Türkiye Yeradabiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları”, s. 54.

³⁹ Ergonim, onun bir alt dalı olup, Rus. “Ergonim”, İng. “Ergoym”, Alm. “Ergonym”, Fr. “Ergonyme” olarak karşılık bulur.

⁴⁰ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, ss. 44-45.

⁴¹ Hrematomin terimi “hrema” (Yun.) “eşya, nesne, ürün, eser” ve “onima”, “ad” sözcüklerinin birleşmesinden oluşur.

⁴² Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, ss. 58-59.

⁴³ Şahin, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, s. 69.

706'da tam bitmeden yapılmıştır. Kent, kare planlı olup 24 m. genişliğinde ve 7 km. uzunluğunda bir surla çevrilmiştir.⁴⁴

Büyük İskender, Nil deltasının kenarında kendi adıyla bir şehir inşa edilmesi emrini vermiştir. Grek tarzı Hippodamos planında (dama tahtası) kurulan şehir İskenderiye adıyla anılmıştır.⁴⁵

Bergama Kralı II. Attalos, kendi adına izafeten *Attaleia* şehrini kurdurmuş, bu isim sonraları Antalya halini almıştır. Seleukosların Kralı 1. Seleukos Nikotor, M.Ö. 296-280 yılları arasında inşa ettirdiği şehre adına izafeten *Seleukeia* adını vermiştir. Şehrin adı zamanla Silifke'ye dönüşmüştür. 1. Seleukos, babası *Antiokhos* adına da bir şehir kurdurdu. M.Ö. 300'de inşaatı tamamlanan şehre *Antiokheia* adı verildi. Şehrin adı ses değişimleri neticesinde Antakya halini almıştır. Şahıs isminin verildiği önemli şehirlerden bir diğeri ise İznik şehridir. Kral Lysimakhos, karısı Nikaia'nın ismini bu şehre vermiştir.⁴⁶ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

İtalyan gemici Kristof Kolomb, 1492'de İspanya krallarından temin ettiği gemilerle Asya kıtasının değerli madenlerini keşfe çıktı. İki ay sonra Antil Adalarına ulaştı. Uzun bir yolculuk sonrası yerlilerin *Guanahani* diye isimlendirdikleri adaya ayak basabildi. Bu sebeple adaya, *Aziz Kurtarıcı* manasında *San Salvador* adını vermiştir. Amerigo Vespuçi, Kristof Kolomb ile aynı amaçla yola çıkarak Güney Amerika kıtasına vardı. O, Kolomb'un aksine burasının farklı bir kıta olduğunu anladı. Haritacılar üzerinde yapmış olduğu etkiyle yeni kıtanın kendi adıyla anılmasını sağlamıştır. Kolomb'un adı Amerika kıtasına verilmediyse de Kanada'da İngiliz Kolombiyası, Güney Amerika'da Kolombiya Cumhuriyeti gibi birçok yere verilmiştir.

Keşfedilen yerlere kâşiflerin adları gibi göçmenlerin gelmiş oldukları şehirlerin adları⁴⁷ veya kâşiflerin mensup oldukları devlet hükümdarlarının adları da verilmiştir. Bunların dışında ilim, sanat veya farklı alanlarda tanınmış kişilerin isimleri de yer adları olarak verilmiştir. Örneğin uzun yıllar Hindistan'da çalışmış olan İngiliz jeodezi ve matematik bilgini George Everest'in adı, Himalayalarda Dünya'nın en yüksek zirvesine verilmiştir.⁴⁸

Keşif seyahatleri, yeni yerler bulma arzusu ve sömürgecilik hırsıyla 18. yüzyıl boyunca sürdü. Bu yüzyılın sonlarında henüz Avustralya'nın tamamı, Güney Amerika ve Afrika'nın iç kısımları keşfedilmemişti. Keşfedilen yerlerde bilinmeyen ve beklenmedik tehlikelerden korkan kâşifler ve göçmenler, bunlardan korunmak için keşfedilen yerlere dinî isimler vermişlerdir. Bunların başında Hz. İsa, Hz. Meryem ve Hristiyan Azizlerinin isimleri gelmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 172.

⁴⁵ Eymen Fuâd Seyyid, "İskenderiye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul, 2000, s. 574.

⁴⁶ Habib Karaçetin, "Antik Çağ'da Anadolu'da Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 219-220.

⁴⁷ New York, New Amsterdam, New London, New Zeland, New Orleans gibi.

⁴⁸ Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", ss. 16-18.

⁴⁹ Ayrıca *Reader's Digest Dünya Atlası'nda*, "San" ve "Santa" ile başlayan yer adlarının sayısı 200'ü aşkındır. Portekizce "Sao" ile başlayan isimler ise 40'tan fazladır. Kanada'nın Quebec eyaletinde, "St." ile başlayan yer adı sayısı 35'tir. Bunlara örnek olarak Şili'de San Antonio, Arjantin'de San Carlos, Kaliforniya'da San Diego, yine Kaliforniya'da San Francisco, Bolivya'da Santa Ana, Honduras'ta Santa Barbara, Şili'de Santa Cruz verilebilir. Cemal Arif Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 16-18.

Türkler Anadolu'yu yurt tutarken kendi gelenek ve kültürleri çerçevesinde isimlendirmelerde bulunmuşlardır. Kullandıkları yer adları ve isim verme gelenekleri Bahaeddin Yediyıldız tarafından şöyle tasnif edilmiştir:

- 1) Boy, oymak ve şahıs adları
- 2) Doğa unsurlarına göre adlar
- 3) Meslek adları
- 4) Dinî müessese adları
- 5) Folklorik adlar
- 6) Ticarî faaliyet belirten adlar
- 7) Hayvan adları⁵⁰

Dağlar, renk⁵¹ ve dinî inanca dayanan isimlerle⁵² anıldığı gibi toplum kahramanların isimleriyle de anılmıştır.⁵³ Ova isimleri genellikle yerleşim yerlerinin ismiyle anılmıştır.⁵⁴ Nehirlerin birçoğu isimlerini taşıdıkları suların özelliklerinden almışlardır.⁵⁵ Karadeniz'de Çarşamba, Perşembe gibi haftalık pazar günlerine bağlı birçok isimlendirme vardır. Ayrıca Türkiye'de -âbat ile biten⁵⁶ çok fazla yer bulunmaktadır.⁵⁷

Doğan Aksan Anadolu'daki köy adlandırma yollarını şöyle sıralar:

A. Çevreyle İlgili Adlar

- 1) Çevrenin coğrafi özellikleri ve jeolojik yapısı
- 2) Çevredeki renkler
- 3) Çevrenin genel nitelikleri
- 4) Çevredeki varlıklar
  - a. Bitki örtüsü
  - b. Hayvanlar
  - c. Yapılar

B. Bireyle İlgili Adlar

- 1) Kişi adları, unvanlar
- 2) Dinle ilgili adlar
- 3) Meslekle ilgili adlar, akrabalık adları.⁵⁸

Ulus devlete geçişle birlikte devletler, komşu devlet ve azınlık grupların bulunduğu yerler başta olmak üzere sistemli ve sürekli bir isimlendirme politikası gütmüştür. İsimlendirmeler ideoloji içeren bir siyasetle, radikal şekilde gerçekleşmiştir. İdeolojik amaçla isim değişikliği politikası ağırlıklı olarak ulus devletlerle ortaya çıkmakla birlikte öncesinde de örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin

⁵⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer-Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi", *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 27-29.

⁵¹ Örneğin Akdağ, Karadağ, Mont Blanc.

⁵² Allahüekber Dağları, Süphan Dağları, Tanrı Dağları gibi.

⁵³ Örneğin Anadolu'yu Moğollara karşı savunan Köse Süleyman'ın adı Sivas'ın doğusunda bulunan Köse Dağı'na verilmiştir.

⁵⁴ Örneğin Muş Ovası, Konya Ovası.

⁵⁵ Aksu, Karasu, Göksu; Delice Irmak, Deli Çay, Kızıl Deli; Hoş Ab; Nefis Irmak (Qued Nefis) gibi.

⁵⁶ Örneğin Boyâbat, Adalatâbat, Uluâbat, Hamitâbat.

⁵⁷ Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", ss. 19-21.

⁵⁸ Doğan Aksan, "Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1974, s. 187.

Romalılar Kudüs'ü Yahudilerden temizleme karar verdikten sonra şehrin adı olan *Yeruşelayim*'i değiştirmiş, *Aelia Capitolina* yapmıştır. Bunun sebebi *Yeruşelayim* adının Yahudilik için kutsal bir çağrışıma sahip olmasıdır. Yine aynı şekilde Yahudilerin ikamet ettiği Batı Şeria'nın adı da *Judea*'dan *Filistin*'e dönüştürülmüştür.⁵⁹

2. İslami Dönemde ve Müslüman Türk Devletlerinde Adlandırma

İslam dünyasında isimlendirmelerin Hz. Muhammed ile başladığı söylenebilir. İslamiyet söyleniş ve anlam güzelliği taşıyan isimleri, başta Allah dostlarını hatırlatan adların çocuklara verilmesini tavsiye etmiştir.⁶⁰ İsimlerde mânâyaya verilen önemin insan adıyla sınırlı olmadığı görülür. Hz. Muhammed, hicretle Medine şehrine gelmiş, şehrin “fesat” anlamındaki kökten gelen *Yesrib* adını değiştirmiştir. Şehre “hoş ve güzel” mânâsında *Taybe* veya *Tâbe* adını vermiştir. Bununla birlikte şehir daha çok Medînetü'r-resûl (Medînetü'n-nebî) ve yahut Medîne-i Münevvere⁶¹ olarak adlandırılmıştır. Sonraki dönemde şehir kısaca Medine adıyla anılmaya başlandı.⁶² Dolayısıyla İslamiyet'te ismi değiştirilen ilk şehir Medine olmuştur. Nispet edilen kişi ise İslam peygamberinin kendisi olmuştur. Ancak dikkat edilmelidir ki doğrudan Muhammed ismi ile değil, peygamberliğine atfen ad verilmiştir.

Halife Ömer, fetihlere büyük önem vermiş fethedilen yerlerde birçok yeni yerleşim yeri kurulmuştur. İslam dünyasında kurulan şehirlerin doğrudan şahıs adıyla anılmadığı görülmektedir. Ordugâh şehri olarak kurulan Fustat⁶³, Kufe ve Basra gibi şehirler, isimlerini doğadan almışlardır.⁶⁴ Yeni şehirlerde Arap kabile anlayışı gereği her kabile için ayrı mahalleler inşa edilmiştir.⁶⁵

Hz. Ömer ele geçirilen yerleşim merkezlerinde evvela cami yapılmasını emretmiş, bazen eski mabetlerin tamamen veya kısmen camiye çevirtmiştir.⁶⁶ Bu dönemde yeni inşa edilen mescidler ekseriyetle “İbâd, Cezîme, Behdele, Anz ve Abs oğulları” gibi kabile adları almıştır.⁶⁷ Böylece mahallelerin ve mescidlerin isimlendirilmesi başlamıştır. Esasen camiler isimlerini, banilerinden alırlardı. İslamiyet'in ilk yıllarından itibaren teşekkül eden bu gelenek Osmanlı'ya da geçecektir. Elbette ki bu bir kural değildi. Camiler başka birisi için inşa edilebilir veya bulunduğu yer başta olmak üzere farklı sebeplerden isimler alabilirdi. Hz. Ömer, İslamiyet'in ilk camilerini inşa ettirmiştir. Kudüs'ün fethinden sonra bugünkü Kubetü's-Sahra'nın yerinde inşa ettirdiği cami, Hz. Ömer Cami olarak anılmıştır.⁶⁸

⁵⁹ Mehmet Hacısalihoğlu ve Gencer Özcan, “Balkanlarda Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, 2013, s. 1329.

⁶⁰ M. Özgü Aras, “Ad Koyma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 332-333.

⁶¹ Ahmet Önkal, “Hicret”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1996, ss. 458-462.

⁶² İlhami Ayrancı, “Hz. Peygamberin Medine'ye Hicreti ve Bu Dönemde Uyguladığı Stratejiler Üzerine Bir Deneme” *Kalemname*, 3/6, 2018, s. 63.

⁶³ Fustât, hendek ile çevrilmiş demektir. W. Barthold ve Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 23.

⁶⁴ Câsim Avcı, “Kûfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 339-342; İnci Koçak, “Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36/1-2, 1993, ss. 131-132.

⁶⁵ Barthold ve Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, ss. 22-23.

⁶⁶ Mustafa Fayda, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 44-51.

⁶⁷ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Cami”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-56.; Avcı, “Kûfe”, ss. 339-342.

⁶⁸ Muammer Gül, “İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri”, *Erdem*, 14/41, s. 82.

Yine ilk fatihlerden Amr b. Âs da kendi adıyla anılan caminin inşa emrini⁶⁹ birinci İskenderiye kuşatması sonrasında 642 yılında vermiştir.⁷⁰

İslamiyet'te sikke üzerinde ve Cuma hutbelerinde hükümdarın adlarının geçmesi iktidar alametlerindendi. Duada hükümdarların adının söylenmemesi hükümdarın değişmiş olduğuna işaret ederdi. Cuma hutbelerinde devletin aldığı kararlar ve yeni politikalar anlatılırdı.⁷¹ Hükümdarlar, iktidar sembolleri hutbe ve sikkede olduğu gibi kendi adlarına şehirler kurmuş, mevcut şehirlere adlarını vermişlerdir.

Abbasi Halifesi Mansûr, Dicle'nın batısında Bağdat köyünün bulunduğu yerde kendine bir başşehir inşa ettirmiştir. Şehre, "cennet" manasındaki *dârüsselâm* kelimesinden ilhamla *Medînetüsselam* adını verdi. Bununla birlikte şehir *Buğdan*, *Medînetü Ebû Cafer*, *Medînetü'l hulefâ* ve *ez-Zevrâ* isimleriyle de anılmıştır. Şehir için kullanılan bir başka isim de kendi adına nispetle *Medînetü'l-Mansûr* idi. Ancak halk, halifenin bizzat verdiği ismi tutmadı.⁷²

Türkler fethettikleri şehirlerin isimlerini büyük oranda değiştirmediler. İsimler yalnızca kendilerine uygun telaffuz ve imlaya dönüştürülmüştür. Kayseri,⁷³ Konya,⁷⁴ Samsun,⁷⁵ Ankara⁷⁶ ve İstanbul⁷⁷ buna verilen yalnızca birkaç misaldir. Diğer taraftan yeni şehirler de kurmuşlardır. Tuğrul Bey, 1055 yılında gerçekleştirdiği Bağdat seferi sonrasında Dicle kıyısında cami, saray ve kışla inşa ettirerek kendi adına *Medînetü Tuğrul Bey* şehrini kurdurmuştur.⁷⁸

Anadolu Selçuklu sultanları da Aksaray, Alanya gibi şehirler kurdurmuşlardır.⁷⁹ Esasen Alanya şehri öncesinde mevcut olup Bizans devrindeki adı *Kalonoros*'tu. Fakat fethedilen şehre fâtihin ismine izafeten Alâiye ismi verilmiştir.⁸⁰ Eşrefoğulları beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin uç beylerinden Süleyman Bey tarafından kurulmuştur. Beylik, Süleyman Bey'in babası Eşref Bey'in adına atfen isim almıştır. Süleyman Bey, *Beyşehir*'i imar ettirmiş ve şehir ona ithafen *Süleymanşehir* olarak adlandırılmıştır.⁸¹

Türk İslam tarihinde de camiler ekseriyetle banilerinin isimleriyle anılmıştır. Medrese isimleri bani, şeyh, bulunduğu konum, yapı malzemesi ve farklı sebeplere bağlı olarak değişiklik göstermiştir. En meşhurları şüphesiz Nizâmülmülk'ün tesis ettiği ve kendi adına nispetle anılan Nizâmiye medreseleridir. Nizâmiye medreseleri ilk resmi eğitim kurumları, Nizâmülmülk de tarihte medrese yaptıran ilk vezir olarak kabul edilmektedir.⁸² Farklı isimlendirmelerden birisi de Sultan Melikşah'ın

⁶⁹ Ahmet Önkal, "Amr b. Âs" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 79-81.

⁷⁰ Semavi Eyice, "Amr b. Âs Camii", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 81-82.

⁷¹ Bernard Lewis, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Arkadaş, Ankara 2006, s. 12.

⁷² Barthold ve Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, s. 29; Abdülaziz ed-Dürî, "Bağdat" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 425-433.

⁷³ Mehmet İpşirli, "Kayseri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, ss. 96-101.

⁷⁴ Tuncer Baykara, "Konya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 182-187.

⁷⁵ M. Emin Yolalıcı, *19. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998, ss. 8-9.

⁷⁶ Sargon Erdem, "Ankara", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 201-203.

⁷⁷ Halil İnalçık, "İstanbul" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 220-239.

⁷⁸ Faruk Sümer, "Tuğrul Bey" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 344-346.

⁷⁹ Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehrinin Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özelliklerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 2006, s. 63.

⁸⁰ İdris Bostan, "Alanya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 339-341.

⁸¹ Sait Kofoglu, "Eşrefoğulları" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 484-485.

⁸² Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 194-196.

lakaplarından Celâüddevl'e nispetle adlandırılan "Celâlî takvimidir".⁸³ Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubad, kendi adıyla anılan Kubadâbâd külliyesini Beyşehir gölü üzerinde, Keykubâdiyye sarayını ise Kayseri'de inşa ettirmiştir. Yine *Dârüşşifâ-i Alâiyye* adlı bir hastane yaptırmıştır. Ayrıca Konya-Aksaray ve Kayseri-Sivas arasında "Sultan Hanı" adıyla meşhur olan iki kervansaray inşa ettirmiştir.⁸⁴

3. Osmanlı'da İsimlendirme

Osmanlı klasik dönemde göçebe ve aşiretlerin iskânı dışında doğrudan bir köy kurma söz konusu değildir. Bir fetih, doğal afet veya göç olmadığı sürece buna gerek olmadığı da açıktır. 19. yüzyılda yaşanan savaşların etkisiyle göçler yaşanmış, devlet iç kesimlere gelen muhacirler için yeni yerleşim yerleri teşkil etmiştir. İnşa edilen yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı devrin padişahlarına atfen adlandırılmıştır.

Osman Bey, Oğuz töresini uygulamış, elde edilen yerleri silah arkadaşları, kardeşi ve oğullarına dirlik olarak vermiştir.⁸⁵ Konur Alp, Sakarya'nın doğusunu fethetmiş ve bunun sonucunda yönetimi kendisine bırakılmıştır. Buraya sonraları Konuralp eyaleti denilmiştir. Aynı şekilde Akçakoca'nın adı da fethettiği Kocaeli'ne verilmiştir.⁸⁶

Osmanlı klasik dönemde mahalleler genellikle bir kurucu servet sahibi ya da dini lider tarafından kurulmuştur. Bir mahalle, külliye veya ibadethane çevresine aynı meslek, etnik veya din gruplarına mensup kimselerin evlerini inşa etmesiyle oluşuyordu.⁸⁷ Genellikle bir devlet adamı veya servet sahibi bir cami yaptırır ve çevresinde hanelerin inşasıyla orası bir mahalle halini alırdı. Camiler banilerinin adını alırken⁸⁸ etrafında oluşan mahalle de aynı adı almaktaydı. Osmanlı'daki bu uygulama esasen İslamiyet'in ilk yıllarında teşekkül eden bir gelenektir. Ancak her cami, banisiyle anılacak ve mahalleye ad verecek gibi kesin bir kaide söz konusu değildi.

Kasımpaşa kasabası Sultan 1.Süleyman'nın çıkardığı ferman uyarınca mamur edilmiş, ismini bu göreve memur edilen paşalardan Anabolu fatihi Kasım Paşa'dan almıştır.⁸⁹ Yine günümüz Cağaloğlu semti de ismini, yerleşim yerinin kurulmasına vesile olan bir dönem sadrazamlık ve kaptan-ı deryalık görevlerini yürüten Yusuf Sinan Paşa'dan almıştır.⁹⁰ Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve daha ziyade Sultan Abdülaziz ile birlikte Osmanlı Devleti'nin "-iye" ile biten padişah adlarıyla "süslenmeye" başladığı görülür. Aziz, Mecid, Hamid gibi isimlere eklenen, Aziziye; Mecidiye ve Hamidiye şeklinde yapılan isimlendirmelerdeki "-iye" eki ne anlama geliyor? "İye eki", Arapça -iyyun (ئِي) veya -iyyetun (يِي) olan "ism-i mensub" eklerinin eski Anadolu Türkçesindeki (Osmanlı

⁸³ A. Necati Akgür, "Celâlî Takvimi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 257-258.; Özeydin, "Nizâmülmülk", ss. 194-196.

⁸⁴ Faruk Sümer, "Keykubad 1", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 2002, ss. 358-359.

⁸⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. 1, Ankara 1995, s. 108.

⁸⁶ Mehmet Süme, "Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu'daki İzleri", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/1, Bolu 2018, s. 266.

⁸⁷ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, ss. 93-107.

⁸⁸ Önkal ve Bozkurt, "Cami", ss. 46-56; Avcı, "Kûfe", ss. 339-342.

⁸⁹ Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu, C. 1, Ankara 1990, s. 68.

⁹⁰ Mahmut Şakiroğlu, "Cigalazâde Sinan Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 525-526.

Türkçesi) karşılığıdır. Nispet ekidir, aidiyet belirtir.⁹¹ Ekin (-iye), padişah adlarına eklenmesiyle isimlendirilen şeyin, “padişaha ait”, “padişahın” olduğu manasını verir.

İye ekli padişah isimlendirmeleri II. Murad’ın kendi adına yaptırdığı ilk cami ile başlar. Muradiye külliyesiyle Bursa’nın bir mahallesine adını vermiştir. Cami, kitabeğe göre 1425-1426 tarihlidir.⁹² II. Murad’dan önceki padişahlarda elbette ki eserler ve camilerle adlarını yaşatmak istemiştir. Klasik dönem Osmanlı sultanlarının hemen hepsi camiler inşa ettirmiş ve vakıflar kurmuşlardır. Bunların büyük kısmı, banisi olan padişahın adını almıştır. Bu camiler ve sair yapılar kimi zaman -iye eki olarak kimi zaman doğrudan padişah ismiyle anılmıştır.⁹³ Diğer taraftan bir padişah vefat ettiğinde yerine geçen oğlu, türbeye eşlik eden cami-merkezi toplumsal-dinsel külliyeler inşa ettirirdi. Vefat eden padişahın ismini alan bu anma külliyeler, hanedanın kesintisiz devam ettiğini gösterir, baba soyu çizgisini belirginleştirirdi.⁹⁴

Osmanlı Devleti, İslam hukuku gereğince fethettiği yerlerde ilk olarak bir kiliseyi camiye çevirmiş veya Müslüman nüfus için cami inşa ettirmiştir. Bu, İslam Peygamberi’nin ortaya koyduğu bir şehir modeliydi. Peygamber hicret sonrası Medine şehrine gelmiş, ilk olarak cami inşa ettirmişti.⁹⁵ Aynı şekilde Hz. Ömer de Kûfe, Basra ve Fustat şehirleri inşa edilmeden önce cami yerini tespit ettirmiştir.⁹⁶ Osmanlı klasik dönemde Osmanlı Devleti’nin uçtaki değişken sınırları, buralarda yapılan bir nevi simgesel sınır taşları görevi gören camiler ile işaretlenmiştir.⁹⁷ İnşa edilen veya kiliseden çevrilen camilerin birçoğuna da “sultan” adı almıştır. Bunların sayısı Bosna’da 1470-1570 arasında 21’dir.⁹⁸ Yine Hünkâr adıyla anılan birçok cami bulunmaktadır.⁹⁹ Diğer taraftan Osmanlı padişahlarının kamusal imgesi Sultan I. Süleyman ile birlikte tamamlanacaktır. Sunî İslam’ın hâmisi sıfatlarını taşıyan Sultan Süleyman, Süleymaniye ile büyük bir cömertlik ortaya koymuştur. Bu etki eyaletler için her daim model şehir olan İstanbul’dan eyaletlere yayıldı.¹⁰⁰

III. Selim, *Nizam-ı Cedid* uygulamaya kapsamında Bostancı Ocağı’na bağlı “Bostancı Tüfenkçisi” adıyla yeni bir birlik kurmuştur. Levent Çiftliği Kışlası’nda kurulan İkinci Orta gelişmeye başladıktan sonra, Üçüncü Orta’nın Üsküdar’da kurulmasına kadar verilmiştir. 24 Ağustos 1800’de Üsküdar kışlasının (Selimiye kışlası) temeli atılmıştır. Üsküdar’da kışladan sonra bir de yerleşim yeri inşa edilecektir.¹⁰¹

Sultan Abdülmecid devrinde Dobruca’nın eski Karasu kasabasında Kırım muhacirleri için yeni bir kasaba kuruldu. Kemal Karpat, Mecidiye adı verilen

⁹¹ Hayati Develi, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016, s. 106.

⁹² Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004, s. 56.

⁹³ Örneğin Selimiye Cami, Sultan Ahmet Cami gibi.

⁹⁴ Gülru Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 35.

⁹⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Şehir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 441-446.

⁹⁶ Önkal ve Bozkurt, “Cami”, ss. 46-56.

⁹⁷ Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, s. 36.

⁹⁸ Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 43.

⁹⁹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Romanya Macaristan*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C. 1, İstanbul 2000, s. 278, 468.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa’da Osmanlı Mimari Eserleri: Yugoslavya*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C. 3, İstanbul 2000, s. 371.

¹⁰⁰ Necipoğlu, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu’nda Mimari Kültür*, s. 256.

¹⁰¹ M. Gözde Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2003, ss. 56-63, 251-252.

kasabanın yeni sisteme göre tasarlanarak inşa edilmiş, ilk ve en önemli Osmanlı yerleşimi olduğunu ifade etmektedir.¹⁰² Ancak gerek tasarım gerek ideolojik-simgesel açıdan ve de padişah ismini taşıması anlamında ilk yerleşim yeri unvanı III. Selim'in yaptırdığı Selimiye yerleşim alanına ait olmalıdır.

Sultan III. Selim, donanmada da ideolojik dönüşümü simgeleyen önemli bir adım atmıştır. 18. yüzyıl sonlarına kadar kalyonlara Mansuriye, Mesudiye, Memduhiye gibi adlar verilirken artık padişah adları verilmeye başlanacaktır. Sultan III. Selim, ilk kez bir gemiye adını vermiştir. Sultan III. Selim'den sonra padişahlar, mütemadiyen gemilere kendi isimlerini vermişlerdir.¹⁰³

Tanzimat ilanıyla birlikte Osmanlı devlet teşkilatı ve yönetim zihniyetinde önemli değişiklikler meydana geldi. II. Mahmud döneminde meşveret sistemi yaygınlaştırılmış ve nezaretler kurulmuştu. Bu elbette ki taşrayı da etkileyecektir. Taşrada halk temsilcileri, kurulan meclislere katılmaya başladılar. Bu reformlarla modern merkezi bir bürokrasisinin temelleri atılmıştır. Yönetici kadrolarının kalabalıklaşması ve buna bağlı deveran eden belgelerin çoğalması gerek şekil ve gerek dil bakımından belgelerde değişiklikler yaşanmasını getirmiştir.¹⁰⁴ Ayrıca yenileşen bürokratik örgütlenmeyle hiyerarşide alt-üst ilişkiler oluşturulmuş, yeni idare hukuku eşliğinde, yeni yönetmelikler yapılarak uygulanmıştır.¹⁰⁵ İsim tekliflerinin (taleplerin) yapılması ve taslakların hazırlanmasını şöyle tasnif edebiliriz:

- 1- Yerel yöneticiler (mutasarrıf, vali, yerel meclis)
- 2- Ahali talepleri
- 3- Müfettişler
  - a. Taşraya gönderilen müfettişler
  - b. Fırka-i Islahiye
- 4- İskân-ı Muhacirin Memurları

Hazırlanan isimlendirme teklifleri, yerel idarenin en üst makamı tarafından onaylanarak Sadarete sunulurdu. Babıali münasip görürse padişaha arz ederdi. Ancak sadrazam bunu mâbeyn-i hümayûn baş kitâbetine hitaben yazardı. II. Mahmud ile birlikte artık hatt-ı hümayûnların yerini mâbeyn baş katibinin yazdığı iradeler alacaktır. Yani padişah iradesi bundan sonra mâbeyn baş kâtibi tarafından yazılacaktır. Padişahın iradesi mâbeyn baş kâtibince arz tezkiresinin altına yazılırdı.¹⁰⁶ Diğer taraftan isimlendirme teklifleri yalnızca yerel idare tarafından yapılmazdı. Taşraya gönderilen müfettişler ve iskân memurları da doğrudan Sadarete yazı gönderebilirlerdi.¹⁰⁷

Sultan Abdülaziz'in Hayatı

Sultan II. Mahmud ve Pertevniyal Vâlide Sultanın çocukları olan Abdülaziz, 9 Şubat 1830'da Eyüp civarında II. Mahmud'un kız kardeşi Esmâ Sultan'ın sarayında doğdu. Babası vefat ettiği 9 yaşında olan şehzade Abdülaziz, tahta geçtiğinde 31

¹⁰² Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı, İstanbul, s. 266.

¹⁰³ Hacer Bulgurcuoğlu, *Deniz Tarihimizin Sembol Gemilerinden Mahmudiye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004, s. 39.

¹⁰⁴ Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, ss. 103-104

¹⁰⁵ M. Çağlar Kurdaş, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1, 2019, s. 408.

¹⁰⁶ Sadaretin padişaha sunduğu arzın (Aziziyeler özelinde) reddedildiğine tesadüf edilmemiştir.

¹⁰⁷ Aziziyelerin pek çoğu bu türden isimlendirmelerdir.

yaşındaydı.¹⁰⁸ Abdülaziz, iyi bir eğitim gördü. Arap dili ve edebiyatı ve dini ilimler tahsil etti. Ayrıca spor, av, güreş, yüzme ve cirit gibi birçok faaliyetle meşgul oldu. Büyük kardeşi Sultan Abdülmecid'in vefatı üzerine 25 Haziran 1861 tarihinde tahta çıktı.¹⁰⁹

Sultan Abdülaziz ilk hatt-ı hümayununda Tanzimat ve Islahat Fermanlarını teyit etti. Halkın refah ve saadetinin devlet amaçlarının en büyüğü olduğu, asayişin tesis edilip kanun ve tasarrufların özenle uygulanacağı, ordu ve donanmada düzenlemeler yapılarak müttefiklerle imzalanan anlaşmalara riayet edileceği beyan edildi.¹¹⁰

Abdülaziz tahta çıktığı sırada Devlet-i Aliyye hem siyasî hem de ekonomik bir bunalım içerisindeydi. Devlet, gayrimüslim halkı ve Batılı devletlerin baskısı altındaydı. Ayrıca borçların ödenememesi dış baskıyı artırmaktaydı. Abdülaziz, içeride ve dışarıda muhtemel sıcak çatışmadan kaçınmış, denge politikası izleyerek devlet topraklarını muhafaza etmeye çalışmıştır. Bu çaba bir kesim tarafından desteklenirken, başka bir kesimin büyük muhalefetiyle karşılaşmıştır.¹¹¹

Yeni padişahın ilk gündemi 19. yüzyıl itibarıyla bağımsızlık arzusunu daha fazla dile getirmeye başlayan Karadağlıların bu amaçla gerçekleştirdiği isyanlar idi. Karadağ, Osmanlı Devleti ile doğrudan bir çatışmaya girmek yerine Hersek'e destek vererek asilere yardım etmiştir. Osmanlı, Hersek isyanının arkasında Karadağ'ın olduğunu bilmesine karşın bir süre müdahale edememiştir. Batılı devletleri "kontrollü çatışmaya" razı eden Osmanlı, 1862 yılında Karadağ'a harekât düzenlemiş ve kısa sürede isyanı bastırmıştır.¹¹² Gayrimüslim nüfusun ayrılıkçı faaliyetleri Sırbistan, Romanya ve Girit'te de olayların çıkmasına sebep oldu.¹¹³

Sultan Aziz, Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanından beri ayrı bir devlet gibi hareket etmeye başlayan Mısır'a 3 Nisan 1863 tarihinde seyahate çıktı. Mısır'ın devlete bağlılığını güçlendirmek istiyordu.¹¹⁴ Diğer taraftan halledilmesi gereken bir Süveyş Kanalı meselesi vardı.¹¹⁵ Mısır halkı Sultan'ı büyük bir heyecan ve tezahüratlarla karşıladı. Sultan'ı Mısır'da iyi ağırlayan Mısır Valisi İsmail Paşa, büyük gayretleriyle 28 Mayıs 1866'da Mısır veraset sisteminin değişmesini sağladı. Nihayet İsmail Paşa, 2 Haziran 1866'da "hidiv" unvanını almayı başardı ve bunun babadan oğula geçmesi kuralını da kabul ettirdi.¹¹⁶

Abdülaziz, Abdülmecid devrinde oluşan Avrupa'ya seyahat planını gerçekleştirmiş Avrupa'ya seyahat eden tek padişah olmuştur. Osmanlı devlet adamları Sultan'ın olası bir Avrupa ziyaretinin Devlet-i Aliyye için büyük menfaatler sağlayacağı fikrindeydiler. Bu sayede Avrupa kamuoyu Osmanlı lehine çevrilebilir, Sultan'ın itibarı hem Avrupalı devletler hem de halk nazarında artabilirdi. Diğer taraftan Şark ve Garp medeniyeti arasındaki uçurum kapanırken, borç para temin edilebilecekti. Sultan Aziz, Fuat ve Âli Paşalar gibi seyahatin müspet faydalar getireceğini öngörüyor ve istiyordu. Ancak davet olmaksızın böyle bir seyahati uygun

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. 7, Ankara 2003, s. 2.

¹⁰⁹ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 179-185.

¹¹⁰ Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 3115-3116.

¹¹¹ Behice Algül, *Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Donanmasında Modernleşme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019, s. 37.

¹¹² Zafer Gölen, "1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları", *Belleten*, 75/273, 2011, ss. 507-508.

¹¹³ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

¹¹⁴ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

¹¹⁵ Sinan Kaya, *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 92

¹¹⁶ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

bulmuyordu. Bu noktada Âli Paşa durumu İstanbul'daki Fransız elçisine açtı.¹¹⁷ 21 Mayıs 1867'de imparator III. Napolyon'un kendi el yazısıyla yazılmış olan davetiye Sultan Abdülaziz'e takdim edildi.¹¹⁸ 21 Haziran 1867'de seyahate çıkan Sultan, Fransa'dan sonra İngiltere'yi ziyaret etti. Belçika, Prusya ve Avusturya'ya da uğrayarak 7 Ağustos 1867'de İstanbul'a döndü.¹¹⁹ Abdülaziz, bu seyahatte yapmış olduğu gözlemler ile ülkede bazı zarurî yeniliklerin gerçekleştirilmesine kani oldu. Bunlar büyük oranda nafia, maarif, ordu ve maliye alanlarında idi.¹²⁰ Abdülaziz'in Avrupa seyahatinden umulan kazançları elde ettiğini söylemek pek mümkün değildir.¹²¹ Ancak gezi, genel bir barış ortamı tesis etmiş, Avrupa ile ilişkiler iyi bir hal almıştır. Diğer taraftan Batılı devletler isyancılara gösterdiği himaye ve desteğe devam etmişlerdir.

Osmanlı Devleti, uzun mücadeleler sonunda Romanya'da Karol'un prensliği tanıdı. 1867'de Sırbistan kalelerinden Türk ordusu çekildi. Aynı yıl, Âli Paşa'nın gayretleriyle Girit'te özel bir yönetim tesis edildi. Bulgarların bağımsız bir Bulgar kilisesi kurulması arzusu 1870'te kabul edildi.¹²²

Sultan Abdülaziz devrinde devlet idaresi yeni bir düzene sokulmak istenmiş bu amaçla büyük çaba sarf edilmiştir.¹²³ Ancak dış meselelerdeki gibi iç meselelerde de istenen başarı elde edilememiştir. Zira ıslahat ve kalkınma çalışmaları sadrazamlarla sınırlı kalmıştır. Sultan Abdülaziz dönemi, sadrazam ve devlet adamları yönüyle iki döneme ayrılabilir. Birinci dönem Âli ve Fuat Paşaların yönetiminde etkin olduğu 1861-1871 yılları, ikinci dönem ise Mahmut Nedim ve Mithat Paşalar söz sahibi olduğu 1871-1876 yıllarıdır.¹²⁴

Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı taşra idaresinde köklü bir yapılanmaya gidildi. 1859'da Niş'te karışıklıklar çıktı. Avrupalı devletler beynelmilel bir tahkikat komisyonu oluşturulmasını istedi. Bunu önlemek için Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın da bulunduğu bir heyet oluşturulup Rumeli eyaletlerini teftişe görevlendirildi. Bu dönemde daha büyük başka bir sorun ortaya çıktı. Lübnan'da 1845 olaylarından sonra 1860'da tekrar Dürziler ve Maruniler bir çatışma içerisine girdiler. Avrupalı devletler Lübnan'a asker çıkardılar. İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı devlet temsilcilerinden oluşan Avrupa komisyonu 9 Haziran 1861'te Lübnan Nizamnamesini hazırladı. Nizamnameye göre Cebel-i Lübnan ayrı bir idari statü tesis edildi. Avrupalı devletler benzer uygulamanın tüm Osmanlı eyaletlerinde yapılmasını istiyordu. Osmanlı devlet adamları Lübnan benzeri uygulamaların İmparatorluk için mümkün olmadığı kanısındaydı. Ayrıca tüm bu eğilimleri durdurmak ve merkezîyetçi yapıyı güçlendirmek istiyordu. Âli ve Fuat Paşalar, taşra yönetiminde reform yapmayı uygun gördü ve 1863'te eyaletlere "teftiş

¹¹⁷ Sultan'ın Paris'e bir seyahat düşüncesi olduğunu ve bunun için uluslararası serginin uygun olabileceğini söylemesi üzerine seyahat daveti çok hızlı şekilde gerçekleştirildi.

¹¹⁸ Nihat Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, ss. 36-54.

¹¹⁹ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

¹²⁰ Ali Kemâli Aksüt, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944, ss. 228-229.

¹²¹ Karaer, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları* s. 164.

¹²² Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

¹²³ Ebubekir Keklik, *Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz Devri Anadolu Islahatları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 6.

¹²⁴ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

heyetleri” gönderdi.¹²⁵ Bu heyetler, Tanzimat reformlarını taşrada oturtmak, sanayi, ziraat ve ticaret alanlarında hızlı kalkınmayı gerçekleştirmek ve muhacirlerin iskânlarını sağlamak gibi birçok konuda görevlendirilip Rumeli ve Anadolu’ya gönderilmiştir.¹²⁶

Babıali, merkeziyetçi yapıyı güçlendirmek için taşra yönetiminde yeniden bir yapılanmaya gitti. Çünkü bürokrasi işlevselliğini yitirmiş, en basit konuda bile merkezin fikrini almak gelenekselleşmişti. Yargı, maliye ve taşra yönetimindeki liyakatsizlik ve yolsuzluklar da ayaklanmaları körüklemekteydi. Bu gerekçe ve ihtiyacın ürünü olarak 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleri neşredildi. Nizamnamelerin hazırlanmasında Niş Valisi Mithat Paşa’nın başarıyla sonuçlanan uygulamalarından istifade edilmiştir. Hazırlanacak 1864 nizamnamesinin ilk olarak Tuna vilayetinde tatbik edilmesine karar verilmiştir.

1864 (Tuna) Vilayet Nizamnamesi Fransız taşra sistemi esas alınarak hazırlandı. Nizamname ile eyaletler kaldırıldı, livalardan oluşan vilayetler kuruldu. Tuna vilayetinde uygulanan nizamnamenin başarılı sonuçları nizamnamenin diğer bölgelerde de uygulanabileceği cesaretini verdi. 1865’te Anadolu, Rumeli ve Arabistan’da yeni vilayetler kurulmaya başlandı.¹²⁷ 1867 yılında Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi ilan edildi. Bu yeni bir belge değildi, 1864 nizamnamesini tüm imparatorluğa yayılması amacıyla hazırlanmıştı.

1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, merkeziyetçilik eğilimiyle sivil bürokrasiyi başkent dışındaki idari merkezlere yaymayı öngörüyordu. 1871 nizamnamesi ile Osmanlı Devleti idari bakımdan Rumeli’de 10, Anadolu’da 16, Afrika’da ise 1 olmak üzere 27 vilayet ve Rumeli’de 44, Anadolu’da 74, Afrika’da 5 olmak üzere 123 sancağa bölündü. Yeni düzenleme ile eyaletlerin sınırları daraltıldı ve adı değişerek vilayet oldu. Vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar da köylere taksim edildi. İdarî birimlerin en üst amiri vali olarak belirlendi. Klasik sistemde ne yatay ne de dikey hiyerarşi söz konusu idi. Tanzimat reformlarıyla her alt birim bir üste karşı sorumlu tutularak bürokratik bir hiyerarşi oluşturulmuştur.¹²⁸ 1864 Vilâyet Nizamnamesi’nde “birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen ve kazalara ilhak edilerek idare edilen yerler” şeklinde tanımlanan nahiye, ilk kez bir idari birim olarak 1871 nizamnamesiyle düzenlendi ve mahallî teşkilatta yerini aldı. Müdür tarafından idare edilecek nahiyeler, kazanın alt birimi olarak kasaba ve köylerden meydana gelen idari bir birim olarak tanımlandı.¹²⁹

Sultan Aziz devrinde Osmanlı kara ordusu ve donanmasında büyük bir değişim ve gelişim yaşanmıştır. Askerî ıslahatları iki safhada inceleyebilir. 1861-1868 döneminde yeni askeri kıyafetler benimsenmiş ve modern silahlar artırılmaya çalışılmıştır. 1869 sonrası ise askerî kuvvetler yeniden teşkilatlandırılış ve köklü adımlar atılmıştır.¹³⁰ Abdülaziz saltanatı ile birlikte Osmanlı donanması İngiltere ve Fransa’dan sonra

¹²⁵ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, ss. 52-54.

¹²⁶ Ahmed Vefik Efendi’yi Hüdavendigâr, Kastamonu, Ankara, Sivas ve Konya’ya, Rıza Efendi’yi Trabzon, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Adana ve Maraş’a; Subhi Beyi Selanik, Tırhala, Yanya ve İşkodra’ya; Ziya Bey ve daha sonra yerine geçen Ahmed Cevdet Paşa’yı da Bosna ve Hersek’e göndermiştir. İbrahim Serbestoğlu, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi’nin Canik Sancağına Teftişi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, C. 3, Ankara, 12-13 Aralık 2013, ss. 206-209.

¹²⁷ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, ss. 54-55.

¹²⁸ Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, ss. 62-64.

¹²⁹ İlhan Şahin, “Nahiye,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 306-308.

¹³⁰ Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016 s. 201.

Dünya’da üçüncü sırayı almıştır. Ancak bu uğurda bütçe gücünün üstünde paralar harlandı¹³¹ ve Osmanlı maliyesi iflas etti.¹³² Diğer taraftan bu gelişmeler bir program ve kadrodan yoksundu. 16 yılda 18 kaptan-ı derya değişmiştir. Dolayısıyla keyfi düzenleme ve emirler başarısız sonuçları beraberinde getirmiştir.¹³³

Abdülaziz dönemi, eğitim alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. 1861’de *İnâs Rüşdiyesi* faaliyete geçmiş, devlet dairelerine kâtip yetiştirmek için 1862 yılında *Mekteb-i Mahrec-i Aklâm* kurulmuştur. 1864’te bir dil okulu açıldı. 1867’de Hristiyan çocuklar rüştiyelere alınmaya başlandı. 1868’de Fransız eğitim sistemini esas alan *Mekteb-i Sultânî* açıldı. 1869’da Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi yayımlandı ve maarif teşkilâtı yeniden düzenlendi. 8 Şubat 1870’te *Dârülfünûn-ı Osmani* resmen açıldı.¹³⁴

Sultan Aziz döneminde selefiyle başlayan dış borç arayışı devam etmiştir. Osmanlı Devleti 1854 yılında ilk dış borcunu aldı. Bu yıldan ödemelerin durdurulduğunun ilan edildiği 1875 yılına kadar toplam 16 kere borçlanma yapılmıştır. Rakamlar kaynaklarda değişmekle birlikte Sultan Abdülmecit devrinde 16.540.942 lira ve Sultan Abdülaziz döneminde 259.156.084 lira borçlanıldığı ifade edilmektedir. 1875-1876 mali yılında bütçe açığı yaklaşık 5 milyon kuruş idi. Vadesi gelen borçların ödemesi yapılamayacağından iflas kaçınılmaz olmuştur.¹³⁵

Mithat ve Hüseyin Avni paşalar hem devlet hem de kendileri için Abdülaziz’i zararlı görüyorlardı. Kışkırtılan İstanbul medreselerindeki talebelerin nümayişleriyle Mütercim Rüşdü, Mithat ve Hüseyin Avni paşalar, istedikleri görevlere¹³⁶ geldi ve Sultan Abdülaziz’i hal’ planını 30 Mayıs’ta icra ettiler. Sultan Abdülaziz, Dolmabahçe’den Topkapı’ya getirildi. III. Selim’in öldürüldüğü daireye kapatıldı. Yeğeni yeni sultan olan Murat’a mektup yazdı ve isteğiyle 1 Haziran 1876’da Fer’iye Sarayına nakledildi. Fakat 4 Haziran 1876 günü odasında bilekleri kesilmiş bir vaziyette bulundu. Abdülhamid devrinde, suikaste kurban giden Abdülaziz’in faillerinin ortaya çıkarılması için yargılamalar başladı. Toplanan olağanüstü meclis sanıkları dinledi. Yıldız Mahkemesi adıyla tarihe geçen yargılama sonucunda Pehlivan Mustafa, Hacı Mehmed ve Cezayirli Mustafa ile Mâbeyinci Fahri Bey bilfiil iştirakten, Mithat, Mahmud, Nûri Paşalarla Binbaşı Necip ve Binbaşı Namık Paşazâde Ali Beyler de suç ortağı sayıldıklarından idama çarptırıldılar. Sultan II. Abdülhamid, idam cezalarını müebbet küreğe çevirdi ve cezanın Tâif’te çekilmesine karar verdi.¹³⁷

Sultan Abdülaziz’in bilinen zevceleri Dürrinev, Gevheri, Eddin, Hayrandil, Nesrin, Mihrişah ve Yıldız sultanlardır. Çocukları ise Yusuf İzzeddin, Mahmud Celâleddin, Mehmed Selim, Abdülmecid, Mehmed Seyfeddin, Mehmed Şevket olmak üzere 6 erkek; Saliha, Emine, Nazime, Esmâ, Emine, Fatma, Münire olmak üzere 7 kızdır.¹³⁸

¹³¹ Küçük, “Abdülaziz”, ss. 179-185.

¹³² Burcu Kurt, “Osmanlı Donanmasında Modern Teknolojiyi Yakalamak: Bahriye”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, 2015, s. 83.

¹³³ Algül, *Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Donanmasında Modernleşme*, s. 176.

¹³⁴ Küçük, “Abdülaziz”, ss. 179-185.

¹³⁵ Fatih Sefa Topçu, *Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Mali Bunalım ve Uygulanan Mali Reformlar (1861-1876)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 146-147.

¹³⁶ Mütercim Rüşdü Paşa, sadrazamlığa; Hasan Hayrullah Efendi, şeyhülislâmlığa; Hüseyin Avni Paşa, seraskerliğe; Mithat Paşa’nın ise Meclis-i Vükela üyeliğine tayin edildi.

¹³⁷ Küçük, “Abdülaziz”, ss. 179-185.

¹³⁸ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3112.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. MEKÂNDA PADİŞAHIN TEZAHÜRÜ: YERLEŞİM YERİ ve İDARİ BİRİMLERDE AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ

1.1.Tuna Vilayetindeki Yerleşim Yerleri

Rusya, 1853-1856 Kırım Savaşı sonrası kendisini Kafkaslar'da tamamen serbest hissederek Kafkas toplumuna karşı uzun yıllar devam edecek olan taarruzlarına başladı.¹³⁹ 21 Mayıs 1864'te Çerkez direnişinin sonlanmasıyla Kafkasya'nın işgalini tamamlamıştır. Kafkasya'da artık Rusya'nın önünde örgütlü veya örgütsüz bir silahlı direniş kalmamıştır. Yaşanan gelişmeler nedeniyle Kırım ve Kafkasya'dan Anadolu ve Rumeli'ye yönelik kitle göçleri gerçekleşmiştir.¹⁴⁰

Devlet-i Aliyye, görevlendirdiği iskân, teftiş ve idare memurları vasıtasıyla Kafkas ve Kırım muhacirleri için yeni yerleşim yerleri teşkil etmiştir. *İskân-ı Muhacirîn Memûru* olarak 16 Ağustos 1860'ta Rumeli'de vazifelendirilen¹⁴¹ Harbiye Miralaylarından Nusret Bey, görevi icabı burada muhacirler için birçok yeni köy ve kasaba teşkil etmiştir. Bunlardan Tuna'daki iki kasaba için Aziziye isimlendirmesi teklifini yapmıştır.¹⁴²

Rumeli'nin muhacir iskânı için seçilmesinin sebepleri başlıca "Rumeli'nin geniş arazileri barındırması, bölgede Müslim nüfusun arttırılmak istenmesi, burada asker ihtiyacını had safhada olması" idi. Bu sebeplerle muhacirler hükümet tarafından Rumeli ve Balkanlara sevk edilmiştir.¹⁴³

1.1.1. Lofça Aziziye Kasabası

Lofça, 15. ve 16. yüzyıllarda zaman zaman nahiye ve kaza olarak Niğbolu sancağına bağlıdır.¹⁴⁴ 1831 yılında Niğbolu sancağına bağlı kaza olan Lofça¹⁴⁵ 1834'te Vidin sancağına bağlanmıştır¹⁴⁶ 1859'da ise sancak olmuştur.¹⁴⁷ Bu statüsünü 1864 yılına kadar sürdürmüştür.¹⁴⁸ 1864'te Vilayet Nizamnamesi ile Rusçuk, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilmiş, Tuna vilayeti teşkil edilmiştir.¹⁴⁹ Böylece kaza yapılan Lofça

¹³⁹ Nedim İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, S. 20, 1997, ss. 275-276.

¹⁴⁰ İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", s. 276; Karataş, "19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı", ss. 355-356.

¹⁴¹ Osmanlı hükümeti, Nusret Bey'in görevlerini ayrıntılı olarak belirlemiştir. Karataş, "19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı", s. 365.

¹⁴² Nusret Bey, 18 Eylül 1861 tarihli *Meclis-i Vâlâ Mazbatası* ile Varna'ya görevlendirilmiştir. Varna'ya görevlendirildiğinde Paşa'dır. İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", s. 301.

¹⁴³ Karataş, "19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı", s. 360.

¹⁴⁴ Buna göre Lofça, 1512 yılında nahiye, 1516, 1522, 1530 yıllarında kaza, 1538, 1557, 1579 yıllarında tekrar nahiye olarak kaydedilmiştir. Selçuk Demir, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014, s. 34.

¹⁴⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistikleri Enstitüsü, Ankara 1995, s. 13.

¹⁴⁶ BOA., *MAD.d..21758*, 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834.

¹⁴⁷ Sancak, nefis-i Lofça, Servi, Plevne ve Niğbolu kazalarından oluşmaktaydı. Aşkın Koyuncu, "Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, 9/4, Ankara 2014, s. 681.

¹⁴⁸ Slavka Draganova, *Tuna Vilayetinin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 113.

¹⁴⁹ Franz Babinger, "Rusçuk", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1988, s. 786; Machiel Kiel, "Rusçuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 246-250.

Tırnova sancağına bağlanmış, kaza statüsünü Osmanlı hâkimiyetinden çıkacağı 1877 yılına kadar sürmüştür.¹⁵⁰

1861 ortalarına kadar Rumeli’de toplam 157.562 muhacir iskân edildi. Bunların 142.852’si (34.344 hâne) Tuna sahillerinde idi.¹⁵¹ 1864 yılında Vidin sancağı ile Lofça’ya toplam 7.500 hane yerleştirilmeye başlandığı görülmektedir.¹⁵²

Lofça’nın Plevne, Rahova, Niğbolu ve Sofya yolu üzerinde yer alan Teliş mevkinde 500 Nogay ve Kırım muhaciri aile için bir kasaba teşkil edildi. Mesken inşasının tamamlandığı tarih, Sultan Abdülaziz’in cülusuna tesadüf etmekteydi. En azından İskân-ı Muhacirin memuru Nusret Bey bu gerekçeyi ileri sürmekteydi. 7 Temmuz 1861 tarihli Sadarete gönderdiği yazısında kasabaya Aziziye isminin verilmesi için izin istemiştir.¹⁵³ Nusret Bey’in talebi “Muhacirinin iskân ve ikâmesi için Lofça civarında teşkil olunmuş olan kasabanın teyemmünen nâm-ı nâmî-i hümâyûna mensubiyetiyle teşrif olunması istizânı”, “kasaba-i mezkûrenin teşkili mes’adetince vuku’ olan cülûs-i hümâyûn-ı zamân-ı yümn-i iktirârına tesadüf etmesi sebebiyle ber-muceb-i istid’â nâm-ı celîl-i hazret-i şehinşahiye nispeti pek münâsib” sözleriyle sadrazam tarafından padişaha arz edilmiştir.¹⁵⁴ Padişah, isteği uygun bulmuş, onaylamıştır.¹⁵⁵ Cevap Nusret Bey’e telgrafnâme ile şu sözlerle bildirilmiştir: “Muhâcirin iksân ve ikâmesi için Lofça civarında teşkil olunmuş olan kasabanın teyemmünen nâm-ı nâmî-i hümâyûna mensubiyetiyle teşrif olunmak için Aziziye tesmiye kılınması husûsuna müsa’ade-i seniyye buyurulmuştur.”¹⁵⁶ Ayrıca Vidin Valisi Said Paşa ve Maliye Nezaretine de konu hakkında bilgilendirilmiş, gerekenin yapılması emredilmiştir.¹⁵⁷ Dolayısıyla Lofça’da muhacirler için bir kasaba teşkil edilmiş ve teşkil tarihinin Padişah’ın cülusuyla tevafuk etmesi sebebiyle Nusret Bey’in teklifiyle gerçekleşmiştir.

Kurulan Aziziye kasabası Lofça kazasına bağlandı. Kasabanın muhafazası ve mamuriyeti için aylık 350 kuruş maaşla bir zabıta memuru tayini ile gerektiği kadar zaptiye istihdam edilmesine ve 8.000 kuruşla bir zabıta konağı inşasına karar verilmiştir.¹⁵⁸

1.1.2. Plevne Aziziye Kasabası

Plevne, Rumeli eyaletinin Niğbolu sancağına bağlıydı.¹⁵⁹ 1864 yılında Tuna vilayeti kuruldu. Plevne kaza statüsüyle Rusçuk sancağına bağlanmıştır.¹⁶⁰

Kaza merkezi olan Plevne’de muhacir iskânı sonucu toplam 1.185 hanelik 27 köy kurulmuştur. Bunlar dışında bir de padişah adıyla tesmiye olunan, beş mahalleden müteşekkil Aziziye kasabası inşa edilmiştir.¹⁶¹ Plevne kazasındaki Aziziye

¹⁵⁰ H. 1285 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi, s. 76; H. 1294 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi, s. 111.

¹⁵¹ Koyuncu, “Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)”, s. 685.

¹⁵² İpek, “Kafkaslar’daki Nüfus Hareketleri”, s. 301; Koyuncu, “Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)”, s. 686.

¹⁵³ BOA., İ.DH.474/31797/1, 28 Zilhicce 1277/7 Temmuz 1861.

¹⁵⁴ Selh-i Zilkade 1277.

¹⁵⁵ BOA., İ.DH.474/31797/2, Gurre-i Muharrem 1278/9 Temmuz 1861.

¹⁵⁶ BOA., A. JMKT.UM/ 483/90/1, 5 Muharrem 1278/13 Temmuz 1861.

¹⁵⁷ BOA., A. JMKT. MHM/226/78/1, 12 Muharrem 1278/20 Temmuz 1861.

¹⁵⁸ BOA., A. JMKT.MVL/131/91/1., 29 Safer 1278/5 Eylül 1861.

¹⁵⁹ Şerafettin Turan, “Plevne”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1964, ss. 569-571; Machiel Kiel, “Plevne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 2007, ss. 302-303.

¹⁶⁰ Rusçuk sancağının diğer kazaları Niğbolu, Şumnu, Hezargrad, Cuma-ı Atik, Silistre, Tutrakan, Zıştovi idi. Demir, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, s. 36.

¹⁶¹ İpek, “Kafkaslar’daki Nüfus Hareketleri”, s. 303.

kasabasının 18 Ağustos 1861'den önce teşkil edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu tarihte “nâm-ı nâmî-i hümâyûna mensûb olarak inşa kılınmış olan Aziziye kasabası” ifadesi yer almaktadır. Aziziye kasabası 5 mahalleden oluşuyordu. Bunların haritası çizilerek Sadarete sunulmuştur. Nusret Bey haritanın arkasına bu mahallelere verilecek isimleri de yazmıştır. Bu isimlendirmeler Tanzimat döneminin güçlü şahsiyetleri olan paşaların adlarına nispetle yapılacaktı.¹⁶² Aziziye kasabasının mahalleleri ve nüfusları: 125 haneden oluşan Ali Paşa mahallesi, 100'er haneden müteşekkil Rüşdü Paşa, Mehmed Ali Paşa, Namık Paşa ve Fuad Paşa mahalleleri şeklinde idi.¹⁶³ Mahallelerin imam ve muhtarları için mühürler kazıtılıp gönderilmesi istenmiştir.

Aynı belgede Sultan Abdülaziz'in oğlu şehzade Yusuf İzzeddin Efendi için de bir isimlendirme yapılmıştır. Lom kazasına 4 saat uzaklıktaki Dobredel derbendi ve manastırı adlı yerde göçmen iskânı için 350 haneli bir köy Yusuf İzzeddin Efendi hazretlerinin “nâm-ı namîlerine mensûb olmak üzere” *İzzeddin* tesmiyesinde bulunulmuştur.¹⁶⁴

1873 tarihli Tuna vilayet salnamesine göre Rusçuk sancağına bağlı Plevne Aziziye kasabasının¹⁶⁵ 552 Müslim hanesi mevcut olup, toplam nüfusu 1239 olarak kaydedilmiştir.¹⁶⁶

1.2. Bosna Vilayetindeki Yerleşim Yerleri ve İdari Birimleri

29 Ağustos 1830 tarihinde muhtariyet verilen Sırp, Osmanlıların Sırbistan'daki idaresine son verip, bağımsız bir devlet kurmak istiyorlardı. Osmanlı askerleri Semendire, Sokol, Eskice (Ujitse veya Uziçe), Feth-ül İslâm (Gladova) ve Böğürdelen (Sabaç) kaleleri ve Belgrad'da bulunmaktaydı. Ruslar, Sırpı durmadan kışkırtıyor, Osmanlı'nın elinde bulunan kaleleri almaya sevk ediyordu.¹⁶⁷

Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan kışkırtmalar neticesinde Fethülislam, Sokol, Böğürdelen ve Semendire kaleleri başta olmak üzere pek çok yerde ölümlerle sonuçlanan çatışmalar çıktı.¹⁶⁸ Bu çatışmaların bir süre önü alınamadıysa da 4 Eylül 1862 tarihinde meseleyi halleden Kanlıca Protokolü imzalandı.¹⁶⁹ Protokol ile Osmanlı Devleti, Sokol ve Uziçe kalelerini yıkacak, Belgrad, Fethülislam, Böğürdelen ve Semendire kalelerini elinde bulunduracaktı. Halk, emlakları satacak ve kısa zamanda Sırbistan'dan çekilecekti.

Kanlıca Konferansı kararları gereğince Belgrad, Fethülislam, Böğürdelen, Semendire Müslümanları ile kaleleri yıkılacak olan Sokol ve Uziçe Müslümanları buralardan göç edeceklerdi. Belgrad ve bağlı kaleler varoşlarındaki Müslüman ahalinin göç etmeleri konusunda Vidin, Niş, Bosna valileriyle Belgrad muhafızına emirname yazılmıştır. Emirnamede göç edecek halkın komşulukları ve konuştukları dil münasebetiyle Bosna'ya yerleşmek isteyecekleri öngörülmüş ve bu konuda her

¹⁶² BOA., *A.MKT.MVL.137/62/1*, 10 Cemaziyel-ahire 1278/1 Ocak 1862.

¹⁶³ Nedim İpek, *Kafkaslardaki Nüfus Hareketleri*, s. 302-303.

¹⁶⁴ BOA., *A.MKT.MVL.137/62/1*, 10 Cemaziyel-ahire 1278/1 Ocak 1862.

¹⁶⁵ Salnamede köy şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁶ *H. 1290 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi*, s. 159.

¹⁶⁷ Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3120.

¹⁶⁸ Ayşe Özkan, “Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/50, 2011, s. 174.

¹⁶⁹ Protokol maddeleri için bakınız: Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, s. 3121; Özkan, “Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad'ın Bombalanması”, ss. 189-191.

türlü kolaylığın sağlanması bildirilmiştir. Göçmenler için Bosna ve Vidin’de yerler hazırlanmaya başlandı. Müslüman ahaliden olmayan gayrimüslimlerin memleketlerine dönmek üzere Bosna ve Vidin taraflarına gönderilmeleri istenmiştir.

Belgrad’a Sultan Abdülaziz’in fermanının gelmesiyle birlikte kitlesel göç başladı. Belgrad göçmenleri Şehirköy, Vidin, Bosna ve en fazla göç ettikleri Niş’e yerleşmişlerdir. Fethülislam ve Semendire Müslümanları ise Vidin’e göç ederken, Böğürdelen Müslümanları Bosna’ya gitmiştir. Uziçe Müslümanlarının büyük çoğunluğu Bosna’ya, bazıları da Arnavutluk ve Makedonya’ya göç etmiştir. Uziçe Müslümanlarından sonra Sokol Müslümanları da Bosna’ya gitmiştir.¹⁷⁰

Bosna’ya Belgrad’dan gelen göçmenler ticaret ve zanaatla, Sokol’dan gelenler ziraat ve hayvan yetiştiriciliğiyle, Böğürdelen’den gelenler ise zanaat, balıkçılık ve iskele işleriyle işgal ettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti, çoğunluğu fakir olan ve bütün mülkleri terk ettikleri yerlerde kalan göçmenlere ziraat yapmaları için arazi vermiştir. Bunun yanı sıra göçmenlere bahşış ve yevmiye verildi, yevmiyelerin miktarı 1.337.361 kuruşa ulaşmıştır.¹⁷¹

Sırp, Müslüman halkın çekilmesini yeterli görmemiş Osmanlı askerlerinin Belgrad, Semendire, Fethülislam ve Böğürdelen kalelerindeki varlıkları tehdit olarak görmüştür. Sırp başkenzi Mihail’in aradığı Osmanlı askerlerini kalelerden çıkarma fırsatı, 1866’da ellerine geçmiştir. Osmanlı Devleti’nin Girit İsyanı ile meşgul olduğu ve Avrupa’da Avusturya ile Prusya savaşının etkileri sürdüğü sırada harekete geçilmiştir. Mihail, yaptığı ittifaklarla elini güçlendirmiş ve Avrupalı devletlerin desteğiyle kalelerin Sırbistan’a bırakılmasını istemiştir. Osmanlı hiçbir surette destek göremeyeceğini anlamış, olası bir savaşın diğer Balkan devletlerine sıçrama ihtimalini göz önünde tutmuştur. Nihayetinde Babıali, Sırp bayrağıyla Osmanlı sancağının kalelerde beraber asılması şartıyla askerlerini kalelerden çekmeyi kabul etmiştir. Padişah Abdülaziz’in 10 Nisan 1867 tarihinde verdiği fermanla Belgrad, Semendire, Fethülislam ve Böğürdelen kalelerinin muhafızlığını Mihail’e bırakmış ve buralardaki Türk askerleri de Sırbistan’dan ayrılmıştır. Osmanlı sancağı, Sırbistan’ın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi ile 20 Haziran 1876’da bir daha asılmamak üzere indirilmiştir.¹⁷²

Belgrad ve ona bağlı kalelerdeki halk, Kanlıca Konferansı kararları gereğince buraları terk etmeye başlamış göç yoluna düşmüştür. Muhacirler, 1862 yılı ortalarında dağınık bir şekilde ve yer yer büyük gruplar halinde Drina Nehri’ni geçerek Bosna’ya vardılar. Bosnalı yetkililerin aldığı karar üzerine muhacirler geçici olarak İzvornik kazasında iskân edilecekti. Avusturya Başkonsolosu Baron Stjepan Jovanoviç, 6 Şubat 1863’te devletine yazdığı mektubunda verilen en büyük uğraşın Sırbistan’dan Bosna’ya gelen Müslüman ailelerin bakımı ve yerleşimi olduğunu ifade ediyordu.

Muhacirlerin gelmesiyle, merkezden izin alındıktan sonra onların nerelerde iskân edilebilecekleri hususlarında çalışmalara başlandı. Bosna yönetimi bu konuda bir süre tam karara varamadı. Bosna Valisi Osman Paşa, muhacirlerin şehirli olduklarını bu sebeple şehirlere yerleştirilmeleri gerektiği kanaatindeydi. Ancak Vali Kaymakamı Şefik Bey, muhacirlerin gruplar halinde mevcut şehirlere yerleştirilmesi

¹⁷⁰ Özkan, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi (1862-1867)”, ss. 124, 136-137.

¹⁷¹ Özkan, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi (1862-1867)”, ss. 131-132.

¹⁷² Ayşe Özkan, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi (1862-1867)”, *Gazi Akademik Bakış*, S. 9, 2011, ss. 135.

yerine hepsinin teşkil edilecek bir kasabada iskân edilmesinin daha iyi olacağı fikrindeydi. Şefik Bey'e göre buna en uygun yer eski Hüseyin Bey zilyetindeki mirî araziydi.¹⁷³

Şefik Bey'in fikri kabul görmüş olacak ki Uziçe, Sokol, Böğürdelen ve Belgrad'dan Bosna'ya gelen Sırbistan muhacirlerinin 1863 yılı başlarında Hüseyin Kaptan çiftlikleri diye adlandırılan devlet arazisinde iskânlarına karar verilmiştir. Buna göre bir kasaba ve gerektiği kadar köy teşkil edilecektir. İskânı gerçekleştirme vazifesi ise Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hilafetinden Bedri Bey'e verilmiştir. Bedri Bey'in maiyetine beşer yüz kuruş maaşla erkân-ı harb zabitlerinden kişiler tayin edilmiştir. Bu kişiler Bedri Bey'e iskân işlerinde yardımcı olacaklardı.¹⁷⁴

Bedri Bey ve komisyon üyeleri ilk önce Brezovo Polye'ye, ardından ise eskiden Hüseyin Bey'in mülkü olan arazide bir yerleşim yeri inşa etmek için Gradaçaç'daki Bosna Valisi Osman Paşa'nın yanına geldi. Daha sonra Osman Paşa ve Bedri Bey İzvornik'te kendileri için yerleşim yeri inşa edilen göçmenleri ziyaret ettiler. Göçmenler kendilerinden Sırbistan'da kalan mülkleri için tazminat ödenmesini ve yeni evlerin inşa edileceği yerleri özgürce seçmelerini istediler. Zira daha önce ticaret ve zanaatla iştigal ettiklerini yerleşecekleri yerlerin buna uygun olmaması halinde mesleklerini icra edemeyeceklerini ifade ettiler.¹⁷⁵

1862 yılında İzvornik sancağı dahiline 1243 kişilik 533 aile iskân edildi. Bunlardan Tuzla'ya 12, Beline'ye 23, Brezovo Polye'ye 89, Bosanski Şamaç'a 235, Gračanitsa'ya 14, Srebrenitsa'ya 22, Oraşye'ye 132 ve Vlasenitsa'ya 3 aile yerleştirildi. Yine Brčko'ya Belgrad'dan 15 aile, Gradaçaç bölgesine ise 25 aile yerleştirilmiştir.¹⁷⁶ Uziçe, Sokol, Böğürdelen ve Belgrad muhacirlerinden 1300 hane kadarı ilk olarak zamanında Hüseyin Kaptan tasarrufunda olduğu için Hüseyin Kaptan çiftlikleri diye meşhur olan atıl mirî araziye yerleştirildi. Daha sonra Temmuz 1863 tarihine kadar muhacirlerin iskânı için Kostaniçe, Şamça, Oraşye, Brezovo Polye, Orahova ve Kozluk'ta olmak üzere 6 kasaba inşa edilmiştir. Sokol ahalisinden 100 aile Orahova'da, 200 aile Kostaniçe'de ve 350 aile Brezovo Polye'de iskân edilmiştir.¹⁷⁷

Oraşye, Şamça, Orahova ve Kostaniçe'de gayrimüslim nüfus fazlayken Müslim nüfus az sayıdaydı ve bu durum gayrimüslim ahalinin istenmeyen hareketlere cesaret etmelerini doğuruyordu. Öyle ki zaman zaman silahlı faaliyetlerde dahi bulunuyorlardı. Osmanlı makamlarına göre söz konusu yerleşmelere çok sayıda Müslüman nüfus yerleştirildiği takdirde güvenlik daha kolay sağlanabilecek, gelecekte devlet maddi, manevi faydalar görecek.¹⁷⁸ Yabancı devletler, Osmanlı'nın Müslümanları buraya yerleştirme faaliyetlerini kendilerinin buradaki etkilerini önlemeye çalıştığı yönünde bir plan olarak algılıyordu.¹⁷⁹

Bosna'da Sırbistan muhacirleri için birçok kasaba ve köy teşkil edilmiştir. İskân işlemleri İskân-ı Muhacirin memuru Bedri Bey, Bosna eyaleti Valisi Osman Paşa ve Bosna Hersek teftişi memuru Ziya Bey iş birliği içerisinde gerçekleştirmişlerdir.

¹⁷³ Nikša Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, Šamac, 2011, ss. 43-44.

¹⁷⁴ BOA., A. *JMKT.NZD/470/64/1*, 15 Şaban 1279/5 Şubat 1863.

¹⁷⁵ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 45.

¹⁷⁶ Özkan, "Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", s. 131

¹⁷⁷ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.; BOA., *MVL.977/23/1*, 2 Şaban 1280/12 Ocak 1864.

¹⁷⁸ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.

¹⁷⁹ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, ss. 47-48.

Sırbistan'dan Bosna'ya gelen muhacirler için tesis edilen köy ve kasabaların birçoğu Aziziye olarak adlandırılmıştır. Bosna'nın 3 sancağında birden teşkil olunan kasabaların hangisinin padişahın ismiyle anılacağı özenle araştırılmış ve seçilmiştir. Bu kasabaların bir kısmına sembolik olarak ilk kazık Ziya Bey ve Osman Paşa tarafından dikilmiştir.

1.2.1. Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala Kasabaları

Bosna Valisi Osman Paşa Gradaç'ın ta gerçekleştirdiği bir toplantıda Sırbistan muhacirlerinin Sava kıyısındaki Oraşye ve Samaç'ta iskân edilmeleri emrini verdi.¹⁸⁰ Her iki kasabada da planlanan 300 civarında mesken inşası Haziran 1863'te hala devam etmekteydi.¹⁸¹ 21 Eylül 1863'te Samaç'ı ziyaret eden Avusturya konsolosuna göre burada 306 yeni ev inşa edilmişti.

Oraşye ve Samaç'ta inşa edilen kasabalar Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye olarak adlandırıldı. Bunlardan Samaç'ta inşa edilene *Aziziye-i Bala* (Yukarı Aziziye), Oraşye'de inşa edilene ise *Aziziye-i Zir* (Aşağı Aziziye) adı verilmişti. Vali Osman Paşa, coğrafi şartları son derece uygun olan Samaç'ı eyalet içerisinde büyük bir ticaret noktalarından biri olarak tasarlıyordu. Burayı zaman zaman ziyaret etmiş, kontrollerini bizzat yapmıştır.¹⁸² Aziziye-i Zir ve Bala kasabalarında ekseriyetle Belgrad muhacirleri yerleştirilmiştir.¹⁸³ Belgrad'dan gelenler şehirliydi ve ticaretle, zanaatla uğraşmaktaydılar. Belgelerde Aziziye kasabası ahalisi “nâm-ı nâmî-i tâcîdarî ile yâd ve âbâd olan” ve “nâm-ı nâmî-i şehîsahiye mensûb olan kasabalarımız” demekle ve padişahın çok fazla fedakârlık ve emek sarf ederek kasabaları teşkil ettiğini beyan etmektedir.¹⁸⁴

Bosna ve Sava'nın kıyısında yer alan kasabaların konumu stratejik açıdan oldukça önemliydi. Zira Bosna ekonomisinde Sava kilit rol oynuyordu. Ayrıca askeri anlamda da öneme sahipti. Şehirlerin buraya kurulmasında balıkçılık, nehir taşımacılığı, ulaşım kolaylığı gibi amiller de etkiliydi. Osmanlı Devleti buraya göçenlere vergi muafiyeti ve askerî yükümlülüklerinden muafiyet verdi. Yapılan tüm inşaat masraflarını karşıladı. Samaç'ta kasaba inşa edilirken bir de Aziziye adında cami yapılmıştı. Ancak 1878 Avusturya-Macaristan'ın Samaç bombalaması sırasında bu ibadethane yıkılmıştır.¹⁸⁵

Aziziye-i Bala kasabasının inşa edildiği Samaç arazisi Hacı Salih Bey'in dul eşi Nuriye Hanım'a aitti. Arazi, kendisinden alınmış ve mesken inşaları başlamıştır.¹⁸⁶ Aziziye-i Bala kasabasının çok iyi bir plana sahip olduğu, bu anlamda Bosna'da tek şehir kabul edilmektedir. Kasaba ızgara planlı inşa edildi. Bunun “iletişimi kontrol etmeyi amaçladığı” ifade edilmektedir.¹⁸⁷ Osmanlı bu planı mimari modernleşme kapsamında batıdan aldı. Selimiye yerleşimiyle birlikte “tarz-ı cedid” denen anlayışla yeni kasabalarını ve 1876 sonrasında da mahallelerini “dama tahtası” düzeninde ızgara planda teşkil etmiştir.¹⁸⁸ İki kasabada da inşa edilen binalar “yeni tarz” üslupla inşa edilmiştir. Devlet, inşa edilecek diğer yapıların yeni tarz mimari üsluba uygun

¹⁸⁰ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 45.

¹⁸¹ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.

¹⁸² Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, ss. 46-48.

¹⁸³ BOA., *İ.DH.613.42732/1*, 4 Muharrem 1287/6 Nisan 1870.

¹⁸⁴ BOA., *ŞD. 2882/56/3*, 20 Cemazil-eyvel 1292/24 Haziran 1875.

¹⁸⁵ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 52.

¹⁸⁶ BOA., *TŞRBNM.26.60.1*, 23 Safer 1281/28 Temmuz 1864

¹⁸⁷ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 49.

¹⁸⁸ Sevgi Aktüre, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişim”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, 1985, s. 900.

olmasını istemekteydi.¹⁸⁹ Avusturya casus raporlarına göre Aziziye-i Bala ve Aziziye-i Zir kasabaları benzer planlar üzerine inşa edilmişti.¹⁹⁰ Kasabaların yolları da özenle yapıldı. Aziziye-i Bala kasabasından *Modris* kasabasına kadar muntazam bir yol yapılıırken¹⁹¹ Aziziye-i Zir kasabasına da şose bir yol tesviye edildi.¹⁹²

Sava sahilinde yer alan Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala kasabaları, kurulduğu yer dolayısıyla taşkınlara açıktı. 1870 yılında Sava nehrinin taşması neticesinde Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala kasabalarını sel bastı. Sele kapılanların kurtarılması için hemen harekete geçildi. Bölgeye daha hızlı varacağı düşüncesiyle Avusturya'dan bir vapur ve birkaç şilep istendi. Bunun üzerine *Zemun* şehrinde bir vapur ve iki şilep Aziziye-i Bala'ya sevk edilmiştir. Ancak bunlar kasabaya varmadan yerel memurlar ve halk, civarda bulunan kayıklarla boğulma tehlikesinde olanları kurtardı. *Zemun*'dan gelen vapur ve şilepler gerek kalmadığı için geri gönderildiyse de bir masraf doğmuş oldu. Bu masraflar Avusturya Devleti'nin Saray Şehri konsolosluğunca istenmekteydi. Yapılan tahkikat istenilen 13.932 kuruş masraf tutarını ölçülü buldu.¹⁹³ Ayrıca devlet, evleri harap olan selzedelerin geçici olarak barındırılması için 24.048 kuruş tahsis etmiştir.¹⁹⁴

Aziziye-i Bala ve Aziziye-i Zir kasabaları 1867 tarihli Bosna vilayet salnamesinde “köy” şeklinde kaydedilmişlerdir. İki kasabanın pazar günleri birbirinden farklıdır. Aziziye-i Bala kasabasında pazar, Pazartesi günü; Aziziye-i Zir kasabasında ise Çarşamba günü kurulmaktadır. Ayrıca söz konusu salnamede köylerin Graçaniça'ya bağlı olduğu gözükmemektedir.¹⁹⁵

Samaç ve Oraşye'deki Aziziye adlandırmalarını halkın benimsenmediği ancak resmî ad olarak Aziziyelerin 1878 yılına kadar kullanıldığı ifade edilmektedir.¹⁹⁶ Günümüzde bu kasabalar, Aziziye isimlendirmesi öncesindeki isimleriyle anılmaktadır.

1.2.2. Aziziye-i Zir Kazası

Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala kasabaları 1870 yılı itibarıyla idari olarak nahiye statüsündeydi.¹⁹⁷ Graçaniça'ya bağlı bulunan nahiyeler 1873'te *Kal'a* kazasına bağlanmıştır.¹⁹⁸ Aziziye Zir kasabasında iskân edilen Belgrad muhacirlerinin ileri gelenleri, kasabalarının kazaya dönüştürülmesini istediler.¹⁹⁹ Nahiyenin kaza statüsüne dönüştürülmek istenmesinin gerekçesi özetle şöyle idi: Aziziye-i Zir ve Aziziye-i Bala nahiye idi ve nahiye müdürü tarafından idare ediliyordu. Nahiyeler bağlı buldukları *Kal'a* kazasına 7-8 saat mesafe uzaklıktaydı. Tüm resmi işlemler için bağlı buldukları kaza merkezlerine gelmeleri gerekmektedir. Kaza merkezinin uzaklığı yanı sıra gidiş-geliş için hayli masraf yapılıyordu. Sınırdış Avusturya tüccarları, kasabada müstakil bir hükümet olmaması nedeniyle küçük bir şey için bile kazaya müracaat etmek durumunda kalacaklarını bildiklerinden, ticarete olan

¹⁸⁹ BOA., ŞD. 2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

¹⁹⁰ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, ss. 47-48.

¹⁹¹ BOA., MVL.975/60/1, 12 Cemaziyel-ahire 1280/24 Kasım 1863.

¹⁹² Zafer Gölen, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 350.

¹⁹³ BOA., İ.DH.613.42732/1, 4 Muharrem 1287/6 Nisan 1870.

¹⁹⁴ BOA., İ.DH.613.42732/8, 22 Rebiyül-evvel 1287/22 Haziran 1870.

¹⁹⁵ H. 1284 Tarihli Bosna Vilayet Salnamesi, s. 91.

¹⁹⁶ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 49, 52.

¹⁹⁷ BOA., İ.DH.613.42732/8, 22 Rebiyül-evvel 1287/22 Haziran 1870.

¹⁹⁸ H. 1290 Tarihli Bosna Vilayet Salnamesi, s. 121.

¹⁹⁹ Bunlar şüphesiz halkın isteklerine de tercüman olmaya çalışıyorlardı ve defalarca konuyla ilgili makamlara arzuhal vermişlerdi.

güvenlerini neredeyse yitirmişlerdi. Dolayısıyla kasabadaki ticaret sekteye uğradığı gibi, gittikçe kötüleşiyordu. Ticaretle yaşamlarını idame ettiren halk, bedenî ve maddi olarak ellerinden geleni yaptıklarını, tüm paralarını harcadıklarını bildirmiştir. Ayrıca oldukça gelişen ticari faaliyetlerinin istenen idari düzenleme yapılmadığı takdirde büyük zarar göreceği ifade ediliyordu.²⁰⁰

Halk, gerektiği kadar köyün dahil edilmesiyle Aziziye-i Zir kasabası merkez olmak üzere bir kaza teşkil edilmesini istiyordu.²⁰¹ Liva böyle bir kararı onaylamışsa da vilayet, nahiye statüsünün devam etmesinin daha uygun olduğunu ileri sürerek, kaza teşkilatlanmasının ertelenmesi yönünde bir karara varmıştır.²⁰² Bu şekilde bir yere varamayacaklarını anlayan halk doğrudan merkeze, İstanbul'a başvurmayaya karar verip, livadan gelen mazbata, bölgeyi gösteren harita ve vilayetten gelen cevaplarını da ekleyerek merkeze gönderdi.²⁰³

İdari düzenlemenin önündeki en büyük sorun, düzenlemenin getireceği mali yükü. Zira fazladan memurlar gerekliydi ve bu giderleri artıracaktı.²⁰⁴ Halk, hükümeti mali sorunlar konusunda temin etmeye çalıştı: İdari düzenleme hazineye para alınmadan yapılabilirdi. Zira masraflar, sancak dahilindeki kazaların masraflarından kısılmak suretiyle ödenebilirdi. Masraf kalması halinde halk cebinden ödemeye çalışacaktı. Diğer taraftan halk, Aziziye-i Zir nahiyesinin kazaya dönüştürülmesi halinde hazinenin oldukça kâr elde edeceği düşüncesindeydi. Ayrıca eğer istekleri kabul edilmezse buraları terk etmeyi ve emlaklarını satmayı düşündüklerini dolayısıyla talepleri kabul edilmediği takdirde başka bir yere gidebilmek için kendilerine ruhsat verilmesini istiyordu.²⁰⁵

Merkez ve vilayet arasında yapılan yazışmalar neticesinde Aziziye-i Bala ve 22 adet köyü kapsamak suretiyle Aziziye-i Zir nahiyesinde bir kaymakamlık²⁰⁶ teşkiline karar verilmiştir. Hükümet, Bosna Vilayeti'nin önemi ve söz konusu kaza teşkilinin gerekliliği sebebiyle masrafların memurların maaşlarına dokunulmadan, hazineye teminine karar verdi.²⁰⁷ Yeni kaymakamlık bütçesine, nahiye bütçesine ilaveten hazineye aylık 2.830 kuruş dahil edilecekti. Aziziye-i Zir kaymakamlığının kuruluş tarihi olarak 1 Nisan 1876 tarihli padişah iradesi kabul edebilir.²⁰⁸

1.2.3. Gradişka Aziziye Kasabası

Gradişka, 1527-1528'de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. 19. yüzyıl itibarıyla kaza şeklinde teşkilatlandırılan Gradişka, Banaluka sancağına bağlanmıştır.²⁰⁹ Bosna'nın 1866'da vilayet olarak düzenlenmesiyle Banaluka, Bosna'nın 7 sancağından birisi oldu.²¹⁰ Banaluka sancağı ise Gradişka, Teşene, Derbend ve Serniçe kazalarından oluşmaktaydı.²¹¹

²⁰⁰ BOA., ŞD. 2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

²⁰¹ BOA., ŞD. 2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

²⁰² BOA., ŞD. 2882/56/1, 28 Cemazil-ahir 1292/31 Temmuz 1875.

²⁰³ BOA., ŞD. 2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

²⁰⁴ BOA., ŞD. 2882/56/1, 28 Cemazil-ahir 1292/31 Temmuz 1875.

²⁰⁵ BOA., ŞD. 2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

²⁰⁶ En aşağı sınıftan olmak üzere bir kaimmakamlık heyeti oluşturulacaktı.

²⁰⁷ BOA., ŞD.1902/40/4, 20 Muharrem 1292/26 Şubat 1875.; ŞD.1902/40/1, 20 Rebiyül-evvel 1293/15 Nisan 1876.

²⁰⁸ BOA., İ.ŞD.31.31, 6 Rebiyül-evvel 1293/1 Nisan 1876.

²⁰⁹ Feridun Emecen, "Banaluka", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5, 1992, ss. 49-51.

²¹⁰ Feridun Emecen, "Bosna Eyaleti", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 296-297

²¹¹ H. 1290 Tarihli Bosna Vilayet Salnamesi, s. 121.

4 Eylül 1862 tarihli Kanlıca Protokolü gereğince Uziçe ve Sokol kaleleri 1863 yılı başında yıkıldı. Sokol Müslümanlarının son grubu 28 Ekim 1862’de Sırbistan’dan çıkarıldılar.²¹² Nitekim Kasım 1862’de sorunsuz bir şekilde Bosna’ya geçmişlerdir.²¹³ Sırp basını, gelişmeleri 20 Eylül 1862 tarihinde “Sırbistan göçü sona doğru yaklaşıyor. Tüm işgalciler Bosna’ya aktarıldı” şeklinde yazmıştır.²¹⁴

Gradiška’ya bağlı Orahova mevkesine²¹⁵ 200 kadar Sokol muhaciri nakledilerek, burada onlar için bir kasaba teşkil edildi.²¹⁶ Kasabaya Sultan Aziz’e nispetle Aziziye adı verildi.²¹⁷ Haziran 1863’te buraya Sokol ahalisinden 100 aile daha yerleştirilmiştir.²¹⁸ Sokol muhacirleri için teşkil edilen Aziziye kasabasında konut inşaatının 1864 yılı başına kadar gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²¹⁹ Banaluka sancağına gelen kabileler veya daha az nüfuslu göçmenler için meskenler inşa edilmeye devam etti. Mesken inşasında gerekli keresteler için tüccarlara başvurulmuştur.²²⁰

Beline kazası bağlı Brezovo Polye’de iskânına karar verilen Sokol muhacirlerinden 4 aile, henüz kendileri için yapılan evlerin inşaatı bitmeden başka bir kasabada yaşamak istedikleri yönünde kaymakamlığa dilekçe verdiler. Orahova’da teşkil edilen Aziziye kasabasında yaşamak istiyorlardı. Gerekçe olarak tüm akrabalarının orada yaşadığını ve henüz kendi meskenlerinin çok azının yapıldığını ileri sürüyorlardı. Ancak vilayete intikal eden talep, emsal teşkil edebileceğinden reddedilmiştir.²²¹

Bugün Aziziye ismi kullanılmamakta, kasaba Aziziye’den önceki Orahova adıyla anılmaktadır.

1.3.Sivas Vilayeti Yerleşim Yeri ve İdari Birimi

1.3.1. Sivas Aziziye Kasabası

Sivas, 1864 nizamnamesinin uygulamaya koyulmasıyla vilayet olmuş, Amasya, Tokat ve Karahisar-ı Şarkî sancaklarına ayrılmıştır.²²² 1870 yılında Tokat ayrılmış, Amasya, Karahisar-ı Şarkî ve merkez sancak Sivas olmak üzere 3 sancaktan ibaret kalmıştır.²²³ Sivas sancağı ise Koçgiri, Divriği, Darende, Gürün, Aziziye ve Tonus kazası olmak üzere 6 kazadan müteşekkildi.²²⁴ 1875 yılında Yıldızlı ve Tokat kazaları Sivas sancağına bağlanmış,²²⁵ 1881’de Tokat, Sivas vilayetine bağlı bir sancak yapılmıştır.²²⁶ Sivas sancağı ise bu tarihte Nefs-i Sivas, Koçgiri, Aziziye, Divriği,

²¹² Bu esnada trajik bir olay yaşanmış, Sokol halkı, yurtlarını terk etmek istememişlerdir. Kendilerini sürgüne gönderen bir padişahı istemediklerini ve kabul etmeyeceklerini söylemişlerdir. Ancak Sırp ordusunun müdahalesiyle gitmek zorunda kalacaklardır. Özkan, “Kanlıca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi”, s. 131.

²¹³ BOA., A.İMKT. MHM/250/19/2, 3 Cemaziyel-ahire 1279/26 Kasım 1862.

²¹⁴ Özkan, “Kanlıca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi”, s. 131.

²¹⁵ Orahova’nın oldukça verimli topraklara sahip olduğu ifade edilmektedir.

²¹⁶ BOA., MVL.964/25/1, 24 Zilkade 1279/ 13 Mayıs 1863.

²¹⁷ BOA., MVL.966/37/1, 5 Muharrem 1280/ 22 Haziran 1863.; BOA., MVL.977/23/1, 2 Şaban 1280/ 12 Ocak 1864.

²¹⁸ BOA., MVL.966/37/1, 5 Muharrem 1280/ 22 Haziran 1863.

²¹⁹ BOA., TŞRBNM.18/10/1, 9 Zilkade 1280/16 Nisan 1864.

²²⁰ BOA., TŞRBNM.12/63/1, 8 Şaban 1280/ 18 Ocak 1864.

²²¹ BOA., TŞRBNM.18/10/1, 9 Zilkade 1280/16 Nisan 1864.

²²² Ömer Demirel, “Sivas”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, İstanbul 2009, ss. 278-282.

²²³ H. 1287 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 46, 63, 75.

²²⁴ H. 1287 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 54, 55, 56, 57, 58, 60.

²²⁵ H. 1292 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, ss. 62-63, 65-67, 70.

²²⁶ H. 1298 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 150.

Gürün, Darende, Yıldızili, Tonus, Hafik kazalarından meydana gelmekteydi.²²⁷ Sivas aynı sancaklar²²⁸ ve kaza²²⁹ sayısı ile 1903 yılına kadar varlığı sürdürmüştür. 1903 yılında Sivas sancağına tabi kazaların sınıflandığı görülmektedir.²³⁰

1861 yılında Sivas'a bağlı Pınarbaşı mevkinde²³¹ bir kasabanın inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Sancak merkezi olarak inşa edilecek kasabada göçmenler iskân edilecek ve çevre köylerin pazar ihtiyacı karşılanacaktı. Kasaba, Fırka-i İslâhiye memuru Hafız ve Rıdvan Paşalar ile o tarihte Sivas valisi olan Hacı Ahmet Paşa tarafından 1861'de tesis ve teşkil edilmiştir. İnşa olunan kasabaya padişaha izafeten Aziziye adı verilmiştir.²³² Damat Alaeddin Paşazade İsmail Bey ve bazı memurlar, kasaba için gerekli yapıların²³³ yerlerini belirlemek, arazi taksimatı²³⁴ ve kasaba haritasının çizimi için bölgeye gönderilmiştir. Babıali, kasabanın 500-600 konutlu olmasını planlamıştır. Yerleşmeyi teşvik etmek maksadıyla buraya kamu adına 84 dükkân, 9 mesken, 5 kahvehane ve 10 han inşa edilmiştir.²³⁵

Şekil 1.1. Sivas Aziziye Kasabasının Genel Görünümü²³⁶

²²⁷ H. 1298 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi s. 161, 165, 169, 172, 175, 177, 180, 183.

²²⁸ H. 1300 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 185, 186; H. 1301 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 98, 120, 130; H. 1302 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 336, 338, 339; H. 1304 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 63, 92, 114, 126; H. 1306 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 98, 100, 102, 103; H. 1308 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 136,150,176; H. 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 112,134,148.

²²⁹ H. 1300 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 143-148; H. 1301 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 179, 83, 86, 88, 90, 92, 94, 96, 148.; H. 1302 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 334-336; H. 1304 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 76, 79, 81, 83, 85, 87, 88, 90.; H. 1306 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 98-100; H. 1308 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 120, 122, 124, 126, 128, 130, 132, 134.

²³⁰ Buna göre Koçgiri kazası ve Aziziye kazası 2.sınıf, Divriği, Tonus, Yeni Han, Bünyan-ı Hamid, Hafik, Gürün, Darende, Kankal kazaları 3.sınıf kaza olarak kaydedilmiştir. H. 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 92, 94, 96, 98, 100, 102, 104, 106, 108, 110.

²³¹ Keçidağı eteğinde Zamantı Çayı kaynağı yakınında.

²³² Çerkezler bu ismi Azey diye telaffuz ederler.

²³³ Hükümet konağı, dükkân, han, kahve ve mesken.

²³⁴ Muhacirler arasında arazi anlaşmazlıkları vardı. Bunun yerinde incelenmesi planlanmıştır.

²³⁵ Nedim İpek, "Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu", *1.Pınarbaşı Sempozyumu*, Kayseri, 10-12 Mayıs 2018, ss. 162-164.

²³⁶ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0007.

İnşa olunan Aziziye kasabasının sakinleri Çerkezler, Afşarlar, Ermeniler ve bürokratlardı. Kasabaya Kastamonu, Kütahya, Samsun, Yozgat'tan, Çerkez, Dağistan, Çeçen, Kumuk, Nogay kabilelerinden toplam 929 göçmenin sevk edilerek yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bununla birlikte Kabartay, Hatukay kabilelerinden 500, 600 muhacir ailesinin Pınarbaşı'na yerleştirilmesine karar verildi. Mesken açığının bir kısmı, Afşarlılara ait meskenlerin vergi borçlarının silinmesi karşılığında muhacirlere verilmesiyle, bir kısmı da yeni göçmen evleri inşa edilerek giderilmeye çalışılmıştır. Mesken inşaatları devlet, muhacir ve yerel halk ortaklığında gerçekleşmiştir. İnşaatlar süresince göçmenler çevre köy ve kasabalarda geçici iskâna tabi tutulmuşlardır. Afşar aşireti mensuplarının bir kısmı sorunsuz bir şekilde Ekim 1863'de kasabaya yerleştirilmiştir.²³⁷

1.3.2. Sivas Aziziye Kazası

1693'de Zamantı Yaylası ve Pınarbaşı arazisi bazı oymaklara iskân yeri olarak belirlendi. Ancak nizamsız hareketleri dolayısıyla iskân emri değiştirildi. Nitekim Osmanlı memurlarının tespitleri göstermektedir ki 1760'lı yıllara değin mamur olan Pınarbaşı, aşiretler tarafından harabeye çevrilmişti. Osmanlı idaresi burayı yeniden mamur etmek için 1856 itibarıyla tekrar göçmen ve konar-göçerlerin iskânına açtı.

Kabardey, Hatukoy, Kumuk ve sair Çerkez kabileleri ile bölgedeki ahalinin birlikte yaşamasını planlayan Babıali, muhtemelen aşiretlerin, yerel halk ile uyumlu hale gelmesini ve feodal yapının kırılmasını amaçlıyordu. Bu takdirde Çerkezlerin aşiretlerden çekinmeyeceklerini ve Uzunyayla'da yaşayabileceklerini ön görmektedir. Üstelik bu bölge yaylası, dağı, vadisi ve sulu olmasıyla Çerkezlerin mizaçlarına uygun bir yerdir. Hafız Paşa'nın tedbir ve uygulamaları ile Çerkezler Uzunyayla dahilinde Mesudiye kazasına yerleştirildiler.²³⁸ Konar-göçer iki bin hane Afşar halkı için ise Kayseriye bağlı Zamantı kazasında iskân olunmaları ön görülmüş, burayı mamur etmeleri temennisiyle Sadabat adında bir kaza teşkiline karar verilmiştir.²³⁹ Bölgede emniyetin tesisi için yeni bir mülki idare kurulması planlandı. Buna göre Sivas vilayetine bağlı Darend, Gürün ve Mesudiye kazaları ile Kayseri'nin Zamantı, Sarioğlan, Sadabad kazaları ve Maraş'ın Mağara kazasının bir araya getirilmesi ile Mart 1862'de Aziziye sancağı teşkil edildi. Sivas vilayetine bağlanan sancağın başına Kayseri Kaymakamı Emin Bey tayin olundu.²⁴⁰

Aziziye, Devlet Salnamelerine göre 1862 yılından 1867 yılına kadar sancak statüsünde olup Ankara eyaletine bağlı olarak kaydedilmiştir.²⁴¹ Aziziye sancağının Devlet Salnamelerine yanlış kaydedilmiş olmalıdır. Zira Aziziye sancağı Sivas eyaletine bağlı kurulmuş²⁴² vilayet olduktan sonra dahi Sivas'a bağlılığını sürdürmüştür.²⁴³ 1870 yılı itibarıyla neşredilen Sivas vilayet salnamelerinden Aziziye kazasının idari statüsünü takip etmek mümkündür.

²³⁷ İpek, "Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu", s. 165.

²³⁸ İpek, "Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu", ss. 162-163.

²³⁹ BOA., A. J MKT. NZD.401/83/1.

²⁴⁰ İpek, "Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu", s. 163; BOA., MVL.630/6.

²⁴¹ H. 1279 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 79.; H. 1280 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 72.; H. 1281 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 70.; H. 1282 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 69; H. 1283 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 75.; H. 1284 Tarihli Devlet Salnamesi, s. 92.

²⁴² BOA., MVL.630/6.

²⁴³ BOA., MVL.718/6, 5 Şevval 1282/21 Şubat 1866.; BOA., A.MKT.NZD.401/83., 29 Cemaziyel-ahire 1278/1 Ocak 1862.

	Nahiye İsimleri	1870 244	1871 245	1872 246	1875 247	1881 248	1883 249	1884 250	1885 251	1889 252
1	Nefs-i Aziziye	X	X							
2	Mesudiye	X	X	X	X	X	X	X	X	X
3	Gedikçubuk	X	X							
4	Mağara ve Sarız	X	X		X	X				
5	Sadabad	X	X	X	X	X				
6	Zamantı	X	X	X	X	X				
7	Kuzugüdenli	X	X	X	X	X	X	X	X	X
8	Sarıoğlan	X	X	X	X	X	X	X		X
9	Kemergan?					X	X	X	X	X
10	Ekdecik					X	X	X	X	X
11	Akkışla					X	X	X	X	X
12	Nefs-i Sarıoğlan					X				
13	Tuzhisar					X	X	X	X	X
14	Palas					X	X	X	X	X

²⁴⁴ H. 1287 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 59

²⁴⁵ H. 1288 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 59.

²⁴⁶ H. 1289 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 63.

²⁴⁷ H. 1292 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, ss. 65-66.

²⁴⁸ H. 1298 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, ss. 183-188.

²⁴⁹ H. 1300 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 149.

²⁵⁰ H. 1301 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 151

²⁵¹ H. 1302 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 336.

²⁵² H. 1306 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 100.

15	Gülliviran					X	X	X	X	X
16	Bironguz?					X	X	X	X	X
17	Elbas?					X	X	X	X	X
18	Karacafenan?					X	X	X	X	X
19	Ekrek?					X	X	X	X	X
20	Karamanlı					X	X	X	X	X
21	Han					X	X	X	X	X
22	Emiruşağı					X	X	X	X	X
23	Toklar?					X	X	X	X	X
24	Çaşak?					X	X	X		X
25	Besren					X	X	X	X	X
26	Kazancık					X	X	X	X	X
27	Karakuyu					X	X	X	X	X
28	Bazarsu					X	X	X	X	X
29	Aşâğıkızılçuluk					X	X	X	X	X
30	Altıkesen					X	X	X		X
31	Gümüştün kebir?					X		X	X	X
32	Sarımsaklı						X	X	X	X
33	Bazarviran						X	X	X	X

34	Köyyeri						X	X	X	X
35	Karapınar						X	X	X	X
36	Palak						X		X	X

Tablo 1.1. Sivas Aziziye Kazasının Yıllar İçerisindeki İdari Taksimatı

Aziziye kazası, 1870 ve 1871 yıllarında Nefs-i Aziziye, Mesudiye, Gedikçubuk, Mağara ve Sarız, Sadabad, Zamantı, Kuzugüdenli ve Sarioğlan nahiyeleri olmak üzere 8 nahiyeden oluşmaktadır. 1872’de nahiye sayısı 4, 1875’de ise 5 olarak kaydedilmiştir. 1881 yılında bu sayısı 29’a yükselmiştir. 1883 ve 1884 yıllarında nahiye sayısı aynı idi. Fakat bazı nahiyelerin kaydedilmeyip yeni nahiyelerin bağlandığı görülmektedir. 1881 yılında bulunan Sarız, Sadabad, Zamantı, Nefs-i Sarioğlan ve Güşümgün-i kebir 1883 yılı kayıtlarında yer almamaktadır. Buna karşın Sarımsaklı, Bazarviran, Köyyeri, Karapınar, Palan gibi ilk defa kaydedilen nahiyeler görülmektedir. 1884 yılında ise 1883 yılına göre Palak yer almazken, Gümüşgün-i kebir yer almaktadır. 1885 yılı kayıtlarında Sarioğlan, Çaşak, Altıkesen nahiyeleri yoktur. Nahiye sayısının en fazla olduğu yıl ise 1889 olup, sayı 30’u bulmaktadır.²⁵³

Aziziye 1926 yılında Uzun Yaylaların isteği, kış şartlarının sertliği ve merkeze uzaklığı²⁵⁴ nedenleriyle Kayseri’ye bağlanmış. 1928 yılında, ismin ülke dahilindeki diğer Aziziyelerle “iltibâsın izâlesi” yani karışması sebebiyle “Kayseri vilâyetindeki Aziziye kazasının ismi Pınarbaşı’na tahvil olunmuştur.”²⁵⁵

1.4.Mamuratü’l-Aziz Vilayeti Yerleşim Yeri ve İdari Birimi

1.4.1. Mamuratü’l-Aziz Kasabası

Harput şehri Urartu, Roma ve Bizans gibi birçok devletin idaresinden sonra 16. yüzyılın başlarında Safevi hâkimiyetine geçti. Çaldıran zaferi sonrasında ise Osmanlı’ya bağlanmıştır.²⁵⁶ Osmanlı hâkimiyetine giren Harput, coğrafi konumu sebebiyle önemli bir yerleşim merkezi haline geldi. Bu tarihten 19. yüzyıl ortalarına değin Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak olarak varlığı korumuştur.²⁵⁷ Ancak Maden-i Hümâyûn Emaneti’nin kurulması sonrası mali açıdan buraya bağlanmıştır. Dolayısıyla idari olarak Diyarbakır’a, mali açıdan Maden-i Hümâyûn’a bağlı hale gelmiştir. Harput’un Ergani ve Keban madenlerinin tam ortasında yer alması önemini bir hayli artırmıştır. 1825 sonrası atanan valiler, idare merkezleri Diyarbakır olmalarına karşın genellikle Harput’ta oturmuşlardır. Harput’un 1846 yılında eyalet olmasında valilerin burada ikametlerinin çok büyük rolü vardır.²⁵⁸ Nitekim 1 Nisan

²⁵³ H. 1287 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 59.; H. 1289 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 63.; H. 1292 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, ss. 65-66.; H. 1298 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, ss. 183-188.; H. 1300 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 149.; H. 1301 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 151.; H. 1302 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 336.; H. 1306 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi, s. 100.

²⁵⁴ Haz. Mustafa Bozkurt, *Pınarbaşı (Aziziye)*, Pınarbaşı Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2016, s. 13.

²⁵⁵ BCA., 230/149/57/3, 6 Ekim 1928.

²⁵⁶ Mehmet Ali Ünal, “Harput”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, ss. 232-235.

²⁵⁷ Ahmet Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Yayıncılık, Elâziğ, 1999, s. 24.

²⁵⁸ Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, s. 27.

1846 tarihinde Harput, Diyarbakır'dan ayrılarak ayrı bir eyalet haline getirildi. 4 sancak ve 30 kazadan oluşan büyük bir eyalet halini aldı.²⁵⁹

Harput, yüksek bir kaya üzerinde konumlanmış önemli bir kale şehriydi. Bu özelliği sebebiyle bir süre sonra genişlemesi duran şehir, kale etrafıyla sınırlı kalmış ve 1833 yılı itibarıyla önemini kaybetmeye başlamıştır.²⁶⁰ Diğer yandan artık doğu serhat bölgesi olmayı yitirmesi de bu önem azalmasının sebeplerindendir. 1834 yılı Harput şehri (Ağavat Mezrası) için çok önemlidir. İlk kez bir Diyarbakır valisi, Vali Mehmet Reşid Paşa Harput'ta ikamet etmeyi seçmiştir. Paşa, konağını Harput'un aşağısındaki Ağavat Mezrası'nda²⁶¹ seçmiş ve orada oturmuştur. Ayrıca hükümet erkânını da Mezra'da başka bir konağa yerleştirmiştir. Böylece idari erkân başta olmak üzere Harput sakinleri yavaş yavaş Mezra'ya taşınmaya başladı. Buna paralel olarak Mezra'nın önemi artacaktır. Reşit Paşa'nın ölümü üzerine Diyarbakır valiliğine getirilen Hafız Mehmet Paşa, Reşit Paşa'nın Mezra'da oturduğu konağı satın alarak burayı hükümet konağı haline getirdi.²⁶²

1863 yılında Harput valiliğine atanan Ahmet İzzet Paşa döneminde Harput şehrinde Mezra'ya göçler son noktasına ulaştı. Harput önemini kaybetmiş tüm resmî ve özel kurumlar aşağı ovaya taşınmıştır.²⁶³ Nitekim küçülmeye başlayan Harput'ta 1866 yılında büyük bir yangın çıktı. Böylece şehrin artık tamamen Mezra'ya taşınması gündeme gelmiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde, Mezra'da yeni bir hükümet konağı inşa edildi. Çünkü 1856 yılında 20.000 kuruş ile tamir gören mevcut konak 1857'de yanmıştı. Abdülaziz devrinde inşa edilen ancak tarihi belirlenemeyen hükümet konağı, bölgede bir memnuniyet yaratmıştır. Ayrıca bu dönemde büyük bir cami, bir hapishane ve çeşme de inşa edilmiştir. Tarım ve sanayide de büyük gelişmeler meydana gelmiş, ekonomik kalkınma başlamıştı. Yatırımlar Harput Mezra'sıyla sınırlı kalmamış tüm vilayeti kapsamıştı.²⁶⁴ Dolayısıyla Sultan Aziz'in cülusu ile birlikte Harput (Mezra) "şenlenmiş", âbâd olmuştu. Halk ve idareciler bunun farkındalığıyla padişaha büyük minnettarlık içerisindeydiler. Bunun da etkisiyle Harput Valisi ve Vilayet Meclisi üyeleri Harput için son derece önemli bir karar aldı: Mezra'ya taşınan Harput şehrinin isminin Sultan Abdülaziz Han'a izafeten "Mamuratü'l-Aziz" olarak değiştirilmesini talep ettiler.²⁶⁵

13 Ocak 1867 tarihli Vilayet Meclisi mazbatasında Sultan döneminde burada gerçekleşen hizmetler sayıldıktan sonra Mezra'nın kayıtlı resmî bir adının olmadığı ve alternatif bir ismin de kullanılmadığı ifade edilmiştir. Burasının padişah döneminde mamur hale geldiği beyan edilerek Aziziye ismini alması, "muhasenât-ı asriyeden olarak şu hâlde kesb eylediği umrâniyete nazaran ve şu ma'mûriyet-i meşhûde zamân-ı mu'addelet nişân-ı hazret-i şehinşâhîde hâsıl olduğuna binaen nâmının teberrüken ve teyemmünen Ma'mûratü'l-Azîz ismine tadhili" ifadeleriyle talep edilmiştir.²⁶⁶ Eyalet mazbatasına, hemen hemen aynı ifadelerin yer aldığı 16 Ocak 1867 tarihli Harput Valisi

²⁵⁹ Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, ss. 30-31.

²⁶⁰ Ahmet Aksın, "Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: "Mamuratü'l-Aziz" (Harput)", *Sultan Abdül Aziz ve Dönemi Sempozyumu*, C. 1, Ankara, 12-13 Aralık 2013, s. 2.

²⁶¹ Mezra'da denilen bugünkü Elâzığ şehrinin kurulduğu ova.

²⁶² Aksın, "Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: "Mamuratü'l-Aziz" (Harput)", s. 3.

²⁶³ Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, ss. 71-72.

²⁶⁴ Köprü, yol, kışla, çiftlik gibi birçok yapı inşa ve tamir edilmiştir.

²⁶⁵ Aksın, "Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: "Mamuratü'l-Aziz" (Harput)", ss. 4-8.

²⁶⁶ BOA., *İ.DH.558.1.*; Aksın, *19. Yüzyılda Harput*, s. 72.; Aksın, "Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: "Mamuratü'l-Aziz" (Harput)" s. 12.

tahriratı ile birlikte, 12 Şubat 1867’de padişaha arz edilmiş, uygun bulunan isim teklifi 13 Şubat 1867’de onaylanmıştır.²⁶⁷ Böylece yeni kurulan kasabanın adı Mamuratü’l-Aziz olmuştur.²⁶⁸

Vali ve Eyalet Meclisi’nin isteği üzerine Harput Mezra’sına Aziziye ismi verilmesi, *şenlendirmenin* padişah saltanatı döneminde olması gerekçesiyle teklif edilmiştir. Zaten şehrin yeni ismi de tam olarak buna atıf yapmaktadır.²⁶⁹

Mamuratü’l-Aziz adı, 20. yüzyılın başlarında, kuvvetle muhtemel telaffuzu daha kolay olması sebebiyle Elazîz’e dönüşmüştür. Bu isim ise 1937 yılı Kasım ayında alınan Bakanlar Kurulu kararı ile Elazık (azık diyarı) yapıldı. 10 Aralık 1937 tarihli başka bir kararla şehrin adının Elâzığ olmasına karar verilmiştir.²⁷⁰

1.4.2. Mamuratü’l-Aziz Vilayeti

Harput’tan merkeze gönderilen Vilayet Meclisi mazbatası ve Vali tahriratında Harput şehriyle birlikte “eyâletimizin dahî eyâlet-i Ma‘mûratü’l-azîz nâmıyla yâd kılınması” talep edilmekteydi. Padişah, 13 Şubat 1867’de şehrin adıyla birlikte vilayetin isim değişikliğini de onayladı.²⁷¹

Mamuratü’l-Aziz, 1867 yılından sonra tekrar Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak haline geldi.²⁷² Mamuratü’l-Aziz sancağı, Harput, Arapkir, Ergani Madeni, Malatya, Hısnımansûr ve Palu kazalarından oluşmaktaydı.²⁷³ 1875 yılında müstakil mutasarrıflık yapıldı. 1878 yılında ise tekrar vilayet haline getirildi. 1888’de Dersim, Mamuratü’l-Aziz vilayetine bağlanmış, böylelikle üç sancak ve on sekiz kazadan müteşekkil bir vilayet halini almıştır.²⁷⁴ Harput bu idari statüsünü 1920’ye kadar korudu. Bu tarih itibarıyla Dersim ve Malatya kendisinden ayrılarak her biri ayrı vilayetler haline getirildi.

1831’de Osmanlı’da yapılan ilk nüfus sayımında, Harput nüfusuna dair herhangi bir kayda rastlanılamamıştır. Ancak Mezra’ya taşınmadan önce nüfusunun yaklaşık 20.000-30.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.²⁷⁵ 1892 tarihli vilayet salnamesine göre Mamuratü’l-Aziz vilayetinin toplam nüfusu 85.541’dir. Nüfusun 55.759’unu Müslüman 29.782’sini gayrimüslim nüfus oluşturmaktadır. 1897 yılında Mamuratü’l-Aziz vilayetinin (Malatya ve Dersim de dahil) nüfusu yabancı bir kaynakta 66.505’i gayrimüslim ahalî olmak üzere toplam 446.597 olarak kaydedilmiştir.²⁷⁶

1.5.Trabzon Vilayeti Yerleşim Yeri

1.5.1. Batum Aziziye Kasabası

Batum, Eskiçağ’da “Bathys” adıyla bir liman şehri olarak kurulmuş, Pers İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. Karadeniz’in doğu kıyısında, Türkiye’ye

²⁶⁷ BOA., *İ.DH.558.3.*; Aksın, 19. Yüzyılda Harput, s. 74.; Aksın, “Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: “Mamuratü’l-Aziz” (Harput)”, s. 11.

²⁶⁸ Ahmet Halaçoğlu, “Elâzığ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994, ss. 551-552.

²⁶⁹ Mamuratü’l-Aziz: Aziz’in mamur ettiği yer.

²⁷⁰ Metin Tuncel, “Elâzığ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994, ss. 552-554.

²⁷¹ BOA., *İ. DH. 558. 3.*; Aksın, 19. Yüzyılda Harput, s. 74.; Aksın, “Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: “Mamuratü’l-Aziz” (Harput)”, s. 11.

²⁷² Aksın, 19. Yüzyılda Harput, s. 35.

²⁷³ Halaçoğlu, “Elâzığ”, ss. 551-552.

²⁷⁴ Aksın, 19. Yüzyılda Harput, ss. 35-36.

²⁷⁵ Halaçoğlu, “Elâzığ”, ss. 551-552.

²⁷⁶ Aksın, 19. Yüzyılda Harput, ss. 175-176.

15 km uzaklıkta olup Çoruh nehrinin denize döküldüğü yerin kuzeydoğusundaki verimli ve düzlük arazi üzerinde kurulmuştur.²⁷⁷

Batum, 16. yüzyılda fethedildikten sonra²⁷⁸ Kanuni Sultan Süleyman devrinin ilk yıllarında Trabzon eyaletine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. 1568-1574 arasında Erzurum'a bağlı bir sancak, 16. yüzyılın sonlarında ise tekrar eyalet olmuştur.²⁷⁹ 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Trabzon eyaletine "Eyalet-i Batum namı-ı diğer Trabzon" dendiği görülür.²⁸⁰ Batum, 23 Ocak 1849'da kaza yapılmış²⁸¹ 1870 yılı itibarıyla Trabzon vilayetine bağlanmıştır.²⁸² 1878 yılında Osmanlı'nın elinden çıkana değin Lazistan sancağının yönetim merkezi olma statüsünü sürdürmüştür.

Batum, potansiyel olarak değerli bir limana sahiptir. Ancak 1860'lara gelindiğinde limanın mevcut hali harap bir görünümdeydi. Diğer taraftan neredeyse yalnızca Rus vapurları tarafından kullanılmaktaydı. Batum limanı ıslah edildiği takdirde ticaret gemilerinin uğrak noktası haline gelebilirdi. Böylece yeni bir ticaret merkezi olacağı ve halkında bundan istifade edeceği düşünüldü.²⁸³ Başlıca bu sebeplerle Trabzon Valisi ve Mirliya Feyzi Paşa, Lazistan sancağına bağlı "Batum Limanı" (Burunbaşı) olarak adlandırılan büyük boş arazide bir keşif gerçekleştirdi. Her türlü imara elverişli olduğu anlaşılan mevkide bir kasaba kurulmasına karar verilmiştir. Kurulacak kasabaya Sultan Abdülaziz'e nispetle "Aziziye" adı verilmiştir. Bu sebeple kasabanın inşasına "fevkalade itina olunacağı" bildirilmekteydi. 27 Kasım 1865 tarihli belgede şehrin inşasına bir süre önce karar verildiği ancak başlanmadığı anlaşılmaktadır. Kasabaya yerleşecek olan halk, taksim edilmiş aralarda bina inşa edilmesine izin beklemekte idi. Ayrıca taksimi yapılmayan arazilere yeni talipler vardı. Kasabanın inşaat işlemlerinin ne zaman başlayacağı merakla beklenmekteydi.²⁸⁴ Batum Burunbaşı'nda²⁸⁵ (Batum Limanı önünde) yeni kasabanın kurulmasıyla 1865 yılından itibaren ilk şehir, "eski kasaba" olarak anılmaya başlanmıştır.²⁸⁶

Devlet, Aziziye kasabasının 3 sene içerisinde tamamlanmasını planlıyordu. Halka, belirlenen arazilerinde az veya çok inşaat yapması halinde topraklarının ellerinden alınacağı bildirilmiştir. Bu politikayla kasaba imarı ve nüfus artışı garanti altına alınmıştır.²⁸⁷

Aziziye kasabasının inşa edilmesiyle birlikte, şehre çok sayıda göçmen gelmiştir. Buraya olan ilginin artmasıyla muhacirler dışında aileler²⁸⁸ de gelip

²⁷⁷ İdris Bostan, "Batum", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 210-211.

²⁷⁸ Selma Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 25.

²⁷⁹ İdris Bostan, "Batum", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992, ss. 210-211.

²⁸⁰ Ela Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2017, s. 67.

²⁸¹ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, , ss. 25-26.

²⁸² Özkan, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, s. 137.

²⁸³ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, , s. 25.

²⁸⁴ BOA., *MVL.693.105.1*, R. 15 Teşrin-i Sani 1281/27 Kasım 1865.

²⁸⁵ Denize doğru bir burun şeklinde uzandığı için bu isimle anılmıştır.

²⁸⁶ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, , s. 25.

²⁸⁷ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 35.

²⁸⁸ Kuvvetle muhtemel şehrin duyulup yayılmasıyla birlikte başka yerlerden gelmişlerdir.

yerleşmek istemekteydiler.²⁸⁹ Aziziye kasabasına Dersaadet ve sair yerlerden talebe, dervişan, asker ve zabıta geldiği anlaşılmaktadır.²⁹⁰ Bu göçler şehre olan ilgi ve alakanın arttığını göstermektedir. Nitekim göçler neticesinde bölgenin güvenliği için askeri ihtiyaç ve düzenlemeler gerekmiştir. Bu bağlamda iki bölük asker kapasiteli bir koğuş inşası gündeme gelmiş, masrafı 22.403 kuruş olarak tespit edilmiştir. Talebin onayı için Harbiye Nezareti görüşüne başvurulmuştur.²⁹¹

Aziziye şehrinin inşasından yalnızca 3 sene sonra tarihlenen bir rapora göre yakın zamana kadar sadece balıkçı ve kaçakçıların bulunduğu ve ancak bir Lazistan köyü boyutunda olan Batum, gerçekleşen gelişmelerle değişmiş ve büyümüştür. Şehirde refah artmış finansal yükseliş meydana gelmiştir. 1868 yılında eski ve yeni kasaba nüfusu, 4.500 Müslim, 350 Rum ve 120 Ermeni olmak üzere toplam 4.970 kişiydi.

Aziziye şehri, “kaide-i hendeseye” yani geometrik esaslara uygun şekilde ızgara planda teşkil edilmiştir. Yeni usullere göre planlanan Aziziye kasabasının sokakları yaklaşık 9 metre genişliğinde düzenlenmiştir. Tanzimat şehirlerinin tipik özelliklerini ihtiva etmekle birlikte, merkezde cami ve medresenin bulunup çarşı ve hamamla yakın konumlandırılması bir anlamda eski Osmanlı şehri özelliği taşıdığını göstermektedir. Aziziye kasabası 19. yüzyıl yeni mimari düzenlemelerin en çarpıcı örneklerinden birisi olmuştur. Kasaba, 1866 yılından Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği 1878 yılına değin büyük bir gelişme katetmiştir.²⁹²

Aziziye şehrinde “nâm-ı nâmî-i hazret-i padişahîye mensub olarak” bir de cami inşasına karar verilmiştir. Caminin vakfı kapsamında mesken, dükkân ve sair binaların işlemlerinin yerine getirilmesi için evkaf müdürü unvanlı bir görevli atanmıştır.²⁹³ Caminin Burunbaşı tabir olunan 60.000 ziralık²⁹⁴ kumsalın münasip bir mahalline inşa edilmesine karar verilmiştir.²⁹⁵ Bu 60.000 ziralık alan camiye vakfedilmiştir. Fakat alan kirasının, caminin yıllık masraflarına kâfi gelmediği anlaşıncaya vakfedilen alanın bitişiğinde bulunan mirî arazi de vakfa dahil edilmiştir. Böylece vakıf arazisi 189.607 ziraya²⁹⁶ ulaşmıştır. Geline son aşamada şehrin yüzölçümü, ilk plandan iki kat daha büyük hale gelmiştir.²⁹⁷ Aziziye Cami’nin Trabzon Valisi Emin Muhsin Paşa tarafından imar edildiği ifade edilmektedir.²⁹⁸

Aziziye cami Burunbaşı istihkâmının arka tarafında, sahile yakın bir yerde inşa edilmiştir. Caminin önündeki geniş alan Aziziye Meydanı olarak anılmıştır. 1865 tarihli bir belgede cami inşaatının padişahın validesi adıyla başladığından bahsedilir. Bu nedenle cami için Valide Sultan Cami adı da kullanılmıştır.²⁹⁹

²⁸⁹ BOA., *İ.MVL.566*, 29 Şaban 1283/6 Ocak 1867.

²⁹⁰ BOA., *MVL.737.27.3.*; *MVL.737.27.5.*

²⁹¹ BOA., *İ.MVL.566*, 29 Şaban 1283/6 Ocak 1867.

²⁹² Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii’nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, ss. 36-38.

²⁹³ BOA., *A.İMKT.MHM.335/32/1*, 19 Muharrem 1282/14 Haziran 1865.; Selma Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii’nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 35.

²⁹⁴ Yaklaşık 34.200 m².

²⁹⁵ BOA., *A.İMKT.MHM.335/32/1*.

²⁹⁶ Yaklaşık 108.000 m².

²⁹⁷ BOA., *İ.MVL.557/25021*, 8 Muharrem 1283/23 Mayıs 1866.

²⁹⁸ Bostan, “Batumi”, ss. 210-211.

²⁹⁹ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii’nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, ss. 71-72.

1.6.Hüdavendigâr Vilayeti Yerleşim Yerleri ve İdari Birimleri

1.6.1. Afyonkarahisar Aziziye Kasabası

Afyonkarahisar'ın eski adı Karahisar-ı Sahib'tir. Ülkemizde pek çok yerde Karahisar adına tesadüf edilmektedir. Karahisar adı genellikle yüksek ve erişilmesi güç bir yerde kurulmuş kalelere ve bunların yakınlarında yer alan köy, kasaba ve şehir gibi meskûn mevkilere verilmiştir. Kara sıfatı çoğunluklar hisarların yapıldığı sert bazalt veya trakit lavlarından oluşan, yalçın kaya kütlelerinin koyu rengi ile ilgilidir.³⁰⁰ Karahisar-ı Sahib adındaki "Sahib" kelimesi, Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali'den gelmektedir. Bu bölge ona ikta olarak verilmişti. Sahip kelimesi Selçuklu devrinde vezir anlamında kullanılmıyordu. Dolayısıyla Karahisar-ı Sahib, "Vezir'in Karahisarı" yani "Sahipata Fahreddin Ali'nin Karahisarı" anlamına gelmektedir.³⁰¹

Afyonkarahisar, 1381'de Osmanlıların eline geçmiştir.³⁰² Karahisar-ı Sahib Anadolu eyaletine dahil edilerek sancak merkezi şeklinde teşkilatlandırıldı.³⁰³ Karahisar-ı Sahib 16. yüzyılda sekiz kazadan müteşekkildi. 19. yüzyıla kadar büyük oranda statüsünü koruyan sancak, 1839'da teşkil edilen Hüdavendigâr eyaleti içerisine dahil edildi.³⁰⁴ 1861-1864 yılı Devlet salnamelerine baktığımızda Hüdavendigâr eyaletinin 7 sancağından³⁰⁵ biri Karahisar-ı Sahib³⁰⁶ idi.³⁰⁷

Aziziye kazasının, Musluca kazasının yerine 1868 yılında kurulduğu düşünülmektedir.³⁰⁸ Kazanın merkezi Musluca kasabası da³⁰⁹ kaza gibi Aziziye adını almıştır.³¹⁰

Musluca kasabasının adını alması ve Osmanlı tarafından meskûn hale getirilmesi, Musacalı aşiretinin 1730 yılında Emirdağ havalisine yerleştirilmesiyledir. Rakka'dan 700 kişiden oluşan Musacalı aşireti iskân edilmiş ve 10 yıl iskân

³⁰⁰ Besim Darkot, "Karahisar", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, s. 276.

³⁰¹ İbrahim Yüksel, "Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyonkarahisar, 2004, s. 46.

³⁰² Darkot, "Karahisar", s. 278.

³⁰³ Zübeyde Tiryakioğlu Kazak, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Şerhiye Sicillerine Göre Karahisar-ı Saib Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, ss. 5-8

³⁰⁴ Feridun Emcen, "Afyonkarahisar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 443-446.

³⁰⁵ Hüdavendigâr eyaleti: Hüdavendigâr sancağı, Kocaeli sancağı, Karahisar-ı Sahib sancağı, Karesi sancağı, Biga sancağı, Erdek sancağı ve Ayvalık sancaklarından müteşekkildi.

³⁰⁶ Karahisar-ı Sahib sancağı ise Karahisar-ı Afyon, Bolvadin, Çay, Kırarak, Çölabad, Şuhud, Sanduklu, Sıçanlı, Han-ı Barçınlu nâm-ı diğer Hüsrev Paşa, Nevâhi-i Barçınlu, Danişmentlü-i Kebir, İshaklı, Homa, Geyikler, Dazkırı, Baklan, Çal, Işuklu nâm-ı diğer Şeyhler, Aşâyir-i Meskûn Cebel-i Emir ve Çiftlikat-ı Çifteler ve Musluca ve Bozuluz kazalarından oluşmaktaydı. *H. 1278 Tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi*, s. 137; *H. 1280 Tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi*, s. 143.

³⁰⁷ *H. 1280 Tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi*, ss. 142-144.

³⁰⁸ Şükrü Türkmen ve Özcan Türkmen, *Örnekleriyle Emirdağ Ağzı*, Emirdağ Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2017, s. 8.

³⁰⁹ Mehtap Siligül, *Karahisar-ı Sahip sancağının 615 No'lu Şerhiye Sicili (Transkripsiyon)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2007, s. 365.

³¹⁰ Yapılan çalışmalarda Aziziye kasabasının varlığından bahsedilmekle birlikte Musluca kasabası ile Aziziye kasabasının aynı yer olduğu ortaya konulmamıştır. Kasabaların aynı yer olduğu, Aziziye isminin, Musluca ile birlikte kaza merkezi için kullanıldığı görülmektedir. 1898 tarihli vilayet salnamesinde kaza merkezinin Aziziye kasabası olduğu ifade edilmektedir. Önceki salnamelerde Musluca'ya bağlı olarak kaydedilen köylerin artık Aziziye kasabasına dahil edildiği görülmektedir. Musluca'nın Aziziye adını aldığı bu kayıtlarla da tasdik olunabilir. *H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi*, s. 382.

bölgelerinden ayrılmama şartı koşulmuştur. Bu dönemde Aziziye'deki (Emirdağ) Musacalı köylerinin sayısı 17-18'i bulmuştu.³¹¹ 1840'lı yıllara gelindiğinde Muslucalı aşiretine ait 14 köyün mevcudiyetin hala sürdüğünü görmekteyiz.³¹² Yerleşik iddiaya göre Muslucalı aşiretinin iskân edildiği ilk yerleşim yere "Cırgın Karyesi" idi.³¹³

Aziziye kasabası, doğudan batıya uzanan geniş bir ovanın batısında kalan ve "Çalada" denilen bir tepenin yanında yer almaktadır. Kasaba, suyu ve havasıyla meşhur Emir Dağı'na bir buçuk, Karahisar'a 12 ve Eskişehir'e 18, Bursa'ya ise 48 saat mesafede bulunmaktadır. Kasabada 1892 yılında 3 cami, 2 medrese, 1 hamam, 2 han, 4 kahvehane, 4 fırın, 82 dükkân ve 250 mesken vardır.³¹⁴ 1898'de kahvehane sayısı 7'ye, konut sayısı 288'e yükseltmiştir.³¹⁵ Meskenlerin genellikle tek katlı inşa edildiği kasabanın, suları berrak ve lezzetli idi. Kazanın genelinde olduğu gibi kasabanın arazisi de mümbit ve mahsuldar olup bu sayede külliyetli hububat hasat elde edilmekteydi. Kasabanın elde ettiği hasılatın başında hinta, arpa ve afyon gelmektedir. Zahireler, deve ve arabalarla Dinar istasyonuna, buradan da Bursa, Eskişehir ve Bilecik taraflarına nakledilirdi. Nitekim demir yolu hattının İstanbul'dan Ankara'ya uzatılması fiyatlarda artışı beraberinde getirmiştir.³¹⁶ Aziziye'den Eskişehir ve Karahisar'a ulaşım birer şose ile gerçekleştiriliyordu.³¹⁷

Şekil 1.2. Afyonkarahisar Aziziye Kasabasının Genel Görünümü³¹⁸

³¹¹ Abdil Muhsin Türkmen, "Muscalı Aşiretinin Emirdağ'a Yerleştirilmesi", *Emirdağ Dergisi*, Emirdağ 2014, ss. 42-43.

³¹² Hakan Emren, Karahisar-ı Sahib sancağına Bağlı Han-Barçın ve Sandıklı Kazalarındaki Aşiretleri Ait 1721 Numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1256/M. 1840-1841), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2018, s. 7.

³¹³ Türkmen ve Türkmen, *Örnekleriyle Emirdağ Ağzı*, s. 9.

³¹⁴ H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 407.

³¹⁵ H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 382.

³¹⁶ H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 406-409; H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 381-382.

³¹⁷ H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 382.

³¹⁸ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90799-0012.

Han ve Emir dağlarında 200.000 dönüm orman bulunmaktaydı ve buradan önemli miktarda palamut, mazı elde edilmekteydi. Kasabada meyve ağaçları olmasına karşın soğuk iklimi meyvelerin yetişmesine olanak tanımıyordu. Dağlardan kesilen keresteler ile kerestecilik yapılır, arabalarla komşu şehirlere gönderilirdi.

Aziziye kasabası geniş meraları içeriyordu. Bu meralarda koyun ve tiftik sürüleri beslenirdi. Ahali, halı, kilim, seccade, heybe dokur ve imal ederdi. Kasabanın pazarı, Pazartesi günleri kasabanın merkezinde kurulurdu.³¹⁹

1892 yılında Aziziye kasabasında Hisar, Ömer Hacı, Ma' Kılınçlar Karayatak ve Cami'li? ve Batak ve Akviranlar, Kurice?, Yusuf Ağa Çeşmesi, Yarımca, Gözle, Akviran, Toklice, Akpara, Ma Başra, Eyvalı, Gülcek, Çanecik, Gülisan Yaylası, Gök Boyun olmak üzere 15 mahalle mevcuttu. Kasabada 140.000 dönüm atıl mirî arazi vardı.³²⁰

1.6.2. Afyonkarahisar Aziziye Kazası

Aziziye kazasının 1868 yılında Musluca kazası yerine kurulduğu ifade edilmektedir.³²¹ Ancak neşredilen ilk Hüdavendigâr vilayet salnamesinde (1870) Aziziye, nahiye olarak kaydedildiği gibi Musluca kazasının da varlığını muhafaza ettiği görülür. Vilayet salnamelerine göre bu idari yapı 1873 yılına kadar aynıyla devam etmiştir.³²² Musluca kazasının yazılmayıp sadece Aziziye kazasının yazıldığı ilk salname 1873 yılı vilayet salnamesidir. Musluca yazılmadığı gibi, önceki salnamelerde nahiye olarak geçen Aziziye de kaza olarak kaydedilmiştir.³²³ Aziziye'ye 1867-1868 yılı Karahisar-ı Sahib şerhiye sicillerinde de tesadüf etmekteyiz.³²⁴ Ancak yine salnamelerde olduğu gibi aynı şerhiye sicilinde Musluca kazası da yer almaktadır.³²⁵ Dolayısıyla Aziziye 1868 yılında nahiye olarak kurulmuş ve daha sonra Musluca kazası yerine kaza yapılmış olabilir. Nitekim sonraki tarihli salnamelerden Aziziye kazası gibi Aziziye kasabasının da Musluca (kasabası) yerine kurulduğu anlaşılmaktadır.³²⁶

Aziziye, 19. yüzyılın sonlarında Barçınlı ve Nevâhi-i Barçınlı'yı içine alan büyük bir kaza olacaktır. Barçınlı,³²⁷ 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren Barçınlı ve Nevâhi-i Barçınlı şeklinde iki kazaya ayrılmıştır.³²⁸ 1737 tarihli bir belgeye göre

³¹⁹ H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 406-409; H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 381-382.

³²⁰ H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 383.

³²¹ Türkmen ve Türkmen, *Örnekleriyle Emirdağ Ağzı*, s. 8.

³²² 1870 yılında Karahisar-ı Sahib sancağının Karahisar, Sandıklı, Şeyhlü, Geyikler, Çal, Baklan, İshaklı, Şuhut, Musluca, Nevâhi-i Hanbarçın ve Hanbarçın kazalarından müteşekkil olduğunu görmekteyiz. Vilayet salnamelerinde bu idari taksimat 1873 yılına değin böyle kaydedilmiştir. H. 1287 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 149, 152.; H. 1288 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 116, 120; 1289 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 111, 115.

³²³ H. 1290 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 122.

³²⁴ Sıtkı Sara, *597 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şerhiye Sicilin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1284-1285 / M. 1867-1868)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2019, s. 509.

³²⁵ Sara, *597 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şerhiye Sicilin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1284-1285 / M. 1867-1868)*, s. 120.

³²⁶ 1898 tarihli vilayet salnamesinde kaza merkezinin Aziziye kasabası olduğu ifade edilmektedir. Önceki salnamelerde Musluca'ya bağlı olarak kaydedilen köylerin artık Aziziye kasabasına dahil edildiği görülmektedir. Musluca'nın Aziziye adını aldığı bu kayıtlarla da tasdik olunabilir. H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 382.

³²⁷ Hanbarçınlı da denilmektedir.

³²⁸ Tiryakioğlu Kazak, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Şerhiye Sicillerine Göre Karahisar-ı Saib Sancağı*, s. 33.

Hanbarçın ve Nevâhi-i Barçın, Hüsrev Paşa Hanı menziline ihtiyaçlarını görmek şartı ile menzilkeş tayin edilmişlerdi. Bu sebeple bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Barçın kazasının nüfusu büyük oranda Türkmen taifesinden meydana geliyordu. Nevâhi-i Barçın, Bolvadin kazası ile sınırdışı.³²⁹ Hanbarçın nahiyesi, Aziziye'nin kaza olmasıyla buraya bağlı bir nahiye yapıldı. Hanbarçın, uzun süre bu statüsünü muhafaza etmiştir.³³⁰ Hanbarçın'ın zamanla Şeriye sicillerinde nâm-ı diğer Aziziye şeklinde kaydedilmiştir.³³¹ Hanbarçın nahiyesinin merkezi Bayat köyüdür. Kaza merkezine 4, sancak merkezine 9,5 saat mesafededir. Hanbarçın Nahiye merkezi 1898 yılında Hanbarçın köyü olmuştur. Hanbarçın köyünün Aziziye kasabasına yani kaza merkezine uzaklığı 4, sancak merkezine ise 9 saat uzaklıktaydı. Hanbarçın nahiyesinde dahilinde Hüsrev Paşa'nın yaptırmış olduğu bir cami ve han bulunmaktadır.³³² Bu sebeple Hanbarçın için "nâm-ı diğer Hüsrev Paşa" ismi de kullanılmıştır.³³³ Hanbarçın nahiyesinin ismi 1915 yılında "Celaliye" şeklinde tevsim edilmek istenmiştir.³³⁴ Cevabî belgeye rastlanılmadı. Bununla birlikte 1917 tarihli başka bir belgeden Hanbarçın adının³³⁵ kullanılmaya devam ettiği görülmektedir.³³⁶ İsim teklifinin onaylanmadığı anlaşılmaktadır. Nevâhi-i Barçın'ın merkezi ise Kemer kaya köyü idi. Nevâhi-i Barçın varlığını uzun süre korumuştur.³³⁷ Ancak 19. yüzyılda sonlarına doğru Nevâhi-i Barçın kazası, Karamık ve Çola-âbâd kazaları ile birlikte lağv edilmiştir. Yine 19. yüzyılın sonlarına doğru Aziziye kazasına bağlı Bayat nahiyesi ihdas edilmiştir.³³⁸

Salnamelerde Aziziye bağlı köyler şöyle verilmiştir: Karaağaç, İlhan, Ağıcık, Horan, Soğuk-kuyu, Suvirmez, Dağlıkan, İkizce, Ferikli, Hamzahacı, Yörnek, Veysel, Çiftlik, Keçeli, Göynükray, Yüreğil, Kulakşam, Çatallı, Tiz, Dere, Balcam, Ma Karacalar ile Timurceyli, Türkmen, Göçü, Çay-kışla, Avdan, Bâdemli, Eşrefli, Davulga, Debağlısuğracık, Beğ, Kılınçlı, Kulaklı, Gedikavı, Sarıkavak, Arslanlı, Burun Arkaç, Bağlıca, Kırkpınar, Dikilikayamenfuz ve Alikan.³³⁹ Köy sayısı 1898 yılında 49 çıkmıştır.³⁴⁰

Aziziye kazası, batıda Karahisar kazası, doğusunda Ankara'nın Günyüzü nahiyesi, kuzeyinde Eskişehir, güneyinde ise Bolvadin kazası ile çevrilidir. Köy sayısı Hanbarçın hariç 1885'de 45, 1892'de³⁴¹ 43, 1898'de 48'dir. Nüfusu ise 1885'de 16.575 [kadın ve erkek] Müslim, 61 gayrimüslim; 1892'de 12.182'si erkek, 11.705'i kadın Müslim nüfus, 9 Rum, 35 erkek, 23 Kadın Ermeni nüfus olmak üzere toplam

³²⁹ M. Zahit Yıldırım, *Karahisâr-ı Sâhib sancağı'nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, ss. 69,71.

³³⁰ H. 1302 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 540; H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 309.

³³¹ Mustafa Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyonkarahisar 2004, s. 81.

³³² H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 409-410; H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 383-384.

³³³ H. 1278 Tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye Salnamesi, s. 137.

³³⁴ DH.İ.UM.EK.92/74/1, 21 Cemaziyel-ahire 1333/6 Mayıs 1915.

³³⁵ "Afyon Karahisar sancağının mülhakatından Aziziye kazasına muzaf Hanbarçın Nahiyesi'nin..."

³³⁶ DH.UMVM.89/1/112/1, 1 Rebiyül-ahire 1335/25 Ocak 1917.

³³⁷ H. 1287 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 152; H. 1288 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 120; H. 1289 Tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi, s. 115.

³³⁸ Karazeybek, "Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar", s. 81.

³³⁹ H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, ss. 408-409.

³⁴⁰ H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 383.

³⁴¹ Bu yıl, Hanbarçın'ın içerdiği 13 köy ile birlikte Aziziye kazası köy sayısı 56'yı bulmaktadır.

nüfus 23.954; 1898’de 15.465’i erkek, 14.953’ü kadın olmak üzere 30.418 nüfustur. 1885’de 2808 olan hane sayısı, 1892’de 4081, 1898’de da 4614’de yükselmiştir.

Aziziye kazasının arazisi mümbit ve mahsuldardı. Kaza, 109.090 dönüm hububât mezarası, 150 dönüm bağ ve 172.000 dönüm meralık bir alanı ihtiva etmekteydi. Hayli miktarda buğday, arpa, hububat çeşitleri ve bir miktar da afyon ve pamuk yetiştirilmekteydi. Ormanlarındaki külliyetli palamut İzmir’e gönderilirdi. Kaza ahalişi bunun yanı sıra ipek böceği ve arı beslemekteydi. Bal ve bal mumunun üretildiği Aziziye’de balın pek nefis olduğu kaydedilmiştir. Yine yaylalar ve meraların oldukça güzel ve geniş olduğu, koyun, keçi, tiftik keçisi ve sığır gibi pek çok hayvancılığın yapıldığı ifade edilmiştir.³⁴²

Enver Paşa, 1916 yılında aynı isimli Aziziyelerin askeri muamelelerde karışıklığa sebep olduğunu Dahiliye Nezareti’ne bildirmiş, gereğinin yapılmasını istemiştir.³⁴³ Ancak herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Aziziye kazasının ismi Cumhuriyet devrinde, 1 Temmuz 1931 tarihli kararname ile *Emirdağ* olarak değiştirilmiştir.³⁴⁴ Bu isim, Emir dağlarından ötürü verilmiştir.³⁴⁵

1.6.3. Karesi Aziziyeler

1.6.3.1.Susurluk (Fırt) Aziziye Köyü

Karesi sancağı, Abdülaziz devrinde yoğun iskân faaliyetlerinin yaşandığı önemli bir bölgeydi. 1864 yılı ortalarına kadar Karesi sancağına 2.000 muhacir aile geldi.³⁴⁶ Muhacirler için birçok yeni köy teşkil edildi. Susurluk nahiyesinde teşkil edilen köylerden birisine Sultan Abdülaziz’e atfen Aziziye adı verildi. Aziziye köyünde 110 kadın, 107 erkek olmak üzere toplam 217 kişinin iskân edildiği sonraki tarihli belgelerden tespit edilmektedir.³⁴⁷

1.6.3.2.Dursunbey Aziziye Köyü

Günümüzde Balıkesir Dursunbey ilçesine bağlı Aziziye mahallesi mevcuttur. Dursunbey Aziziye köyü, o dönemde aynı sancakta bulunan Susurluk Aziziye köyü gibi Sultan Abdülaziz’e nispet edilmiş olmalıdır. Zira 1864 yılı ortalarına kadar Karesi sancağına 2.000 hane gelmiş,³⁴⁸ bunların bir kısmı Dursunbey kazasının köylerinde iskân edilmiştir.³⁴⁹ Diğer taraftan Dursunbey’in günümüzdeki ahalişinin ekseriyeti de muhacir kökenlidir.

³⁴² H. 1302 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 480; H. 1310 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 406; H. 1316 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 381.

³⁴³ DH.İ.UM.48/27/1, 07 Rebiyül-ahire 1334/12 Şubat 1916.

³⁴⁴ 30.18.1.2/21/47/9, 01 Temmuz 1931.

³⁴⁵ Dağ ise Aziziye’nin güney yönünde 3 saat mesâfede medfun olan, Emir Baba’ya mensûben bu isimle anılmıştır. 1302 Tarihli Hüdavendigâr Vilayet Salnâmesi, s. 480.

³⁴⁶ BOA., A.İMKT.MHM.311/59/1; 10 Rebiyül-ahire 1281/12 Eylül 1864.

³⁴⁷ Zühal Koç, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2014, s. 63.

³⁴⁸ BOA., A.İMKT.MHM.311/59/1; 10 Rebiyül-ahire 1281/12 Eylül 1864.

³⁴⁹ Koç, “Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)”, s. 62.

1.7.Kastamonu Vilayeti Yerleşim Yeri

1.7.1. Düzce Aziziye Köyü

Günümüzde Düzce ili merkezinde Aziziye ismiyle bir mahalle bulunmaktadır. Köy olarak teşkil edilen³⁵⁰ Düzce Aziziye mahallesinin kuruluşuna dair bir belgeye veya çalışmaya tesadüf edilemedi.

Düzce, 1860'lı yıllara gelindiğinde hiç olmadığı kadar ilgi görmüş, önemli bir yerleşim yeri halini almıştır. 1864 yılına değin Düzce, Gümüşâbad ve Üskübü kazalarına 500 hane ve 4.000 Çerkez nüfus yerleştirilmiştir.³⁵¹ Çerkez muhacirler daha 1860 yılı ortalarında Düzce'de iskân edilme arzusundaydılar.³⁵² 1864 yılı Haziran ortasında artık Düzce ve havalisinde, göçmenlerin iskân edilebileceği boş bir arazinin kalmadığı Muhacir Komisyonu'na bildirildi.³⁵³ Nitekim Eylül 1864'e kadar devam eden iskân faaliyetleri sonucunda Düzce kazasında muhacirler için 18 köy teşkil edilmiştir.³⁵⁴

Günümüzde Düzce Aziziye mahallesinin yerli sakinleri önemli ölçüde muhacir asıllı Çerkezlerden oluşmaktadır. Sultan Aziz devrinde Düzce'de gerçekleşen yoğun muhacir iskânı ve köyün Aziziye adını taşıması cihetiyle burasının Abdülaziz devrinde teşkil edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

1.8.Aydın Vilayeti Yerleşim Yeri

1.8.1. Biga Aziziye Kasabası

Biga kazasına 1860 yılından itibaren yoğun miktarda Kırım ve Kafkasya muhaciri geldi.³⁵⁵ Göçmenlerin bir kısmı buradaki iklime adapte olamamış ve Erzurum, Kars, Muş gibi daha soğuk yerlere gitmek istemiştir.³⁵⁶

Biga kazası göçmenlerin yoğun olarak yerleştirildiği bölgelerden birisidir. Bunların arasında Kafkasya'dan gelen Kumuk muhacirleri de vardı. Onlar için bir kasaba inşa edilmiş ve kasabaya Aziziye adı verilmiştir. Kasabanın 1869 yılında inşa edildiği tahmin edilmektedir.³⁵⁷ Kasabasının civarında Akköprü, Doğancı gibi göçmen köyleri de mevcuttu.³⁵⁸

1.9.Edirne Vilayetindeki Yerleşim Yerleri

Edirne, 19. yüzyılda mutasarrıflık, daha sonra valilik merkezi konumundadır.³⁵⁹ Edirne vilayeti, coğrafi konumu sebebiyle geçici ve daimî göçlerin gerçekleştiği alanlarından biri olmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye yapılan

³⁵⁰ Sonraki belgelerde görülen köy olarak kurulduğu tespit edilmektedir.

³⁵¹ İlhan Genç, "Düzce'ye Göçlerde Yaşanan Problemler ve Bazı Tespitler", *Düzce'de Tarih, Kültür ve Sanat, Gaye*, Bursa 2016, s. 75.

³⁵² BOA., A. *JMKT.UM.405/31/1*, 22 Şevval 1276/13 Mayıs 1860.

³⁵³ BOA., A. *JMKT.UM.305/65/1*, 7 Safer 1281/12 Temmuz 1864; BOA., A. *JMKT.UM.306/39/3*, 21 Muharrem 1281/17 Haziran 1864.

³⁵⁴ BOA., *MVL.686/72/3*, 3 Rebiyül-ahire 1281/5 Eylül 1864.

³⁵⁵ BOA., A. *MKT.UM.420/22/1*, 25 Muharrem 1277/13 Ağustos 1860.; BOA., A. *JMKT.MHM.193/17/1*, 9 Safer 1277/27 Ağustos 1860.

³⁵⁶ BOA., A. *JMKT.MHM.237/74/1*, 16 Rebiyül-ahire 1278/21 Ekim 1861.; BOA., A. *JMKT.NZD.411/64/1*, 14 Şevval 1278.;14 Nisan 1862.

³⁵⁷ Engin Gürsu, *Biga: Fotoğraf ve Belgelerle İlçemizi Tanıyalım, Biga Doğu Yayıncılık*, Biga 2001, s. 373.

³⁵⁸ BOA., *MVL.540/133/1*, 21 Rebiyül-evvel 1284/23 Temmuz 1867.

³⁵⁹ M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994, ss. 425-431.

göçlerde artış olmuştur. Kırım Harbi'nden sonra Edirne vilayetine Balkanlar, Kafkaslar ve Kırım'dan göçler gerçekleşmiştir.³⁶⁰

Edirne-İstanbul arasında kalan bölge gerek başkente yakın olması gerekse Rumeli'ye geçiş güzergahı üzerinde yer alması sebebiyle oldukça öneme haizdi. Osmanlı Devleti'nin muhacir iskânı için bu stratejik bölgeyi seçmesinin sebepleri bölgenin güvenli ve tarıma elverişli topraklara sahip olmasıdır. Böylece göçler neticesinde ortaya çıkan asayiş sorunu kontrol altına alınabilecekti. Diğer taraftan toprakların tarıma açılması, ekonomik ve sosyal refah getirecek, istikrar sağlayacaktı.³⁶¹

1.9.1. Saray Aziziye Kasabası

Saray kazasında Manika nehri üzerinde muhacirlerin iskânı için bir kasaba teşkil edilmiştir. 1861 Temmuz-Ağustos gibi inşasına başlanan kasaba Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye olarak isimlendirilmiştir.

Aziziye kasabası kurulurken Tekfurdağı sancağında yaşayan birtakım zengin ahali, bir hayır hizmeti olarak belirli miktarda mesken inşa ettirmeyi taahhüt etmişlerdir. Buna göre zengin hayır sahipleri her biri dörder odalı olmak üzere 75 mesken³⁶² inşa ettireceklerdi. Yapılan ön araştırmalarla 4 odalı bir meskenin inşa masrafı, keresteler, taşlar, samanlar ve usta masrafları dahil toplam 525 buçuk kuruş olarak tespit edilmiştir. 75 meskenin inşası hayli vakit alacaktı ve bu süre zarfında işleri yönetecek birisi gerekiyordu. Ancak bir süre için ehli kimse bulunamadı. Nihayetinde Zaptiye Yüzbaşı Tayyar Ağa'nın maiyetine 4 süvari verilerek konuyla ilgilenmesi kararlaştırılmıştır. Tekfurdağı sancağına bağlı Saray, Midye ve Vize kazalarında yaşayan zengin ahali, vermiş oldukları mesken inşası taahhütlerini yerine getirememişlerdir. Zira masraflar ahalinin karşılayamayacağı kadar fazla çıkmıştı. Devlet memurları konuyla yakından ilgilenmiş, inşaatın tamamlanması için ceplerinden yardımda dahi bulunmuşlardır.³⁶³

Kasabanın Aziziye isimlendirme teklifi Tekfurdağı kaymakamı ve Muhacirîn Komisyonu tarafından teklif edilmiş, merkeze sunulmuştur. Teklif padişah tarafından onaylanmış, Aziziye kasabanın kurulduğu ve memurların yapmış oldukları yardımların Takvim-i Vekâyi, Ceride-i Havadis ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinde yayımlanmasına karar verilmiştir.³⁶⁴

1.9.2. Edirne Aziziye Köyü

Edirne kazasına bağlı Manastır nahiyesinde Aziziye adından bir köy teşkil edilmiştir. 21 Eylül 1865 tarihli evrakta köy için "5 seneden beri bina ve ihdâs olunarak Aziziye tesmiye olunan" denmektedir. Aziziye köyü Kırım muhacirlerinin iskânı için teşkil edilmiştir. Köyde 130 mesken bulunmaktaydı.

Aziziye köyü teşkil edildikten sonra iskân edilen muhacirler için bir cami ve mektep inşa edilmesi gündeme gelmiştir. Çalışmalar başlamış ve evkaf müdürlüğü

³⁶⁰ İsa Kalaycı ve Ahmet Caner Çatal, "Edirne Vilayeti'ne Yapılan Göçler (1853-1897)", *Atlas International Referred Journal On Social Sciences*, 4/10, 2018, s. 704.

³⁶¹ Kaya Göktepe, "Türkiye Trakya'sında Nüfus ve İskân Politikaları (1830-1914)", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, 2014, s. 100.

³⁶² Her biri dörder oda olmak üzere toplam 300 oda servet sahipleri tarafından yapılacaktır.

³⁶³ BOA., *İ.DH.478/32165/1*, 3 Safer 1278/10 Ağustos 1861.; BOA., *İ.DH.478/32165/3*, 10 Safer 1278/17 Ağustos 1861.

³⁶⁴ BOA., *İ.DH.478/32165/6*, 29 Safer 1278/5 Eylül 1861.

buraya memur ve kalfalar göndermiştir.³⁶⁵ Cami ve mektep, 36.000 kuruş masrafla 1866 yılı içerisinde inşa edilmiştir.³⁶⁶

1.9.3. Aydos Aziziye Köyü

Mart 1867 tarihli bir belgede İslimiye sancağına bağlı Aydos kazasında, Aziziye adında bir köy tespit edilmektedir. Dolayısıyla Aziziye köyü bu tarihten önce teşkil edilmiştir. Köy, muhacirlerin iskânı için kurulmuştur.³⁶⁷

1.9.4. Silivri Aziziye Kasabası

Silivri kazasında Aziziye adıyla bir kasaba teşkil edilmiştir. 28 Şubat 1867 tarihli bir belgede Aziziye kasabasının Çerkez muhacirler için teşkil edildiği ifade edilmektedir. Bu tarihte kasabadaki mesken inşaatının devam etmesi, kasabanın kuruluş ve inşa kararının bu tarihe yakın gerçekleşmiş olabileceğini göstermektedir.³⁶⁸

1.9.5. Çorlu Aziziye Kasabası

Tekfurdağı sancağı Çorlu kazasına bağlı Aziziye kasabasının varlığına 1866 yılı itibarıyla tesadüf edilmektedir. Kasaba, Çerkez muhacirler için teşkil edilmiştir.³⁶⁹ Aziziye kasabası 300 meskende yaşayan 1500 kadar nüfusa sahipti.³⁷⁰

1.10. Selanik Vilayetindeki Yerleşim Yeri

1.10.1. Selanik Aziziye Köyü

Selanik vilayeti dahilinde Aziziye köyünün varlığı 20 Mart 1868 tarihli belgede görülmektedir. Köy, Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye ismini almıştır.³⁷¹ Muhacir iskânı için teşkil edilen köyün ne zaman kurulduğu ve muhacirlerin kimlikleri net değildir. 1868 başlarında köydeki muhacir çocukların eğitim alması için bir mektep açılmıştır.³⁷² Bu durum köyün birkaç yıl içinde kurulmuş olduğunu gösterebilir. Zira teşkil edilen muhacir yerleşmelerinde genellikle mesken inşalarını cami, camiye de mektep takip etmektedir.

1866 yılı ortalarında Muhacirin Komisyonu, Selanik vilayetinde Çerkez muhacirlerin iskân işlemleriyle uğraşmaktaydı.³⁷³ Dolayısıyla Aziziye köyünde sakin muhacirlerin Çerkez olabileceği akla gelmektedir.

³⁶⁵ BOA., *İ.MVL.552*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

³⁶⁶ BOA., *EV.d...20147*, 18 Şaban 1283 / 26 Aralık 1866.; BOA., *İ. MVL.552*, 2 Muharrem 1283 / 17 Mayıs 1866.

³⁶⁷ BOA., *MVL.1067/132/1*, 5 Zilkade 1283/12 Mart 1867.

³⁶⁸ BOA., *MVL.1067/116/1*, 23 Şevval 1283/28 Şubat 1867.

³⁶⁹ BOA., *MVL.1067/6/3*, 16 Zilhicce 1282 /2 Mayıs 1866.

³⁷⁰ BOA., *MVL.1067/6/1*, 26 Zilkade 1282/12 Nisan 1866.

³⁷¹ “nâm-ı nâmî-i hazret-i şâhâneye mensûb karyede” denilmektedir.

³⁷² BOA., *İ.ŞD.1/2/3*, Gurre-i Zilhicce 1284/25 Mart 1868.; BOA., *İ.ŞD.1/2/1*, 26 Zilkade 1284/20 Mart 1868.

³⁷³ BOA., *MVL.1018873/2*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

1.11. Girit Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi

1.11.1. Kidonya Aziziye Kasabası

Girit, Doğu Akdeniz'in Kıbrıs'tan sonraki ikinci büyük adasıdır. Tarih boyunca daima bir ticaret ve kültür merkezi olmuştur. Bu durum Ada'nın konumu ile yakından ilgilidir.³⁷⁴

Osmanlı, 1645'te Hanya kalesini aldı. Ancak Girit Adası tam olarak 6 Eylül 1669 tarihinde Osmanlı hâkimiyeti girdi. Ada, Kandiye merkezli imtiyazlı bir eyalet haline getirildi.³⁷⁵ 1850 yılından itibaren Kandiye, Ada'nın merkezi olmaktan çıkarak yerini Hanya'ya bırakmıştır.³⁷⁶

Rumlar, 1821 yılında Osmanlı'dan ayrılmak için Mora'da ayaklanma başlattılar. Bu isyanlar Girit Ada'sına da sıçradı. Ancak Rumlar istediklerini alamadılar. 1864'te yeniden canlanan Büyük Yunanistan hayali, ilk kez 1866'da geniş halk kitlelerinde karşılık buldu. Amaç Girit'in Yunanistan'a ilhakıydı. Sultan Abdülaziz, Sadrazam Âli Paşa'yı 2 Ekim 1867 tarihinde Ada'ya gönderdi.³⁷⁷ Sadrazam idari, mali ve siyasi açıdan yeni düzenleme ve haklar getiren Girit Vilayet Nizamnâmesini hazırladı.³⁷⁸ Mesele 1869 yılında Paris'te bir konferansla nispeten çözüme bağlandı. Kabul edilen nizamnameye göre Girit, Hanya, İsfakya, Resmo, Kandiye ve Laşit olmak üzere beş sancağa ayrılmıştır. Ada valiliğini ise Hanya sancağı mutasarrıfı yürütecektir.³⁷⁹

Hanya'da Sultan Abdülaziz'in ismiyle bir kasaba teşkil edilmiştir. Kasaba, Suda limanında yer almaktaydı.³⁸⁰ Suda limanı Girit Akrotiri yarımadasının doğusunda, korunaklı bir liman içerisinde konumlanmaktaydı.³⁸¹ Batısında ise Hanya körfezi ve şehri vardı.

Suda körfezinin girişindeki adada yaşayan ahali, buldukları mevki dolayısıyla ticaret yapamamaktaydılar. Devlet bu sebeple 80 kadar Müslim aileye yıllık 30.000 kuruş tahsis etti. Balıkçılıktan başka geçim kaynaklarının olmaması ahalinin hayatını zora sokmaktaydı. Yaşamlarını kolaylaştırmak amacıyla ziraat yapmayı düşündüler. Bunun için tarıma uygun arazi ve arazi üzerinde evler inşa etmek gerekiyordu. Ayrıca zirai aletler lazımdı. Tüm bunlar için sermayeye ihtiyaç duyuyorlardı. Ahali bu gerekçeyle kendilerine tahsis edilen yıllık 30.000 kuruşun 10 yıllığına peşin 300.000 kuruş olarak verilmesini talep ettiler. Ayrıca tarım yapmak için yaşadıkları ada karşısında yer alan Kalivas iskelesinde³⁸² mesken inşasına izin istiyorlardı. Sadaret, ahalinin, Kalivas mevki yerine Suda limanı sahilinde iskân edilmesinin daha uygun olacağına karar verdi.

Devlet, Suda sahilinde evler inşa ederek kasaba teşkil etmek için özel bir komisyon kurdu. Kasaba “nâm-ı nâmi-i hazret-i padişahiye mensub olarak” yani

³⁷⁴ Ayşe Nühket Adıyeke, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994, s. 7.

³⁷⁵ Kandiye, Hanya ve Resmo sancaklarına ayrıldı.

³⁷⁶ Cemal Tukin, “Girit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 85-93.

³⁷⁷ Tukin, “Girit”, ss. 85-93.

³⁷⁸ İlyas Sözen, *H. 1310 (M. 1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2017, s. 25.

³⁷⁹ Tukin, “Girit”, ss. 85-93.

³⁸⁰ BOA., *ŞD.2371/38/2*, 27 Zilkade 1289/26 Ocak 1873.

³⁸¹ Sözen, *H. 1310 (M. 1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, s. 237.

³⁸² İsfakya sancağına bağlıdır.

“Aziziye” adıyla inşa edilecekti. Nihayet 300.000 kuruş tahsisat ile konut yapımına başlanmıştır.³⁸³ Yapılacak meskenler üç gruba ayrıldı. Bunların üçüncü grubundan 30 meskenin inşası tamamlanmış, ikinci gruptan 15 meskenin bir kısmı yapılmıştı ki tahsis edilen 300.000 kuruş tükenmiştir. Üstelik henüz birinci grup olan meskenlerin yapımına başlanmamıştı. Dolayısıyla Aziziye kasabesindeki konutlar tahsisat bittiğinden tamamlanamamıştı. Daha büyük başka bir sorun vardı. Yeni inşaatın daha az masrafla ve çabuk gerçekleştirilmesi için var olan evlerin hemen hemen yarısı yıkılmıştı. Çünkü yıkılan evlerin enkazından istifade edilecekti. Sonuç olarak planlanan meskenler inşa edilemediği gibi ahali de meskensiz kalmıştı. Halk büyük sıkıntı ve ızdırap içerisindeydi. Yapılan araştırmaya göre yarım kalan konutların inşa edilmesi için 255.000 kuruş daha lazımdı. Kasabanın durumunu içeren rapora merkezden cevap verilmemesi üzerine durum tekrar sadarete bildirildi. Zira yeni ev ve kasaba hayali kuran halk, evlerinden olmuştu ve büyük bir sıkıntı içerisindeydi. Diğer taraftan kasaba deniz seviyesinden alçaktaydı ve yağın yağmur, sel sularını birikmesine ve kasabanın etrafında bir göl oluşmasına sebep olmuştu. Meskenlerin inşa edileceği arazi sular altında kaldı. Son durumda mesken inşası için 100 dönümlük arazinin bir arşın kadar doldurulması gerekiyordu. Arazinin ne kadar masrafla doldurulabileceği sel sularından ötürü tam olarak hesaplanamamaktaydı. Ancak masrafların 300.000 kuruştan aşağı olmayacağı açıktı. Dolayısıyla merkeze gönderilen ilk rapor hükümsüz kalmıştır. Meskenlerin inşası artık 255.000 kuruşla tamamlanamayacaktı. Aziziye kasabasında mesken inşaatı için toplamda 350.000 kuruş harcanmış ancak inşaat bitmemiştir. Yapılan incelemeler konutların harcanan tutarla birlikte toplam bir milyon kuruşu bulacağını öngörüyordu.³⁸⁴

Aziziye kasabesindeki inşaat faaliyetlerinin tamamlanması bir süre sürüncemede kalmıştır. İnşaatın tamamlanmasında ki en büyük sorun maddi kaynaktı. Yerel idare memurları defaatle durumu merkeze bildirmiş, kaynak aktarımı talebinde bulunmuşlardır. Gerekli paranın bir kısmının, buradaki devlet arazilerinin satılması yoluyla elde edilmesi düşünülmüşse de Maliye Nezareti, ileride söz konusu arazilerin değerlerinin artacağı gerekçesiyle paranın Mal Sandığı’ndan temin edilmesini daha uygun bulmuştur. Ancak bütçe, tahsisat şöyle dursun büyük bir açığın içindeydi. Dolayısıyla masrafların Mal Sandığı’ndan alınması mümkün değildi.

Suda ahali, açıkta ve perişan durumdaydı; bir de yağmur ve onun getirdiği sel ahaliyi iyice sefil düşürdü. Ahali, devletten yardım talep etmiş, aksi halde bölgeden gitmek istediklerini bildirmiştir. Girit Vilayet İdaresi, padişahın adını taşıyan kasabanın yarım kaldığını ve bu durumun devlete yakışmayacağını Sadarete bildirilmiştir. Diğer taraftan inşaat tamamlanmaz ise yarım kalmış meskenlerin yıkılacağı ve harcanan paraların boşa gideceği ifade olunuyordu. İhtiyaçların acilen karşılanması ve 80.000 kuruşun ileride satılacak arazilerden alınmak suretiyle verilmesi talep edildi.³⁸⁵ Girit vilayetine cevabı şukkada 80.000 kuruşun ödenebileceği ifade edilerek sorunların ne şekilde çözüleceği konusunda bir rapor hazırlanması istenmiştir.³⁸⁶

Aziziye kasabası daha inşaat tamamlanmadan büyük bir bataklık problemi ile karşı karşıya idi. Bataklıkların kurutulması ve temizlenmesi elzemdi. İşin maddi kısmının temini için uğraşlar verildi.³⁸⁷ Nihayet meskenlerin tabanının çimentolanması

³⁸³ BOA., ŞD.2371/38/2, 27 Zilkade 1289/26 Ocak 1873.

³⁸⁴ BOA., ŞD.2371/38/2, 27 Zilkade 1289/26 Ocak 1873.

³⁸⁵ BOA., A.İMKT.MHM.480/9/2, 26 Ramazan 1292/26 Ekim 1875.

³⁸⁶ BOA., A.İMKT.MHM.480/9/6.

³⁸⁷ BOA., ŞD.3/38/1, 8 Receb 1295/ 8 Temmuz 1878.

ve sokak zeminlerinin yükseltilmesi planlandı. Bununla birlikte havanın güzelleşmesi, bölgenin hoş bir havaya kavuşması için meskenlerin dört tarafının ağaçlandırılması gündeme alındı. Diğer taraftan bölgedeki tarlalar başka bir tarladan hendekler ile ayrılıyordu. Bu durum yağmur ve selin birikmesini beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla bunlarında doldurulması gerekiyordu.³⁸⁸

Aziziye kasabası büyüme potansiyeline sahip bir mevki ve mahiyette idi. Bu Girit valiliğince ifade ediliyordu. Nitekim 1879 tarihinde Aziziye kasabasında, makina fabrikası kurma teşebbüsü bu potansiyeli doğrulayan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Makine fabrika, zeytin sıkma ve buğday öğütme makineleri üretecekti. Hanya tüccarlarında Likoni, bu maksatla getireceği aletler için devletten izin istemekteydi.³⁸⁹

1.11.2. Kidonya Aziziye Nahiyesi

1879 yılında Aziziye'nin nahiye statüsünde olduğunu görmekteyiz. Vilayet salnamelerine göre Hanya sancağı Kizonya (veya Kidonya), Kisamo ve Selne olmak üzere üç kazaya ayrılmaktaydı. Kidonya kazası ise Alikan, Lakos, Pirgo Pesilonaro, Kiramna, Perovalya, Akrotor ve Aziziye nahiyelerinden oluşuyordu.³⁹⁰

1.12. Bağdat Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi

1.12.1. Bağdat Aziziye Kasabası

Dicle nehrinin her iki yakasında yer alan Bağdat şehri, 8. yüzyılda Abbasi Halifesi Ebû Cafer el-Mansûr tarafından kurulmuştur. Bağdat isminin İslam öncesi döneme ait olduğu bilinmektedir. Yaygın kanaate göre kelime “Tanrı'nın ihsanı ve armağanı” anlamına gelmektedir.³⁹¹ Bağdat'ın inşasına 762 yılında başlanmış, 766'da bitirilmiştir.

Bağdat, Osmanlı Devleti'ne dahil olduktan sonra gerçekleştirilen idari düzenlemeyle eyalet merkezi şeklinde teşkilatlandırıldı. Eyaletle 1560'larda 29 sancak bağlıken bu sayı 1578-1588 yıllarında 22 sancak olarak tespit edilmiştir. 1779 yılında Basra ve Şehrizar sancakları da Bağdat eyaletine dahil edildi. Daha sonra Irak'ın doğrudan merkeze bağlanması ile yeni vilayetler teşkil edilmiş, Bağdat vilayeti sadece Divaniye ve Kerbela'dan ibaret kalmıştır.³⁹² Bağdat vilayeti Irak-ı Arap'ın kuzeybatı kısmı ile Cizre'nin güneydoğu kısmından ibaretti. Doğu'da İran devleti kuzeyde Musul vilayeti, kuzeybatı yönünde Zor Sancağı, güneybatı yönünde Şam ve güneydoğuda Basra vilayeti ile çevrilirdi.³⁹³ Bağdat vilayeti İran ile sınırdaş olup, alçak ovalardan oluşmaktaydı. Dicle ve Fırat nehirleri kuzey batıdan güneye doğru akar vilayet topraklarını sulayarak Basra Körfezine dökülürdü.³⁹⁴

³⁸⁸ BOA., ŞD.502/1/16, 23 Kanun-ı Evvel 1293/4 Ocak 1878.

³⁸⁹ BOA., ŞD. 2372/57/6, 23 Ramazan 1296/12 Ağustos 1879.

³⁹⁰ H. 1309 Tarihli Girit Vilayet Salnamesi, ss. 132-135; Sözen, H. 1310 (M. 1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, s. 40.

³⁹¹ ed-Dürî, “Bağdat”, ss. 425-433.

³⁹² Yusuf Halaçoğlu, “Bağdat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, İstanbul 1991, ss. 433-437.

³⁹³ Özkan, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İdari taksimatı (1839-1914), s. 80.

³⁹⁴ Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası 19. Yüzyılda İdari Yapısı, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 53.

Aziziye kazasının merkezi olan Aziziye kasabası³⁹⁵ 1862 Şubat'ında önce teşkil edilmiştir.³⁹⁶ Aziziye kasabası, Bağdat'ın 75 km güneydoğusunda ve Dicle'nin sol tarafı sahilinde bulunmaktaydı.³⁹⁷ Aziziye kasabasının Dicle nehri üzerinde kurulması varlığına en büyük tehdidi beraberinde getiriyordu. Dicle nehrinde meydana gelen taşmalar (feyezanlar) buralardaki evleri yıkmakla kalmıyor, beraberinde yol açtığı hastalıklarla insan sağlığını ciddi ölçüde tehlikeye sokuyordu. Dicle'nin taşmasını önlemek için kazada setler oluşturulmuştu. Ancak bunlarda bir noktaya kadar etkili olmuş zamanla işlevlerini yitirmeye başlamıştır. 1895 yılında Aziziye kazası setleri bu anlamda bir tamire ihtiyaç duymuş, masrafı 3.416 kuruş olarak tespit edilmiştir.³⁹⁸

Dicle'nin taşkınları Aziziye kasabası ile birlikte Cezire kazasının merkezi Hamidiye kasabasına da zarar vermektedir. Buradaki setler tamir edilmiş, masraflar toplam 11.921 kuruşu bulmuştur.³⁹⁹ Ancak setler Aziziye kasabasının harap olmasının önüne geçememiştir. Bunun sonucunda 1897'de Aziziye kasabasının Kebiliye adlı yere nakledilmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁰

Aziziye kasabasının başka yere nakli çözüm olmamış, Dicle nehri kaynaklı sel baskınları devam etmiştir. 1902 yılında Dicle taşkınları nedeniyle Aziziye kazası merkezi harap olmuştur. Bununla birlikte durum gittikçe kötüleşmekteydi. Yeni imar faaliyetlerine girişilemediği gibi mevcut meskenler dahi muhafaza olunamamıştır. Kulübe şeklinde çamurdan ve kamıştan yapılan 40, 50 kadar mesken mahvolmuştur. Dolayısıyla Dicle nehri, Aziziye kaza merkezinin gelişmesini engellediği gibi küçülmesine dahi sebep olmaktaydı. Çözüm olarak Aziziye kaza merkezi Aziziye kasabasının, Selman-ı Pak nahiyesi merkezi olan Selman-ı Pak kasabasına nakli düşünülmüştür. Zira Selman-ı Pak kasabası her türlü imara elverişliydi. Ayrıca bu taşınma ile Selman-ı Pak kasabası büyüyecekti. Nihayet Aziziye kaza merkezi ile Selman-ı Pak nahiyesi merkezinin karşılıklı değiştirilmesine karar verildi.⁴⁰¹ Karar, 1903 yılında ifa edilmiştir.⁴⁰²

Aziziye kaza merkezinin asıl yeri Mendeli ve Kutu'l-amâre kazalarının ortasıydı. Ancak gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte merkez, Selman Pak kasabasına taşınmıştı. Aziziye kaza merkezinin ilk yerinin değişmesi, bölgedeki aşiretlerin çatışmalarına sebep olmuştur. Ayrıca vergilerin tahsil edilmesinde de sorunlar yaşanmaya başlamıştır. Asayişin eskisi gibi tesis edilmesi için Aziziye kaza merkezinin ilk yerine taşınması gerekli görülmüş, 1909 yılında Aziziye kaza merkezi, Selman Pak mevkisinden asıl yeri olan Aziziye mevkisine nakledilmiştir.⁴⁰³

1915 geldiğinde Aziziye kazası merkezi olan Aziziye kasabasının yine bulunduğu mevkiden başka bir yere nakli gündeme gelmiştir. Sebep yine Dicle nehriydi. Dicle sahilinde yer alan Aziziye kasabası çukur bir mahalde yer alıyordu ve bu taşkınlarda çok daha kötü bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmaktaydı. Nitekim kasaba, taşkınlardan korunmak için set ile çevrilmiş, bu sayede 30 haneyi bulan bir

³⁹⁵ Salnamede karye ifadesi kullanılmaktadır. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdil, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 2012, ss. 103-104.

³⁹⁶ BOA., A. j MKT.UM.533/62/1, 17 Receb 1278/18 Ocak 1862.

³⁹⁷ Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, s. 103.

³⁹⁸ BOA., BEO.714/53528, 25 Cemazil-evvel 1313/13 Kasım 1895.

³⁹⁹ BOA., BEO.714/53528, 16 Cemazil-ahire 1313/4 Aralık 1895.

⁴⁰⁰ Bu nakil sebebiyle orada 7.303 kuruşla bir telgrafhane inşa edilmesi planlanmıştır. BOA., BEO.943/70678/1, 24 Zilka'de 1314/26 Nisan 1897.

⁴⁰¹ BOA., ŞD.2185/6/1, 18 Zilkade 1319/26 Şubat 1902.

⁴⁰² BOA., DH. MKT. 480/34/1, 4 Rebiyül-ahire 1321/31 Mayıs 1903.

⁴⁰³ BOA., İ.DH.1474/1, 12 Rebiyül-ahire 1327/3 Mayıs 1909.

nüfus meydana gelmişti. Ancak kasaba halkı ufak bir dairenin içerisinde mahzur kalmaktaydı. Diğer taraftan taşkınlar yaşandıktan sonra çekilen sular, ortalığı bataklığa dönüştürüyordu. Bataklıklar ise muhtelif hastalıkları üretiliyor, insan yaşamını tehdit ediyordu.

Aziziye kasabasının “biraz ileride” bulunan ve yine Dicle üzerinde olmasına karşın taşkınlardan korunaklı ve yüksek bir yere, başka bir mirî araziye nakli kararlaştırıldı. Kurulacak kasabadaki arazilerin bir kısmı ahaliye ücretsiz, bir kısmı ise satılacaktır. Yeni arazilerin haritası çizilmiş, kasabanın inşası için 6.712 kuruş gerektiği mühendis tarafından bildirilmiştir. Maliye Nezareti, kasabanın teşkil masraflarının vilayet bütçesinden verilmesi gerektiği beyanıyla isteği reddetti.⁴⁰⁴ Bununla birlikte vilayete 3.500 kuruş ödenmeyi kabul etmiştir.⁴⁰⁵

1.12.2. Bağdat Aziziye Kazası

Aziziye kazası, kaymakamlık olarak 1862 Şubat’ında önce teşkil edilmiştir.⁴⁰⁶ Kazanın kuzeyinde Bağdat vilayeti ile Mendeli ve Horasan kazaları, doğusunda Bedre ve Kutu’l-amâre kazaları ve batısında Cezire ve Bağdat kazaları ve güneyinde ise yine Kutu’l-amâre ile çevrilidir.⁴⁰⁷

Aziziye kazası Mendeli ve Kutu’l-amâre kazalarının ortasında yer alıyordu. Bağdat’a yakınlığı ve bölgedeki aşiret çatışmaları, Aziziye kazasını önemli kılmaktaydı. Asayişin sağlanması ve sükûnetin tesisinde önemli rol üstleniyordu. Kaza merkezinin başka yere taşınması gündeme geldiğinde aşiretler gayri nizami tutum içerisine girmişlerdir. Bu kazanın stratejik konumunu göstermektedir.⁴⁰⁸

Aziziye kazası 1867 yılında Bağdat’ın 12 kazasından birisidir.⁴⁰⁹ Ancak 1868 yılında Aziziye kaymakamlığı, masraflar ve giderler sebebiyle müdürlüğe tahvil edilmiştir.⁴¹⁰ Nahiyeye dönüştürülen Aziziye, Mendeli kazasına bağlanmıştır. Ancak Aziziye’nin nahiyeye statüsü ve Mendeli kazasına bağlılığı uzun süreli olmadı. Merkeze uzaklığı ve nahiyenin genişliği sebebiyle bazı sorunlar cereyan etti. En başta güvenlik meselesi geliyordu. Söz konusu değişiklikler asayiş bozulmuş düzensizlik meydana gelmişti. Diğer sorun uzaklık idi. Halkın resmi işlemler için merkeze müracaatı gerekiyordu fakat mesafe uzak olunca çeşitli zorluklar yaşanmaktaydı.⁴¹¹

Aziziye nahiyesinin Bağdat’a olan mesafesi 30, 35 saat kadardı. Bağlanmış olduğu Mendeli kazasına uzaklığı da aşağı yukarı aynı idi. Diğer taraftan Aziziye nahiyesindeki halk ziraate ve çiftçiliğe alıştırılmıştı. Güvenlik anlamında oturmuş bir teşkilatlanma, düzen söz konusuydu. Fakat Aziziye’nin kazadan nahiyeye tahvili bölgede en istenmeyen şeyi, asayiş sorunları meydana getirmiştir. Aziziye idarecilerine göre söz konusu sıkıntılar ancak Aziziye’nin eskiden olduğu gibi kaza şeklinde teşkilatlandırılmasıyla çözülebilirdi. Talep haklı bulunmuş olacak ki böyle de karar verildi ve Aziziye tekrar kaza yapıldı. Yeniden kaza yapılan Aziziye’nin kaymakamlığına aylık 3.000 kuruş maaşla tecrübeli kaymakam, Fetullah Bey tayin edildi. Maiyetine tahrir ve hesap işlerini görmek üzere 750 kuruş maaşla bir kâtip ve 250 kuruş maaşla da bir sandık emini tayin edildi. Maaşların tahsisi ilk sefer Şehrizar,

⁴⁰⁴ BOA., *DH.UMVM.1/27/1*, 20 Recep 1333/3 Haziran 1915.

⁴⁰⁵ BOA., *DH.UMVM.1/27/5*, 14 Zilkade 1333/23 Eylül 1915.

⁴⁰⁶ BOA., A. *MKT.UM.533/62/1*, 17 Receb 1278/18 Ocak 1862.

⁴⁰⁷ Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, s. 103.

⁴⁰⁸ BOA., *İ.DH.1474.1*, 12 Rebiyül-ahire 1327/3 Mayıs 1909.

⁴⁰⁹ Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası 19. Yüzyılda İdari Yapısı*, s. 56.

⁴¹⁰ BOA., A. *MKT.MHM.399.1*, 10 Şaban 1284/4 Şubat 1868.

⁴¹¹ BOA., *ŞD.252/38/2*, 26 Cemaziyel-ahire 1289/31 Ağustos 1872.

Süleymaniye, Hulle sancaklarına bağlı bazı kaymakam ve müdürlerin maaşlarından kesinti suretiyle temin edilmiştir. Söz konusu değişikliğin 1872 Haziran başları itibarıyla geçerli olacağı belirtilmiştir.⁴¹²

Kaza olarak yeniden teşkilatlandırılan Aziziye'nin bu statüsü de uzun süreli olmamıştır. Aziziye, tekrar kaza yapıldığı 1872 yılından 7 yıl sonra 1879'da nahiyeye yapılmıştır. Aziziye'nin Bağdat'a yakın olduğu ve bulunduğu mevkisinin kaza ile idareye uygun olmadığı gerekçesiyle müdürlük ile idare edilmesine karar verildi. Böylece idarenin giderleri daha az olacaktı. Aziziye'ye bin kuruş maaşla bir müdür ve 400 kuruş maaşla da bir kâtip tayin edildi. Kalan bakiyenin ise kırtasiye giderleri için harcanmasına karar verilmiştir.⁴¹³

Aziziye tekrar nahiyeye dönüştürüldüğü 1879'dan 4 yıl sonra 1883 yılında ahalisinin kabile ve aşiretlerden oluşması ve önemli mevkisinden ötürü tekrar kazaya tahvil edilmiştir. Kaymakamlığına ise bölgenin lisanına, halkın karakterine ve tam malumata sahip, üçüncü sınıftan müdürlük yapmış olan Ali Rafet Efendi tayin edilmiştir.⁴¹⁴ Aziziye, 1889 yılında Bağdat'ın 7 kazasından biri, 1894 yılında ise 11 kazasından biri olarak statüsünü muhafaza etmiştir.⁴¹⁵

1897 yılında Aziziye kazası kaymakamlığında Talip Efendi bulunmaktaydı. 1897 Mayıs'ında kaymakamlığa Faik Bey getirilmiştir. Faik Bey'in Aziziye kaymakamlığına tayin sebebi ilginçtir. Faik Bey Şamiye kazası kaymakamlığı görevinde bulunurken, zayıf idaresinden dolayı nesep (soy) açısından kolay yönetebileceği Aziziye'ye nakledilmiştir.⁴¹⁶ Faik Bey 2 yıl kadar bu görevi yürütmüş 1899'da yerine Cebel-i Selman kazası Kaymakamı Ahmet Hamdi Efendi tayin edilmiştir. Tayin gerekçesi Faik Bey'in görevini layıkıyla yürütememesidir. Zira Faik Bey'in oldukça yaşlandığı, "rükûb ve nüzûle gayrı muktedir"⁴¹⁷ bulunduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁸

Aziziye kazasının hükümet konağının yandığı ve harap olduğu anlaşılmaktadır. 1892 yılında yeniden bir hükümet konağının inşa edilmesine karar verilmiştir.⁴¹⁹ Yeni inşa edilecek konağın maliyeti otuz bin küsur kuruş olarak belirlenmiştir.⁴²⁰ Ayrıca yeni konakta bir de zaptiye koğuşu inşa edilmesi gündemdeydi.⁴²¹

Aziziye kazasının toprakları oldukça verimliydi. Başlıca mahsulleri ise buğday, arpa, mısır, akdarı, fasulye, susam ve börülceydi. Ayrıca ticaretinden oldukça faydalanılan meyan kökü de mevcuttu.⁴²²

⁴¹² BOA., ŞD.252/38/6, 28 Rebiyül-evvel 1289/5 Haziran 1872.

⁴¹³ BOA., ŞD. 251/2/3, 16 Recep 1296/9 Temmuz 1879; BOA., ŞD. 2151/12/3, 16 Ramazan 1296/5 Ağustos 1879.

⁴¹⁴ BOA., İ.DH.878/70040/1, 26 Rebiyül-evvel 1300/4 Şubat 1883; BOA., İ.DH.878/70040/4, 16 Rebiyül-ahire 1300/25 Ocak 1883.

⁴¹⁵ Kılıç, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası 19. Yüzyılda İdari Yapısı*, ss. 58-59.

⁴¹⁶ BOA., İ.DH.1346,12/3, 29 Zilka'de 1314/1 Mayıs 1897.

⁴¹⁷ Ata binip, incek durumda dahi değildi.

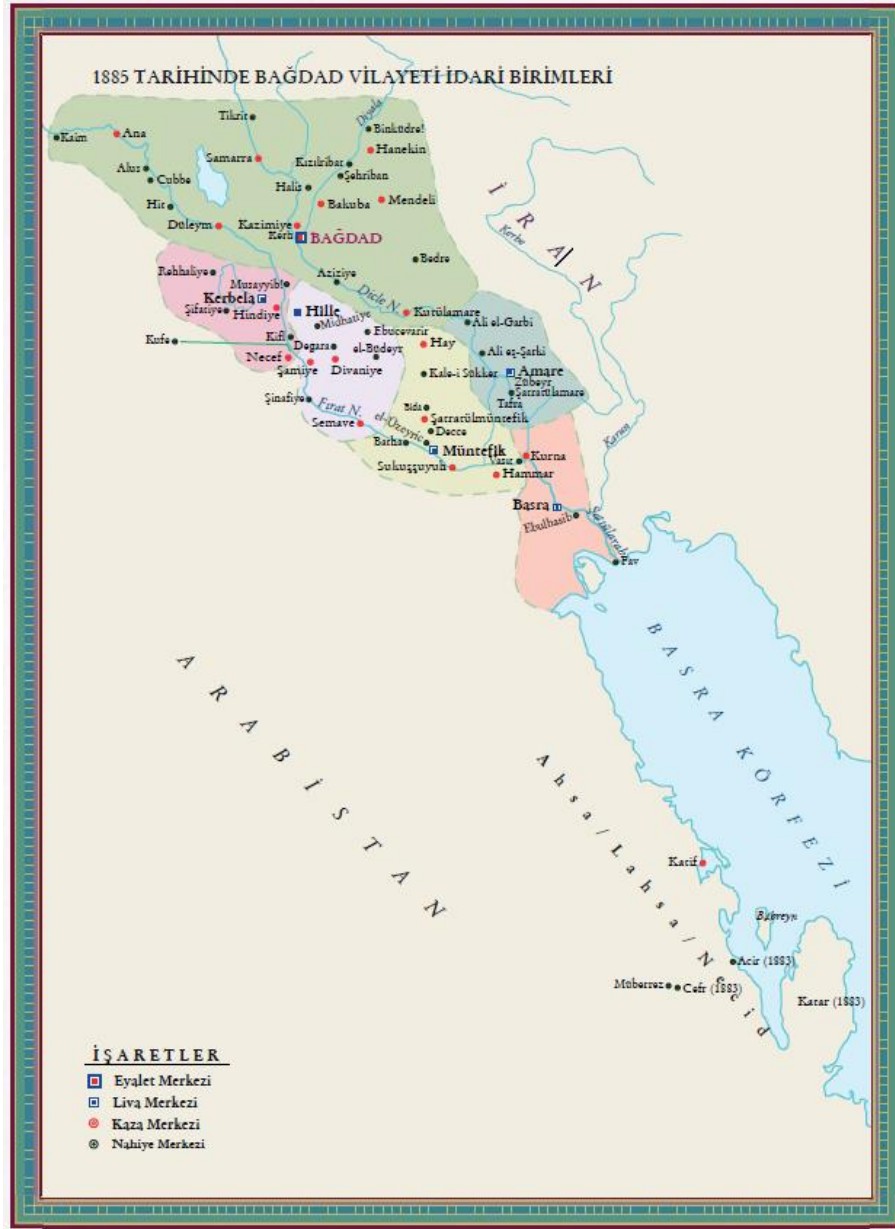
⁴¹⁸ BOA., İ.DH.1362/22/2, 15 Şevval 1316/26 Şubat 1899.

⁴¹⁹ BOA., DH.MKT.37/30/7, 3 Rebiyül-evvel 1310/25 Eylül 1892.

⁴²⁰ BOA., DH.MKT.1980/94/1, (Rumî) 14 Temmuz 1308/26 Temmuz 1892.

⁴²¹ BOA., DH.MKT.37/30/7, 5 Zilhicce 1309/1 Temmuz 1892.

⁴²² Eroğlu, Babuçoğlu ve Özdil, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, s. 103.

Şekil 1.3. 1885 Tarihinde Bağdat Vilayetinin İdari Birimleri⁴²³

1. Dünya Savaşı sırasında Aziziye harap oldu. Osmanlı-İngiltere arasında yaşanan çatışmalarda pek çok kez el değiştirdi. İngilizler, 28 Şubat 1917 tarihinde gerçekleştirdikleri taarruz ile 5 Mart 1917'de Aziziye'yi, 11 Mart'ta da Bağdat'ı işgal ettiler.⁴²⁴

1.13. Yemen Vilayetindeki İdari Birimi

1.13.1. Yemen Aziziye (Aziziye-i Yemâniye) Kaymakamlığı

Osmanlı'nın Yemen ile ilgilenmesi 16. yüzyılın başlarında olmuştur. Selman Reis, 1523'te Yemen'i kontrol altına almak için gönderilmiştir. Zebîd ve Aden

⁴²³ Haz. Ali Coşkun, vd, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2020, s. 899.

⁴²⁴ Ömer Osman Umar, "İngiltere'nin Irak Politikası (1900-1918)", *Kutü'l-Amâre Zaferi*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2016, s. 597.

bölgelerinde meydana gelen Osmanlı Yemeni, bir sancak halinde teşkilatlandırıldı. İlk beylerbeyi Neşşâr Mustafa Paşa 1540'ta tayin edildi. Yemen, devlet otoritesinin zaman zaman yitirildiği bir yerdir. Bu sebeple Ahmed Muhtar Paşa da buraya gönderildi. 1871'de tayin edildiği Yemen vali ve kumandanlığı sırasında Sana'yı alarak devlet otoritesini burada yeniden tesis etmiştir.⁴²⁵

Yemen, 1855-1866'da Muhâ, Sanâ, Zübeyr, Lahye ve Ebrureyş olmak üzere 5 sancaktan oluşmaktaydı. 1865-1866'da 5 sancak, 7 kazadan meydana gelen Yemen, 1 yıl sonra 6 kazaya çıkarılmıştır. Bu 6 kaza Nefs-i Hudeyde, Muha, Lahye, Cizan, Cezire-i Zeylî ve Ebu Ireys'tir. Bu dağılım 1871'e kadar aynıyla devam etmiştir. 1871-1872'de Yemen eyaleti, Yemen vilayeti olmuştur. Vilayete bağlı kaza sayısı, 9 kaza eklenerek 15'e yükseltilmiştir. 1873-1874 yılında vilayet, 3 sancak⁴²⁶ ve 15 kaza müteşekkildi.⁴²⁷

Girit meselesi ve sonrasında Yemen ve Mekke'de isyanlar meydana gelmiş, Asir Emiri Muhammed bin Aziz, bölgedeki Osmanlı idaresine saldırmıştır. Babialî bölgeye asker sevk ederek sükûneti sağlayacaktır.

Sultan Abdülaziz, Yemen meselesine önem vermiş ve 1862'de dağ ahalisini kontrol altına almıştır. Ancak Zeydi şeyhlerinin devlete sadık olmaması ve halkı kıskırtmaları isyanları devam ettirmiştir. Zira onlar sunnî idareyi istemiyor ve Osmanlı hilafetini tanımıyorlardı. 1863'te Asir Emiri Muhammed bin Ali Rıza, Yemen'de yeni bir isyan çıkardı. Devlet, isyanları bastırmış, halkın bağlılığını artırmak için ıslahat yapma yoluna gitmiştir. Yemen'de ayaklanmaların gerçekleştiği yerlerdeki mescidlerde mübarek günlerde dualar okutulup, hilafete bağlılık tesis edilmeye çalışılmıştır. Dualara özellikle "imâmû'l-mûslimin" gibi ilaveler yapılmıştır.⁴²⁸ Aynı maksatla Asir'de yeni bir kaymakamlık kurulmuştur. Kaymakamlığa Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye adı verilmiştir. Aziziye adıyla birçok idari birim bulunması dolayısıyla Yemen'deki Aziziye kaymakamlığına, "Aziziye-i Yemaniye" denilmiştir. Aziziye kaymakamlığına İstabl-ı Âmire rütbesi ile Mehmed bin Arif getirilmiştir.

Asir bölgesinde Balkran, Şemran, Bişe gibi kabilelerinin idaresi Aziziye kazasına verilmiştir. Böylece Asir'de yıllardır dinmeyen ayaklanmaların sonlanması amaçlanmıştır.⁴²⁹ Nitekim arzulanana asayiş kısmen sağlanmış, isyanların en büyük müsebbipleri şeyhler ve ulema memnun edilmiştir.⁴³⁰ Ancak 1870 yılında asayiş tekrar bozulmuştur. Aziziye kaymakamlığı idaresindeki kabileler Cidde-Hudeyde arasında gidip gelmekte olan kayıkları yağmaladılar. Benzer vakaların meydana gelmemesi için Kızıl Deniz'de bir fırka donanma bulundurmaya karar verildi.⁴³¹

⁴²⁵ İdris Bostan, "Yemen", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 406-412.

⁴²⁶ Hudeyde, Sâna ve Asir sancakları.

⁴²⁷ Asuman Özgen, *1272H/1855-6 İle 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2001, ss. 82-83.

⁴²⁸ Mualla Bayrak, *Abdülaziz Dönemi Yemen İsyânları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1998, ss. 20-21.

⁴²⁹ BOA., *C.DH.28/1354/1*, 20 Rebiyül-evvel 1282/13 Ağustos 1865.

⁴³⁰ BOA., *İ.DH.586/40772/4*, 5 Şevval 1285/19 Ocak 1869.

⁴³¹ BOA., *İ.MMS.38/1585*, 6 Zilkade 1286/7 Şubat 1870; BOA., *İ.DH.613.42723/3*, 16 Rebiyül-evvel 1287/16 Haziran 1870.

1.14. Trablusgarp Vilayetindeki Yerleşim Yeri ve İdari Birimi

1.14.1. Trablusgarp Aziziye Kasabası

Trablusgarp'ın kökü Trablus şehrine dayanmaktadır. Bu ad ise Yunanca üç şehir anlamına gelir. Bugün merkezin olduğu yerde bulunmuş olan üç tarihî şehre Tripoli yani üç şehir denmiştir. İsim Arapçaya Tarâbulus olarak geçmiş, Osmanlılar Suriye'de aynı adı taşıyan şehirle karışmaması için batıda yer alan şehre “garp” kelimesini ekleyerek Trablusgarp demişlerdir. Osmanlı şehirle birlikte Bingazi, Fizan ve Kufra bölgelerini kapsayan eyalet için de Trablusgarp adını kullanmıştır.⁴³²

Osmanlı'dan önce Kuzey Afrika coğrafyası Trablusgarp, İfrikiyye (Tunus), Mağribü'l-Evsat (Cezayir), Mağribü'l-Aksâ (Fas) olmak üzere dört bölgeden oluşurken, Osmanlı sonrası doğudan batıya doğru Trablusgarp Ocağı, Tunus Ocağı, Cezayir-i Garb Ocağı ve Fas Sultanlığı halini almıştır. Osmanlı Fas dışındaki üç ocağa Garb Ocakları demiştir. Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı 1551 yılında İspanyollardan almıştır. Trablusgarp, 1551'den İtalyan işgalin gerçekleştiği 1911 yılına kadar Osmanlı Garp Ocaklarından birisi olarak varlığını sürdürmüştür. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp eyaletindeki hâkimiyeti genellikle şu dört dönemde incelenmektedir:

- 1) İlk Doğrudan Osmanlı İdaresi (İlk Beylerbeyiler Dönemi): 1551-1603
- 2) Dayılar Dönemi: 1603-1711
- 3) Karamanlı Hanedanı Dönemi: 1711-1835
- 4) İkinci Doğrudan Osmanlı İdaresi: 1835-1912⁴³³

Trablusgarp'ta 1866 yılında Aziziye adıyla bir kaza ve kasaba teşkil edilmiştir. Trablusgarp'ın 40 km kadar güneyinde Kıdve veya Kıdye⁴³⁴ denen yerde Kuloğullarından Verşiffane aşireti çadırlarda yaşamaktaydı. Aşiretler tarım yapmak amacıyla burada iskân edilmelerini içeren dilekçelerini 4 Şubat 1866'da vilayete sundular. Vilayetin uygun bulmasıyla durum, 22 Şubat 1866'da bir mazbata ile İstanbul'a bildirildi. Aşiretler dilekçelerinde 17 kabile⁴³⁵ aralarında anlaştıklarını, kendilerine iskân izni verilmesi halinde, 20.700 zeytin, 60.000 asma kütüğü ve 9.000 incir ve çeşitli ağaçları dikeceklerini taahhüt ediyorlardı. Ayrıca işlerin yolunda gitmesi için 8 günde bir kaza müdürü ile şeyhleri görüşecek ve toplantı yapacaklardı.⁴³⁶ Kabileler, Kıdve'de⁴³⁷ müdür ve zaptiye için müstahkem bir kasr (hükümet konağı) yapma görevini de üstlerine almışlardır. Ayrıca vali de bir cami inşa

⁴³² Ahmet Kavas, “Trablusgarp”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 288-291.

⁴³³ Abdullah Erdem Taş, *Osmanlı Garp Ocakları Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016, s. 39,41,54.

⁴³⁴ Kelime sert toprak anlamına gelmektedir. Ancak halk dilinde tepe manasına gelir.

⁴³⁵ 17 aşiretin isimleri: Evlad-ı Tillis, Evlad-ı İsa-1, Evlad-ı İsa-2, El-Caâde, Evladel-Câhiliye, Evlâd-ı Câbir, El-Akıb, Evlad-ı Mübârek-1, Evlad-ı Mübârek-2, Es-Sehle, Evlâd-ı Adiye, El-Amâyir, Evlad-ı Sâlih, Evlâd-ı Suud, El-Multa, Evlad-ı Harb ve Evlad-ı Hamid Bedran idi.

⁴³⁶ Ammar Gehedr, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Tarablusgrab Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 91. Ammar Gehedr, aşiretlerin dilekçelerini sundukları 18 Ramazan 1282 tarihini 4 Kasım 1866 ve 6 Şevval 1282 meclis mazbatasını tarihini ise yanlış olarak 22 Kasım 1866 vermiştir.

⁴³⁷ Trablus şehrine sekiz saat mesafede bulunmaktadır. BOA., *BEO.AYN.d.915/s.3*, 5 Safer 1283/19 Haziran 1866.

ettirerek bu kasaba teşkiline katkı sağlayacaktı. Kasabaya, Sultan Abdülaziz'e izafeten Aziziye adı verilmiştir.⁴³⁸

Gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmekte olan imar faaliyetleriyle mahallin büyük bir kaza hüviyeti alacağı tahmin edilmekteydi. Burası için henüz bir isimlendirme yapılmamıştı. Bir "nâm-ı cedit tesmiyesi" talebinde bulunulmuş, durum Trablusgrab vilayetinden merkeze bildirilmiştir. Yazıda padişahın katkılarıyla inşa ve imar edilen kasabaya uğur ve bereket nişanesi olarak padişahın isminin verilmesi isteniyordu. Bu istenirken, Anadolu ve Rumeli'de Aziziye isimlendirmelerinin yapıldığı beyan edilmiş; kendi kasabalarına da Aziziye adının verilmesi şu sözlerle talep edilmiştir:

"Rumeli ve Anadolu kıt'alarının bazı cihetlerinde nâm-ı diğer me'âli-i ittisâm-ı cenâb-ı tâcîdâriye nisbetle müceddeden ba'azı kazâlar teşkil olunmuş olduğuna binâen havali-i garbiyede dahî asr-ı mes'ûd-ı mehâsin-nümûd-ı hazret-i Padişahî'nin an be-an vücûda gelen bu misüllü âsâr-ı nâfi'asına nişâne-i teyemmün ve teberrük olmak üzere mahall-i mezkûrun Aziziye Kasabası nâmıyla yâd olunması rehîn-i müsâ'adesi".⁴³⁹

Kasaba adının Aziziye olması isteği kabul edilmiş,⁴⁴⁰ "müsâade-i seniyye-i cenâb-ı Padişahî şâyân" buyurulmuştur.⁴⁴¹

1.14.2. Trablusgarp Aziziye Kazası

1866 tarihinde Trablusgarp'ta Aziziye adıyla bir kaza teşkili, Trablusgarp gazetesinin ilk sayısında haber olarak yer aldı. Gazetede kazanın, askerî anlamda olduğu kadar yolculara da yararı dokunacağı ifade ediliyordu.⁴⁴²

1871 düzenlemesi ile Aziziye kazası, nahiyeye dönüştürüldü.⁴⁴³ 1902 yılında tekrar kaza yapılması gündeme gelmiş ancak bir süre gerçekleştirilmemiştir. Nihayet Aziziye'nin kaza yapılması gerektiği aksi halde pek çok sorun çıkabileceği⁴⁴⁴ ve hazinenin zarara uğrayacağı bildirilmiştir.⁴⁴⁵ Bunun uygun bulunmasıyla 1904 yılında Aziziye'de ikinci sınıf bir kaza teşkiline karar verilmiştir.⁴⁴⁶

1898 yılına ait İngiliz konsolos raporlarına göre Trablusgarp sancağında bulunan kazalarda 167.572, nahiyelerde ise 7.930 erkek nüfus bulunmaktaydı. Aziziye nahiyesinde 2.033 erkek nüfus vardı.⁴⁴⁷ 1912 yılında ise Aziziye kazasında kadın ve erkek nüfus toplam 15.042 idi.⁴⁴⁸ Aziziye halkı ekseriyetle göçebeydi.⁴⁴⁹

⁴³⁸ Gehedr, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Tarablusgrab Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş*, s. 92.

⁴³⁹ BOA., *MVL.d..127/21*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

⁴⁴⁰ Ayrıca aynı belgeyle Pazar günleri pazar kurulmasına dair istenen izin de verilmiştir. BOA., *MVL.d..127/21*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

⁴⁴¹ BOA., *BEO.AYN.d.915/s.3*, 5 Safer 1283/19 Haziran 1866.

⁴⁴² Gehedr, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Tarablusgrab Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş*, s. 92.

⁴⁴³ 1876 yılında Trablusgarp sancağı, Zaviye ve Gıryan olmak üzere iki kaza, Zanzur, Tacura ve Aziziye adlarında üç nahiyeden ibaretti. Abdullah Özdağ, *Trablusgarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s. 43

⁴⁴⁴ BOA., *DH.MKT.719/63*, 6 Cemaziyel-ahire 1322/ 18 Ağustos 1904.

⁴⁴⁵ BOA., *DH.MKT.476/58/5*, 10 Cemaziyel-ahire 1321/3 Eylül 1903.

⁴⁴⁶ BOA., *İ.ML.60/13/3*, 23 Recep 1322/3 Ekim 1904.

⁴⁴⁷ Özdağ, *Trablusgarp Vilayeti'nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)*, s. 172.

⁴⁴⁸ BOA., *DH.SN.THR.30/62/1*, 20 Rebiyül-evvel 1330/9 Mart 1912.

⁴⁴⁹ *H. 1286 Tarihli Trablusgarb Vilayet Salnamesi*, s. 98.

1912 Uşi Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin Afrika'daki son toprağı olan Trablusgarp İtalya'ya terk edilmiştir.⁴⁵⁰ Aziziye şehri bugün Al-Aziziyah (El Aziziye) adıyla ismini ve varlığını sürdürmektedir.

1.15. Aziziye Mahalleleri

Aziziye mahalleleri, Hamidiye ve Reşadiye isimli mahallelere nazaran az sayıdadır. Bunun sebebi Osmanlı hükümetinin 1877 yılına kadar muhacirlerin kentlere yerleşmesine izin vermemesidir. Yüksek memur, ilmiye sınıfı mensupları ve zanaatkârlar bundan istisna tutulmuştur. Göçmenlerin kentler yerine köy ve kasabalara yerleştirilmesi devlet için daha yararlı bulundu.⁴⁵¹ Zira devlet, Dobruca gibi imparatorluğun belirli bölgelerinde topraklarını işleyecek nüfus aramaktaydı. Bunun için Avrupa gazeteleri aracılığıyla göçmen talebinde dahi bulunmuştur.⁴⁵² Ancak göçlerle imparatorluk içlerine yerleşen muhacirlerin hepsi köylü değillerdi. Bunlar içerisinde Sırbistan'dan Bosna'ya gelip, İzvornik'in Aziziye kasabalarında iskân edilenler gibi şehirli olup, şehre yerleştirilmedikleri için muzdarip olanların sayısı hayli fazlaydı.⁴⁵³

Yerleştikleri kasabalara uyum gösteremeyen muhacirler bir süre sonra buralardan izinsiz şekilde kentlere göç etmeye başladılar. Bu gelişmeler üzerine Babıali 1878 yılında bir talimatnâme çıkartarak muhacirlerin kentlerin çevresinde yerleşmelerine izin verdi. Kısa sürede Anadolu'da "göçmen mahalleleri" ortaya çıkmaya başladı.⁴⁵⁴ Dolayısıyla mahallelerin çoğalması Abdülaziz devri sonrasında gerçekleşmiştir.

1.15.1. Varna Aziziye Mahallesi

Varna şehri günümüzde Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısında bulunan tarihî bir liman şehridir. Şehir bir Yunan kolonisi olarak kurulmuştur. Aslı Slavca olan Varna ismi ilk defa 679'da Bulgar ve Bizanslılar arasın imzalanan bir anlaşmada geçmektedir. Şehir, Osmanlı hâkimiyetine Yıldırım Bayezid devrinde geçmiştir.⁴⁵⁵

Varna'da 1861-1862'de Kırım muhacirleri için Aziziye mahallesi teşkil edilmiştir.⁴⁵⁶ Mahallenin teşkil edildiğı yer, Varna kalesi istihkamındandı ve burada bir yapı inşası yasaktı. Fakat sancakta muhacirlerin iskânı için başka yer kalmadığından burada muhacir iskânına karar verildi.⁴⁵⁷ Aziziye mahallesinde "nâm-ı nâmî-i cenâb-ı Padişahiye mensub olmak üzere" bir cami ve bir de çeşme⁴⁵⁸ inşa edildi.⁴⁵⁹ Aziziye mahallesinin inşa kararı Kasım 1861 tarihinde verilmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁰ Kavas, "Trablusgarp", ss. 288-291.

⁴⁵¹ Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişim", ss. 898-899.

⁴⁵² Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, s. 263.

⁴⁵³ BOA., ŞD.2882/56/3, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

⁴⁵⁴ Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişim", s. 899.

⁴⁵⁵ Machiel Kiel, "Varna", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012- ss. 524-527.

⁴⁵⁶ *ML.EEM.39/29/1*, 27 Receb 1293/18 Ağustos 1876.

⁴⁵⁷ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁴⁵⁸ BOA., *A.İMKT.MHM.298/20/1*, 14 Zilkade 1280/21 Nisan 1864.

⁴⁵⁹ BOA., *ML.MSF.d.17642*, 21 Recep 1281/20 Aralık 1864; *ML.EEM.39/29/1*, 27 Recep 1293/18 Ağustos 1876.

⁴⁶⁰ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

Aziziye mahallesi adını alacak yerde bulunan arazilerin, belirli miktarının burada iskân edilen muhacirlere verilmesine ve fazlasının satılmasına karar verildi.⁴⁶¹ Muhacirlere mesken inşa etmeleri için boş arazilerden 250'şer zira yer verilecekti. Akabinde kalan yerler taliplilerine satılacak, elde edilen gelire cami ve çeşmenin inşa masrafları ödenecekti. Söz konusu masraflar 83.562 kuruş idi. Hane inşaat masrafları için ise her haneden 750 kuruş alınacaktı. Böylece toplam 216.000 kuruş toplanmış oluyordu. Dolayısıyla Aziziye mahallesinde yeni teşkil olunan mesken sayısının 288 olduğu sonucu çıkmaktadır.⁴⁶²

1.15.2. Çanakkale Aziziye Mahallesi

Biga sancağı 19. yüzyılın ilk yarısında 7 kazadan müteşekkildi.⁴⁶³ Biga sancağına bağlı Çanakkale kasabası ise 1840 yılında dört Müslim, 3 gayrimüslim olmak üzere 7 mahalleden oluşuyordu.⁴⁶⁴ Şeriyeye sicili kayıtlarına göre, bunlara daha sonraki yıllarda Çay ve Aziziye adında iki mahalle daha eklenmiştir. Çay mahallesinde genellikle Kıptiler, Aziziye mahallesinde ise Tatar muhacirler oturmaktaydı. Şeriyeye sicilindeki 1875 tarihli hükümde “Tatarân’dan olup Aziziye mahallesinden meskûn” ifadesi Aziziye mahallesinin Sultan Abdülaziz döneminde mevcut olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁵ 1876’da Çanakkale kasabasında 5 Müslim, 3 gayrimüslim ve bir de Kıpti olmak üzere 9 mahalle mevcuttu. Çanakkale’ye bağlı köy sayısı ise 36 idi.⁴⁶⁶

1.15.3. Köstence Aziziye Mahallesi

Köstence Karadeniz kıyısında kurulmuş bir liman şehridir. Osmanlı Dobruca’nın büyük kısmını 1419’da fethetti. Çok sayıda Türk’ün iskân edildiği *Constanta* şehrinin adı Köstence olarak değiştirildi. İdari olarak Silistre sancağının Tekfurgölü kazasına bağlandı. 1864 Vilayet Nizamnamesiyle kaza yapılarak Tolcu sancağına dahil edilmiştir.⁴⁶⁷

Köstence demir yolunun Eylül 1860’ta inşası bitmiş, Ekim ayı içerisinde (Rumi Eylül ayı içerisinde) resmi açılışının yapılacağı beyan edilmiştir.⁴⁶⁸ Açılışına Ticaret Nazırı Edhem Paşa’nın katıldığı⁴⁶⁹ demir yolunun faaliyete geçmesiyle Köstence kasabası gittikçe gelişti ve büyüdü. Demir yolu hattı Köstence’den Boğazköy’e kadar gidiyordu. Bu hattın iki tarafında bulunan köyler ve Mankalya kazası dahil edilerek Köstence’de bir kaymakamlık teşkil edilmiştir.⁴⁷⁰ Köstence Kaymakamlığına Bâb-ı Ali Tercüme Odası hulefasından Ahmed Rasim Efendi getirilmiştir.⁴⁷¹

1860 yılında Dobruca bölgesi Kırımlılar başta olmak üzere muhacirlerin gelip yerleştirildikleri ilk duraklardan birisiydi. Ekim 1860’da gelmekte olan muhacirler için

⁴⁶¹ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861; A. *JMKT.MHM.261/97/1*, 8 Zilkade 1279/27 Nisan 1863.

⁴⁶² BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁴⁶³ Bunlar Kal’a-i Sultaniye, Ezine, Çan, Balya, Lapseki, Biga ve Güvercinlik idi.

⁴⁶⁴ Müslim mahalleleri: Cami-i Kebir, Yalı, Arslanca, Çınarcık. Gayrimüslim mahalleleri: Rumıyan, Ermıyan ve Yahudıyan. Şerif Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 8, 2005, s. 111.

⁴⁶⁵ BOA., *MŞH.ŞSC.d..3441/171*, 15 Rebiyül-evvel 1292/21 Nisan 1875.

⁴⁶⁶ Korkmaz, “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, s. 111.

⁴⁶⁷ Bogdan Murgescu, “Köstence” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 276-277.

⁴⁶⁸ BOA., *İ.MMS.20/863/2*, R. 28 Ağustos 1276/M. 9 Eylül 1860.

⁴⁶⁹ BOA., *İ.DH.462/30750/1*, 2 Safer 1277/20 Ağustos 1860.; BOA., A. *JMKT.NZD/325/82/1*, 10 Safer 1277/28 Ağustos 1860.; BOA., *İ.DH/462/30763*, 7 Rebiyül-evvel 1277/23 Eylül 1860.

⁴⁷⁰ BOA., A. *JMKT.MVL/122/41/1*, 5 Cemaziyel-evvel 1277 /19 Kasım 1860.

⁴⁷¹ BOA., A. *JMKT.MVL/122/41/1*, 5 Cemaziyel-evvel 1277/19 Kasım 1860.

500 çadır istenmiş⁴⁷² Temmuz 1861’de artık Köstence’de muhacirlerin yerleştirilebileceği münasip bir mahallin kalmadığı bildirilmiştir.⁴⁷³ 1862 yılı Ocak ayında Köstence’de muhacir iskânının devam ettiği görülmektedir.⁴⁷⁴ Köstence kasabalarıyla, demir yolu etrafındaki arazilerin bir kısmının, muhacirlere tahsis edilmesine karar verilmiştir.⁴⁷⁵

Köstence merkezde iskân edilen muhacirlerin bulunduğu yer, zamanla “Muhacirin Mahallesi” adını almıştır. Burada 1862 yılı başlarında bir kuyu açılması gündeme geldi. Zira daha sonra Aziziye adını alacak mahallede tatlı su kaynağı ve akarsu bulunmuyordu. Bu durum iskân edilmiş olan muhacirlere son derece zorluk çektirmekteydi. Burada kuyu açılması emri Muhacirîn-i İskân memuru Nusret Bey tarafından verildi. Kuyudan çıkan su, bölgede bulunan kuyuların sularından lezzet ve miktar bakımından fazla idi. Bu sebeple kuyuya büyük ihtimam gösterildi. Bir kulecik üstüne taksim hazinesi konulması ve etrafının duvarlarla çevrilmesi ön görülerek, inşasına Mayıs 1862’de başlanmıştır.

Nusret Bey, Sultan’ın adını “ebedileştirmek” maksadıyla bölge için son derece değerli olan kuyunun, “sâyesinde” gerçekleşen padişah adıyla anılmasını talep etti. Kuyunun, *Bi’r-i Aziz* ismini alması talebi⁴⁷⁶ 25 Haziran 1862 tarihinde padişahın sadrazam tezkeresini onaylamasıyla kabul edilmiş oldu. Aynı belgeyle *Bi’r-i Aziz* kuyusunun yanına bir cami-i şerif ve rüştiye mektebi inşası da onaylanmıştır.⁴⁷⁷ Cami de⁴⁷⁸ “nâm-ı nâmî-i hazret-i padişahiye” mensup olarak Aziziye adıyla inşa edilirken⁴⁷⁹ kuyu ve cami etrafında mamur hale gelen mahalleye de Aziziye adı verilmiştir.⁴⁸⁰

Aziziye mahallesi, Köstence kasabasının batısında, sahilin kuzeyinde yer almaktaydı. Kuyunun inşaatının tamamlandığı Ağustos 1862’de Muhacirîn Mahallesi’nde inşaatlar devam etmekteydi. Henüz 20 kadar mesken inşa edilmişti.⁴⁸¹ 1864’te sayı 40, 50 konuta kadar çıkacaktır.⁴⁸² Kuyu hizmete girdiğinde yalnızca muhacirleri değil tüm bölge ahalisini mesut etmiştir.⁴⁸³

Küçük bir kasaba görünümündeki Köstence, demir yolunun açılmasıyla mamuriyet kazanmış, ünlenmiştir. Yarımada dışında birçok yerde konut ve bina inşa edildi. Eski Varna Kaymakamı Aşir Bey ve Köstence Kaymakamı Rüşdi Efendi’nin de yer aldığı müzayede komisyonu sokaklara isimler vermiş, daha sonra çarşı mahallini belirlemiştir. Bu sokakların çoğu yeni açılmıştır. Eskiden beri var olanlar ise yeniden tesviye edilmiştir. Bi’r-i Aziziye Kuyusu’nun ve Aziziye Camisi’nin doğusunda kalan cadde⁴⁸⁴ aynı isimle “Bi’r-i Aziziye Caddesi” olarak adlandırılmıştır. Ancak muhtemelen belgelerde olduğu gibi günlük kullanımda da doğrudan kısaca Aziziye ismi kullanılmıştır.⁴⁸⁵

⁴⁷² BOA., A. *JKT.MHM/198/66/1*, 11 Rebiyül-ahire 1277/27 Ekim 1860.

⁴⁷³ BOA., A. *JKT.MHM/189/22/1*, 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861.

⁴⁷⁴ BOA., *MVL.941/4/3*, 12 Recep 1278/13 Ocak 1862.

⁴⁷⁵ BOA., *İ.MVL.446/21095/4*, 8 Zilhicce 1278 /6 Haziran 1862.

⁴⁷⁶ “İsm-i şerif Aziz’e nispetle”. BOA., *İ.DH.491/1*, 22 Zilkade 1278/21 Mayıs 1862.

⁴⁷⁷ BOA., *İ.DH.491/2*, 27 Zilhicce 1278/25 Haziran 1862.

⁴⁷⁸ Köstence Aziziye cami, camiler bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁴⁷⁹ BOA., *İ.MVL.578/2594*, 27 Cemaziyel-evvel/ 26 Eylül 1867.

⁴⁸⁰ BOA., A. *JKT.MHM.321/88/1*, 2 Şaban 1281/31 Aralık 1864.

⁴⁸¹ BOA., *MVL.954/8/1*, 25 Safer 1279/22 Ağustos 1862.

⁴⁸² BOA., *İ.MVL.515/23218/1*, 1864.

⁴⁸³ BOA., A. *JKT.MHM.321/88/1*, 2 Şaban 1281/31 Aralık 1864.

⁴⁸⁴ BOA., *İ.MVL.515/23218/1*, 1281/1864.

⁴⁸⁵ BOA., *MVL.998.71/2*, 24 Rebiyül-evvel 1281/27 Ağustos 1864.

Aziziye caddesi, tamamlanacak Aziziye Cami ve mektebin sağ (sahil) tarafında, dolayısıyla Aziziye mahallesinin de doğusunda yer alıyordu. Aziziye caddesinin konumu manidardı. Yapılan düzenlemeyle Aziziye caddesinin sahil tarafı tamamen Köstence’de iskâna gönüllü olacak Rum ahali için tahsis olundu. Kilise inşa etmek istenilirse yeri de hazırды.⁴⁸⁶

Aziziye caddesinin sağ tarafında Rum milleti mahallesi oluşurken sol tarafı tamamen İslam mahallesi olacaktı. Aziziye Cami, mektep ve medreseler de buradaydı. Kaymakam belirlenen sokakların isimlerini büyük tahtalar yaptırıp, yazılması için sipariş verdi. Gayrimüslim halk kendilerine tahsis olunan yere yeni bir kilise inşa edene değin, Müslüman mahallesinde hatta Aziziye Cami’nin yanında kalan kilisede ibadet edebilecekti. Bu durum Müslüman ahaliyi çok rahatsız etti.⁴⁸⁷ Kilise ve caminin yan yana olması klasik devirde ne kadar olağansa⁴⁸⁸ da artık bu durum böyle algılanmıyordu. Müslim ahali bilhassa kilisede çan çalınmasından rahatsızlık duymaktaydı. “Göya nüfus-ı İslamiye” kalmamış gibi çalınmasına tahammül edilemiyordu. Müslüman ahaliye göre, Rusya’da dahi muhacirler “çan astırılmaya ruhsat vermez idi”. Dolayısıyla gelişmeler Müslim ahalinin gücenmesine sebep olmuştu. Bir süre devam eden sorunun halli için idareciler yoğun gayret sarf etmekteydiler.⁴⁸⁹

Köstence’de Aziziye isimlendirme teklifi İskân-ı Muhacirin memuru Nusret Bey tarafından yapılmıştır. İlk olarak bir kuyuya Bi’r-i Aziziye adı verildi. Daha sonra kuyunun yanında inşa edilen cami ve caminin bulunduğu mahalle de Aziziye olarak adlandırılmıştır.

1.15.4. Ordu Aziziye Mahallesi

Ordu şehri Kiraz Limanı adı verilen koyun kenarında 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş, yeni bir şehirdir. Ordu şehrini de sınırları içerisine alan Hacıemîroğulları Beyliği 1427’de Osmanlılar tarafından ilhak edildi. Bugünkü Ordu ve yakın çevresi önce “Bölük-i Geriş-i Bucak” diye daha sonra “nâhiye-i Bucak” diye adlandırılacaktır. Bucak, 17. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla idari birimin merkezi olmuştur.

Ordu şehrinde 19. yüzyıl itibarıyla “her millete ait” evler yapılmış, yeni göçlerle nüfus artmıştır. 1869’da şehre Ordu adı verildi.⁴⁹⁰ Ordu veya o tarih itibarıyla Bucak kasabasının esaslı bir mamuriyet kazanması ve büyümesi Sultan Abdülaziz dönemi ile birliktedir. Anadolu Sol Kol Müfettişliğine tayin edilen Ali Rıza Efendi, maiyeti⁴⁹¹ ile birlikte 26 Nisan 1863’te İstanbul’dan ayrıldı. 29 Nisan günü Canik Sancağı’nda teftişe başladı.⁴⁹² Ali Rıza Efendi’nin Canik Sancağı’nda yaptıkları büyük bir memnuniyetle karşılandı.⁴⁹³ Müfettiş, Samsun’da ticaretin gelişmesi için ve sosyal ihtiyaçlar anlamında büyük imar faaliyetlerinde bulundu. Bilhassa “ıslahat ve imarat” hususunda her türlü eser inşasına gayret gösterdi.⁴⁹⁴ Ancak onun hizmetleri Samsun

⁴⁸⁶ Eski tabya mahalli olan boş arsa kilise inşası için ayrılmıştı.

⁴⁸⁷ BOA., *İ.MVL.515/23218/1*, 1864.

⁴⁸⁸ Doğan Kuban, “Anadolu Türk Şehrini Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özelliklerinde Bazı Gelişmeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 2006, s. 59.

⁴⁸⁹ BOA., *İ.MVL.515/23218/1*, 1864.

⁴⁹⁰ Bahaeddin Yediyıldız, “Ordu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 367-370.

⁴⁹¹ Meclis-i Vala Muhakemat Dairesi Mazbata Odası hülefesından Behiç Bey ve Mekteb-i Bahriye hülefesından Hüseyin Hüsnü Efendi.

⁴⁹² Serbestoğlu, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi’nin Canik Sancağına Teftişi”, ss. 206-210.

⁴⁹³ BOA., *A.İMKT.MHM.276/38/2*, 20 Rebiyül-ahire 1280/4 Ekim 1863.

⁴⁹⁴ BOA., *İ.DH.519/35343/4*, 6 Cemaziyel-ahire 1280/18 Kasım 1863.

şehriyle sınırlı değildi. Samsun'dan Trabzon Sancağı'na kadar yer alan Canik, Ünye, Bucak ve Gümüşhane kasabaları meydana getirilen “âsâr-ı adide-i imariyye” ile “yeni [bir] hayat” bulmuştu.⁴⁹⁵

Ali Rıza Efendi'nin müfettişliği sırasında Bucak kasabasında halkın, cuma ve bayram namazlarını eda edebilecekleri bir cami inşa edilmiş ve Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye olarak adlandırılmıştır.⁴⁹⁶ Bugün Ordu merkezdeki Aziziye mahallesinin, ismini Aziziye Cami'nden almış olması kuvvetle muhtemeldir.⁴⁹⁷

1878 tarihli Trabzon vilayet salnamesine göre Ordu kaza merkezinde 4 medrese, 15 çeşme, 3 hamam, 2 şadırvan mevcuttu. Şehir nüfusu 9.111 Müslüman, 2.626 Rum ve 1.991 Ermeni olmak üzere toplam 13.728 kişi idi.⁴⁹⁸

1.15.5. Balıkesir Aziziye Mahallesi

Kırım muhacirlerinin iskânıyla 1866 yılı Haziran'ında Balıkesir'de bir kasaba teşkil edilmiştir. Kasaba, Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye olarak adlandırılmıştır.⁴⁹⁹

Aziziye kasabasında 100 kadar mesken inşa edilmiştir. Muhacirlerin iskânı 1866 yılı Temmuz'unda tamamlanmıştır. Devlet, muhacirler için bir cami ve yanına da bir sibyan mektebi inşa ettirmiştir. Cami ve mektebin masrafları 27.057 kuruş tutmuştur.

Taşlık ve kırsal bir alan üzerinde kurulmuş olan Aziziye kasabasında, su kaynağı yoktu. Bu durum ahalinin yaşamını zorlaştırmaktaydı. Diğer taraftan cami ve mektep inşa edilirken ihtiyaç sebebiyle bir de çeşme mahalli ayrılmıştı. Ancak çeşme ile ilgili hiçbir adım atılmadı. Aziziye ahalisi su ihtiyacının Namazgâh mevkiindeki sudan karşılanmasını talep ediyordu. Burası vefat etmiş olan Karesi Sandık Emmini Celalzâde Hacı Hafız Yakup Efendi'nin zilyetinde idi.⁵⁰⁰ Ahali, “Padişahın misafiri” bulduklarını, devlete ait olan bu mevkiden su getirilmesini talep ediyordu.⁵⁰¹ Babıali, Aziziye kasabası ve Namazgâh arasındaki mesafenin belirlenmesini ve su yolu yapımı masraflarının ne kadar mal olacağına tespitine karar vermiştir.⁵⁰² Suyun getirilmesi ve çeşme yapılması vazifesini hayır sahiplerinden birisi üstlenmiştir. Yakın zamanda vefat etmiş olan Zeliha Hatun, hayattayken malının bir kısmını hayır işlerinde harcanmasını vasiyet etmiş, kocası Kara Beyzade Abdullah Ağa yapılacak hayır işini, vasisi olduğu eşi adına yapmayı talep etmiştir. Nitekim su yolu ve çeşme Abdullah Ağa tarafından yaptırılmıştır.⁵⁰³

⁴⁹⁵ BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyülevvel 1281/23 Ağustos 1864

⁴⁹⁶ BOA., *A.JMKT.MHM.298/93/1*, 30 Ramazan 1280/9 Mart 1864.

⁴⁹⁷ Caminin banisinden ve mahallenin de camiden ismini alması olağan bir durumdu. Fakat günümüzde caminin bulunduğu mahalle Aziziye mahallesi değildir. Cami, Düz mahallesinde bulunur ve bir cadde ile Aziziye mahallesinden ayrılır. Bunun zaman içerisindeki değişikliklerden kaynaklanması mümkündür.

⁴⁹⁸ Yediyıldız, “Ordu”, ss .367-370.

⁴⁹⁹ BOA., *MVL.723/33/3*, 22 Safer 1283/6 Haziran 1866.

⁵⁰⁰ BOA., *MVL.723/33/4*, 3 Rebiyül-evvel 1283/16 Temmuz 1866.

⁵⁰¹ BOA., *MVL.723/33/3*, 22 Safer 1283/6 Haziran 1866.

⁵⁰² BOA., *MVL.723/33/8*, 23 Rebiyül-evvel 1283/5 Ağustos 1866.

⁵⁰³ BOA., *MVL.723/33/7*, 7 Cemaziyel-ahire 1283/17 Ekim 1866.

Şekil 1.4. Balıkesir Aziziye Mahallesi'nde Eski Bir Ev⁵⁰⁴

1.16. Farklı Aziziye İsimlendirmeleri

Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye isimlendirmeleri ekseriyetle Abdülaziz devrinde (1861-1876) gerçekleşmiştir. Bununla birlikte kendisinden sonra da birçok Aziziye tesmiyesi yapılmıştır. Abdülaziz'e atfen yapılan isimlendirmelerin kahir ekseriyeti "Aziziye" şeklindeyse de farklı kelimelerle de Sultan Abdülaziz'e atfen isimlendirmeler yapılmıştır.

1.16.1. Azizâbâd

Aydın sancağının Karacasu kazasında Çerkez muhacirler⁵⁰⁵ için inşa edilen bir köye, muhtemelen Sultan Abdülaziz'e izafeten "Azizâbâd" adı verilmiştir. 5 Haziran 1864 tarihinde varlığı tespit edilen köy, bu tarih öncesinde kurulmuştur.⁵⁰⁶

1.16.2. Bünyâd-ı Aziz

1864 yılında Harput eyaletinin önemli noktalarından olan Akçadağ'da ziraat yapmadan hayatlarını sürdüren "Dağlılar" ile Malatya ve Hakimhan çevresinde bulunan 6 farklı aşiretin iskân ve ikameleri için bir kasaba inşa edilmiştir. Kasaba, Sultan Abdülaziz'e izafeten "Bünyâd-ı Aziz" olarak adlandırılmıştır.

1.16.3. Eser-i Aziz

1864 yılında Malatya kazasında bulunan Kırkgöz Köprüsü civarında teşkil edilen iki köyden birine "Eser-i Aziz" adı verilmiştir. Kuruluşu Takvim-i Vekâyi'de yayımlanan köy, muhtemelen Sultan Abdülaziz için teşkil edilmiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁴ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90438-0011.

⁵⁰⁵ BOA., *TSM.A.E.1426/54*, 25 Ramazan 1298/ 21 Ağustos 1881.

⁵⁰⁶ BOA., A. *İMKT.MHM.302/57/1*, 29 Zilhicce 1280/ 5 Haziran 1864.

⁵⁰⁷ *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 756, 6 Safer 1281/ 11 Temmuz 1864.

1.16.4. Umrân-ı Aziz

1864 yılında Malatya kazasında bulunan Kırkgöz Köprüsü havalisinde inşa edilen iki köyden birine “Umrân-ı Aziz” adı tesmiye olunmuştur. Kuruluşu Takvim-i Vekâyi’de yayınlanan köy, Sultan Abdülaziz için teşkil edilmiş olmalıdır⁵⁰⁸

1.17. Uygun Bulunmayan İsimlendirmeler

Aziziye isimlendirme tekliflerinin bir kısmı yerel yöneticiler veya yerel halk tarafından yapılmıştır. Takdir edilir ki bu tekliflerin sonuçlarına dair bilgilere tesadüf edilememesi mümkündür. Tekliflere verilen cevaplara erişilemediği gibi, bu tekliflere cevap verilmemesi de gayet olasıdır.⁵⁰⁹

1.17.1. Erzincan Refahiye Kasabası

Sultan Abdülaziz’e ithafen Aziziye isimlendirmesi yapılan ancak kabul edilmeyen tekliflerden biri Erzurum vilayetine bağlı Erzincan sancağında gerçekleşmiştir. Erzincan sancağına bağlı Gercanis nahiyesi⁵¹⁰ yüzden fazla köyden oluşuyordu. Büyük bir nahije olduğu açıkça ifade edilen Gercanis’in müdürü, nahije merkezi bulunmadığından “adeta seyyar hükümette” gibiydi. Bu sebeple 1871 yılında Erzincan sancağı meclis azalarından El-Hac Mehmet Nusret Bey, bölgeye gelerek incelemeler yapmış, Dumanlı Dağ’ı eteğinde ve Sivas-Giresun caddesi üzerinde bulunan mahal⁵¹¹ nahije merkezi yapılmak için uygun bulunmuştur. Neticede burada bir hükümet konağı inşa edilerek nahije merkezi yapılmış, nahije müdürü bölgeye nakledilmiştir.⁵¹²

Nusret Bey, Badıllı aşiretini yeni nahije merkezinde yerleştirme göreviyle tekrar bölgeye gelmiş, bu esnada teşvik olması için kendi cebinden 1 han ve 6 dükkân inşa ettirmiştir. Böylece yeni nahije merkezinin büyük bir kasaba halini aldığı ifade edilmiştir. Ancak bu aşamada kasabanın bir isminin olmadığı beyanıyla, Nusret Bey tarafından bir teklifte bulunulmuştur. Teklif, kasaba isminin “teberrüken nâm-ı nâmî-i hazret-i mülûkâneye mensûb olarak bundan böyle Azîzâbâd ismiyle yâd olunması” idi.⁵¹³ Bu öneri Erzincan sancak meclisi tarafından da uygun görülerek, merkeze bildirilmiştir.

Kasabanın “sayesinde” olduğu padişah ismine mensup olarak Azizâbâd adını alması teklif ediliyordu. Ancak bu talep Şûrâ-yı Devlet tarafından kasabanın padişah ismine layık olmadığı gerekçesiyle⁵¹⁴ kabul edilmedi. Bunun yerine kasabanın ilk olarak “Adlabâd”⁵¹⁵ daha sonra “Refahiye” tesmiye olunabileceği önerildi.⁵¹⁶ Şûrâ-yı Devlet, gayretlerinden ötürü Nusret Bey’in taltif edilmesi ve kasabanın “Refahiye adıyla yad kılınması” teklifini Sadarete arz etmiştir.⁵¹⁷ Sadaret tezkeresiyle 15 Nisan

⁵⁰⁸ *Takvim-i Vekâyi*, Sayı 756, 6 Safer 1281/ 11 Temmuz 1864.

⁵⁰⁹ Tekliflerin cevaplarına ulaşılamadığı durumlarda isimlendirmelerin gerçekleşip gerçekleşmediği farklı kaynaklardan teyit edilmeye çalışıldı. Bu noktada bilhassa salnamelere müracaat edildi.

⁵¹⁰ Erzincan sancağında bulunan Gercanis nahiyesi bugünkü Günyüzü köyünün olduğu yerde bulunmaktaydı. Hüseyin Bulut ve Selahattin Tozlu, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Refahiye Kazası”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/2, Erzincan 2008, s. 100.

⁵¹¹ “Sivas-Giresun caddesi üzerinde vaki mahal”.

⁵¹² BOA., *ŞD.1504/12/8*, 21 Zilkade 1288/1 Şubat 1872.

⁵¹³ BOA., *ŞD.1504/12/8*, 21 Zilkade 1288/1 Şubat 1872.

⁵¹⁴ “mezkûr kasabanın nâm-ı nâmî-i mübarek hazret-i padişahiye mensûbiyet şerefine şâyan bir şey olmaması”

⁵¹⁵ BOA., *ŞD.1504/12/5*, 18 Muharrem 1289/28 Mart 1872.

⁵¹⁶ BOA., *ŞD.1504/12/2*, 27 Muharrem 1289/6 Nisan 1872.

⁵¹⁷ BOA., *İ.ŞD.23/1*, 6 Safer 1289/15 Nisan 1872.

1872’de arz edilen teklif Sultan Abdülaziz tarafından 18 Nisan 1872’de onaylanmıştır. Böylece kasabanın ismi, Refahiye olmuştur.⁵¹⁸

1.17.2. Yanya Golos Kasabası

Golos 19. yüzyıla girildiğinde küçük bir yerleşim birimi idi. Ancak 1830 yılından itibaren hızlı bir gelişme göstermiştir. Golos, Tırhala sancağının tek liman kenti olup, kilit bir konumdaydı. 1841 yılına kadar Yenişehir-i Fenâr’a bağlı bir nahiye olan Golos, 1848 yılında müstakil bir kaza olmuştur. Kaza müdürlüğü 1852 yılı itibarıyla kaymakamlığa tahvil edilmiştir. Golos, 19. yüzyıl ortalarında bir ticaret ve liman kenti olarak öne çıkmakta, 36 mahalle ve 43 köyden oluşmaktaydı.⁵¹⁹

Golos kasabası sakinleri 1841 yılında İstanbul’a dilekçe göndererek surlarla çevrili Golos kasabasının dışında ve deniz kenarında yeni bir kasaba kurulmasını talep etmişlerdir. Talep uygun bulunmuş, İstanbul’dan bir mühendis gönderilmiştir. Yeni Golos kasabasının planının mühendis tarafından çok muntazam tasarlandığı, Avrupa şehirlerini aratmadığı ifade edilmiştir.⁵²⁰ Golos ahalisi yeni kasaba yanı sıra Golos iskelesinde bir de zahire mağazaları inşa edilmesini talep etmiştir. Çünkü mahsuldar arazilere sahip olmalarına karşı ahalinin kullandığı kağnılar zahire nakli için yetersizdi. Golos iskelesinde zahire mağazaları bulunmadığı için zahire satın almaya gelen gemiler uzun süre beklemek zorunda kalıyorlardı. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye mağazaların “ecnebilerin” ellerine geçmemesi koşuluyla isteği kabul etmiştir.⁵²¹

1846 yılına gelindiğinde mağazalar inşa edilmiş ve meyveler satılmaya başlanmıştır. Mağaza inşaatları hala devam ederken iskelenin şimdiden canlandığı gözlenmekteydi. Tırhala Sancağı Valisi Mehmet Tayyar Paşa konuyla bizzat ilgilenmiştir. Mağaza inşasına rağbet oldukça yüksekti. Nefs-i Golos ve nahiyesinde yaşayan Müslim halk tasarrufta buldukları tarlalar da dahi mağaza, dükkân ve bina inşa etmek istemekteydi. Söz konusu istekler, vali tarafından kapsamlı bir şekilde tetkik edildi. Yapılan incelemelerde arazilerin gerçekten şahısların tasarruflarında olduğu, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye kararıyla burada mağaza, dükkân ve bina inşasına ruhsat verildiği görüldü. Diğer taraftan verilecek iznin Golos Kalesi’nde veya başka yerde meskûn ahaliye zarar vermeyeceği gibi şehrin ve iskelenin büyüyeceği öngörülmekteydi.⁵²² Söz konusu bayındırlık faaliyetleri Golos’un stratejik ve ticari önemi artırmış, Avrupalı devletler Golos kasabasıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Fransızların 1854’te, İngilizlerin ise 1855 yılında Golos’ta konsolosluk açmaları, şehrin gelişimini gözler önüne sermektedir. 1869 yılına gelindiğinde Fransız elçi, kentin çarpıcı gelişimini “Bu eski ve kötü kasaba büyük bir ilerleme içerisinde. İnşaatlar, yapılar çoğalıyor. Limanı oldukça iyi, gemileri rüzgâra karşı koruyor; koyu da Selanik Körfezi kadar ulaşımına açık” şeklinde değerlendirmekteydi.⁵²³

⁵¹⁸ BOA., *İ.ŞD.23/2*, 9 Safer 1289/18 Nisan 1872; Bulut ve Tozlu, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Refahiye Kazası”, s. 102.

⁵¹⁹ Zafer Atar ve Ferdi Çiftçioğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçin Balkanlarda Stratejik Bir Liman Kenti: Golos”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5/25, 2018, s. 2303.

⁵²⁰ Bu plana göre sokaklar üç metre genişlikte öngörüldü. Atar ve Çiftçioğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçin Balkanlarda Stratejik Bir Liman Kenti: Golos”, ss. 2300-2301.

⁵²¹ BOA., *C. DH.295.14742*, 11 Receb 1261/16 Temmuz 1845.; Atar ve Çiftçioğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçin Balkanlarda Stratejik Bir Liman Kenti: Golos”, s. 2302.

⁵²² BOA., *MVL.45.32.1*, 9 Zilhicce 1262/28 Kasım 1846.

⁵²³ Atar ve Çiftçioğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçin Balkanlarda Stratejik Bir Liman Kenti: Golos”, ss. 2302-2303.

Golos kasabası ahalisi 1862 yılında İstanbul'a bir dilekçe gönderdiler. Dilekçede 1846 yılında⁵²⁴ Tırhala Valisi merhum Tayyar Paşa döneminde bedeli karşılığında araziler aldıklarını ve bunlar üzerinde ev, dükkân inşasına ruhsat verildiği bildirilmiştir. Ancak 1858-1859'a gelindiğinde⁵²⁵ umulmadık bir şekilde dükkân inşaatlarının yasaklandığı ifade edilmiştir. Bu durumda dükkân inşa etmekte olan ahali zor duruma düşmüştür. Öyle ki inşa için hazır bulunan kereste ve sair malzemeler meydanda kalmıştı. Bu malzemelerin telef olması hem mal sahiplerini hem de ticareti aksatabilirdi. Dolayısıyla tekrar mesken ve dükkân inşasına ruhsat verilmesi talep ediliyordu. Nitekim Babıali inşaatlara tekrar izin vermiştir.

Golos kasabası ahalisi Babıali'nin verdiği karar sonrası kasabalarının Sultan Aziz'e atfen Aziziye adıyla anılmasını talep etmiştir. Zira tekrar eskisi gibi bina ve dükkân inşasına müsaade edilmek suretiyle "bir küçük şehrin icâd ve ihdâsına" vesile olduğu ileri sürülmekteydi. Bu sebeple "şu küçük şehrin nâm-ı nâmî-i hazret-i şâhâne ile Aziziye tesmiyesine müsâ'ade-i merhamet'âde-i sadâretpenâhîleri şâyân ve bu yüzden dahî âcizlerinin mesrûr ve şâdân buyulması bâbında" bir istekte bulunmaktaydılar.⁵²⁶ Söz konusu dilekçeye verilen bir cevaba veya cevap verildiğine dair bir belgeye tesadüf edilemedi.

---

⁵²⁴ Dilekçede bugünden on beş yıl önce şeklinde ifade edilmektedir.

⁵²⁵ Dilekçede üç, dört sene evvel denmektedir.

⁵²⁶ BOA., *MVL.385.24.1*, 2 Ramazan 1278/3 Mart 1862.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DİNİ, ASKERİ ve SOSYAL YAPILARDA AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ

2.1. Aziziye Cami ve Namazgâhları

Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilen hemen her Aziziye yerleşiminde Aziziye adıyla bir cami olduğu görülür. Bunun sebebi yerleşim yerlerinde iskân edilen muhacirlerin ekseriyetle Müslüman oluşudur.

2.1.1. Batum Aziziye Cami

Batum Burunbaşı mevkinde Aziziye şehri planlanırken Aziziye Cami'nin yeri sahile yakın bir noktada belirlenmiştir. Bölgenin en güzel ve yüksek mevkinde inşa edilmeye başlanan cami Valide Pertevniyal Sultan adıyla başlamış ancak daha sonra Aziziye olarak adlandırılmıştır. Bu sebeple ekseriyetle Aziziye adıyla anılan camiye Valide Sultan Cami de denilmiştir.⁵²⁷

Aziziye Cami'nin inşaatına Maliye Nezaretinden 80.000 kuruş bütçe tahsis edilmiştir. Ancak bunun yetersiz olacağına anlaşılması üzerine tam bir tespit için İstanbul'dan Hacı Dimitri adında bir kalfa gönderilmiştir.⁵²⁸ Trabzon valisi de “yeni mimari tarzda” yapılacak cami için buraya birkaç mühendis göndermiştir.

12 Mayıs 1865'te başlayan cami inşası, 12 Mayıs 1866 tarihinde bütçe sıkıntısı sebebiyle kesintiye uğramıştır. İnşaatın durmasının asıl sebebi Fransa'dan özel olarak getirilen ve cami inşaatını gerçekleştiren mühendislerin proje dışına çıkarak plandan daha büyük bir cami inşaatına başlamalarıydı.⁵²⁹ 8 Şubat 1867 tarihinde Lazistan Mutasarrıfı Mehmed Nureddin tarafından gönderilen yazıda hudut kasabası Batum'da Müslüman nüfusun gittikçe çoğaldığı belirtilmiş, cuma ve bayram namazlarında mevcut iki camiye sığmadığı ifade edilmiştir. Öyle ki halk namazlarını kaldırım ve sokaklarda eda ediyordu. Diğer taraftan padişah adına yapılan bir caminin yarıda bırakılmasının hiç yakışı kalmayan bir durum olduğunu ve Aziziye Cami'nin bir an önce tamamlanmasını istemiştir. Ayrıca Trabzon valiliğine, güvenilir bir memuru Batum'a göndermesini ve onun nezaretinde caminin bitirilmesini bildirilmiştir.

1869 senesinde caminin kurşun kaplamalarının ve süslemelerinin tamamlanması için gerekli malzemeler gönderildi. Son olarak minberi de konulan cami, 1869 yılında ibadete hazır hale geldi. Aziziye Cami imam ve hatipliğine aylık 250 kuruş maaşla İstanbul'dan Hacı Abdullah Efendi bin Memi görevlendirildi. Müezzinliğine ise aylık 150 kuruş maaşla Mehmed bin Ali ve Ali bin İbrahim Efendiler tayin edildi.⁵³⁰

Aziziye Cami'nin toplam maliyeti 211.282 kuruş 37 para olarak belirlenmiştir. Camiye vakıf olarak yeni kurulan şehrin neredeyse tamamı vakfedilmiştir. 189.608 zira⁵³¹ alandan alınan kirayla, vakfın geliri senelik 9.480 kuruş 6 paraydı. Ancak vakıf gelirlerinin masrafları karşılayamadığı görülmüştür. 1871 yılında caminin zorunlu masrafları 11.000 kuruş olarak hesaplanmıştır. Açık olan 1.500 kuruş için Ahıska

⁵²⁷ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 71.

⁵²⁸ Kazım Hızlı ve Selman Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri, Çamlıca, İstanbul 2013*, s. 15.

⁵²⁹ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 73.

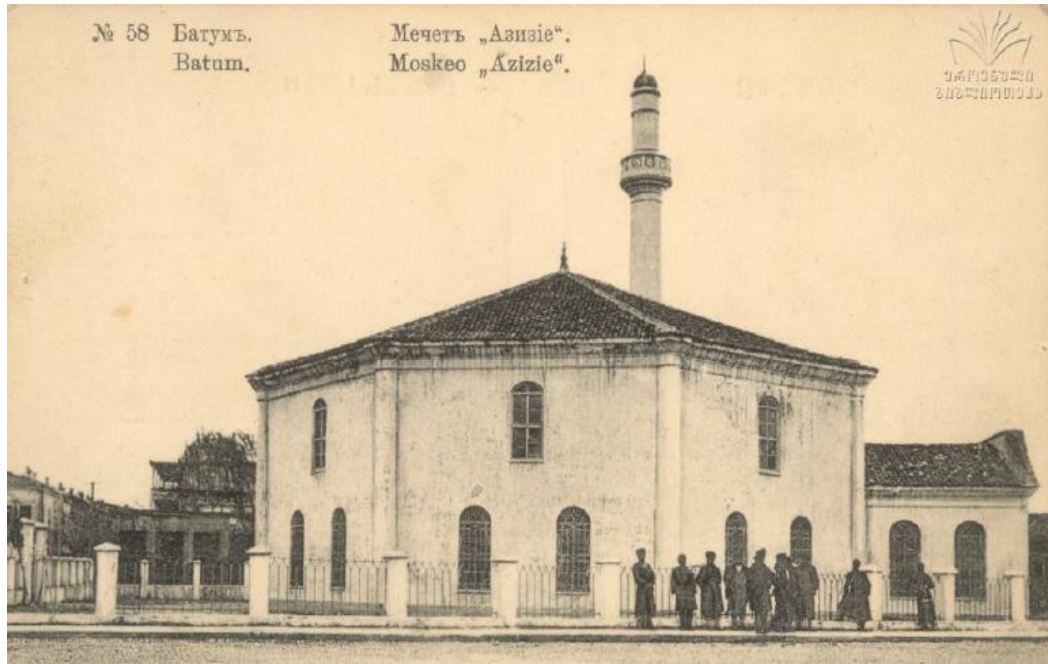
⁵³⁰ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri*, s. 15.

⁵³¹ Yaklaşık 109.000 metrekare.

şehrinde ve Ardanuç Sancağı'nda bulunan bazı han, kervansaray, değirmen ve tarlaların gelirleri de Aziziye vakfına dahil edilmiştir.

Şekil 2.1. Batum Aziziye Camisinin Ön Cephe Görünüşü⁵³²

Şekil 2.2. Batum Aziziye Camisinin Arka Cephe Görünüşü⁵³³

Aziziye Cami planlanan ilk tasarımından çok farklı şekilde yapılmıştır. Bunda maddi sıkıntılar etkili olmuştur. Cami mimarı Dimitri Kalfa'nın ilk hazırladığı çizimde cami kubbelidir. Sekizgen bir plana sahip caminin her köşesine, cepheye bitişik olacak şekilde birer sütun eklenmiştir. Minare ve büyük kubbede İstanbul'dan gönderilen

⁵³² Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevki'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 72.

⁵³³ *Batum Burunbaşı Mevki'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 71.

kurşun kaplamanın kullanılması düşünülmüştü. Ancak nihayetinde cami, sekizgen planı ve boyutları değiştirilmeden kırma çatılı olarak inşa edilecektir.⁵³⁴

1865'te inşaatına başlanan Aziziye Cami, 1869'da tamamlanmıştır. Halkın maneviyatını güçlendirmek için 14 Haziran 1870 tarihinde İstanbul'dan "sakal-ı şerif" gönderilmiştir. Cami, açılır açılmaz bölge Müslümanları için önemli bir ibadet ve eğitim merkezi olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında Batum ve havalisi Çarlık Rusya'sının eline geçecektir. Ancak Osmanlı Devleti, bu sultan yadigarından himayesini çekmeyecektir. 1911 yılında cami tamir masrafları olan 22.000 kuruşun maliyeden karşılanması uygun bulunmuştur. Osmanlı sonrası olduğu gibi Batum Başkonsolosu Dr. İbrahim Tali Bey'in 1923'te buradan ayrılmasıyla cami kaderine terk edilmiştir. 1930 yılında ise SSCB yöneticileri tarafından yıktırılmıştır.⁵³⁵

2.1.2. Konya Aziziye Cami

Bezirgânlar Hanı arsası diye bilinen yerde IV. Mehmed devrinde musâhib Damat Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Yüksek Cami adında bir mabet vardı. Ancak 1867 yılında Konya çarşısı merkezinde çıkan yangında Yüksek Cami kül olmuştur. Aynı yerde vakıf gelirleri de kullanılmak üzere⁵³⁶ Sultan Abdülaziz ile annesi Pertevniyal Vâlide Sultan'ın da büyük maddî yardımlarıyla⁵³⁷ inşaatına 1872'de başlanan cami, 1874 yılında tamamlanacaktır.⁵³⁸ Cami, Sultan Abdülaziz'e nispeten "Aziziye Cami" adını almıştır.

Aziziye Cami'nin kuzey giriş kapısı üzerinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası ve yapının bitiş tarihi M. 1874 (H. 1291) yer almaktadır.⁵³⁹ Batı giriş kapısının üzerindeki Sultan Abdülaziz tuğrasının kazınarak yok edildiği anlaşılmaktadır. Kare planlı harimin doğu duvarı girişi üzerinde madalyon içerisinde cami giriş duası "ya meftehalebva iftah lena hayral bab" yazılıdır. Duanın altında ise "Bu mabetteki bütün yazıları Hamdi Zade Mustafa Reşid'in oğlu Hattat Mehmet Mahbub Konevi'nin H. 1293" metni yazılıdır.⁵⁴⁰

Günümüzde Konya'nın Karatay İlçesi, Pürçüklü Mahallesinde, Mevlâna çarşısının batısında yer alan⁵⁴¹ Konya Aziziye Cami, son dönem Batı etkisindeki Osmanlı mimari üslubunun önemli bir örneğidir. İstanbul'daki batı etkisinin taşraya yansması ve daha doğru tabirle yansıtılması bağlamında önemli bir yapıdır. Aziziye Cami, Selçuklu kimliğini muhafaza eden Konya'da batı etkisiyle inşa edilen tek dini yapı olma özelliğine sahipti.⁵⁴²

Yapı, şadırvan, son cemaat yeri, tek kubbeli harim ve tek şerefeli iki minareden oluşur. Yapının son cemaat yerinin doğu ve batı köşelerine "L" şeklinde köşeleri pahlanmış abdest muslukları yerleştirilmiştir. Tek katlı inşa edilen yapının ana

⁵³⁴ Saltoğlu, *Batum Burunbaşı Mevkii'nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, s. 74.

⁵³⁵ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri*, s. 18.

⁵³⁶ Semavi Eyice, "Aziziye Camii", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 347.

⁵³⁷ 28.000 lira olarak zikredilir.

⁵³⁸ Yusuf Altın, *Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, ss. 140-141.

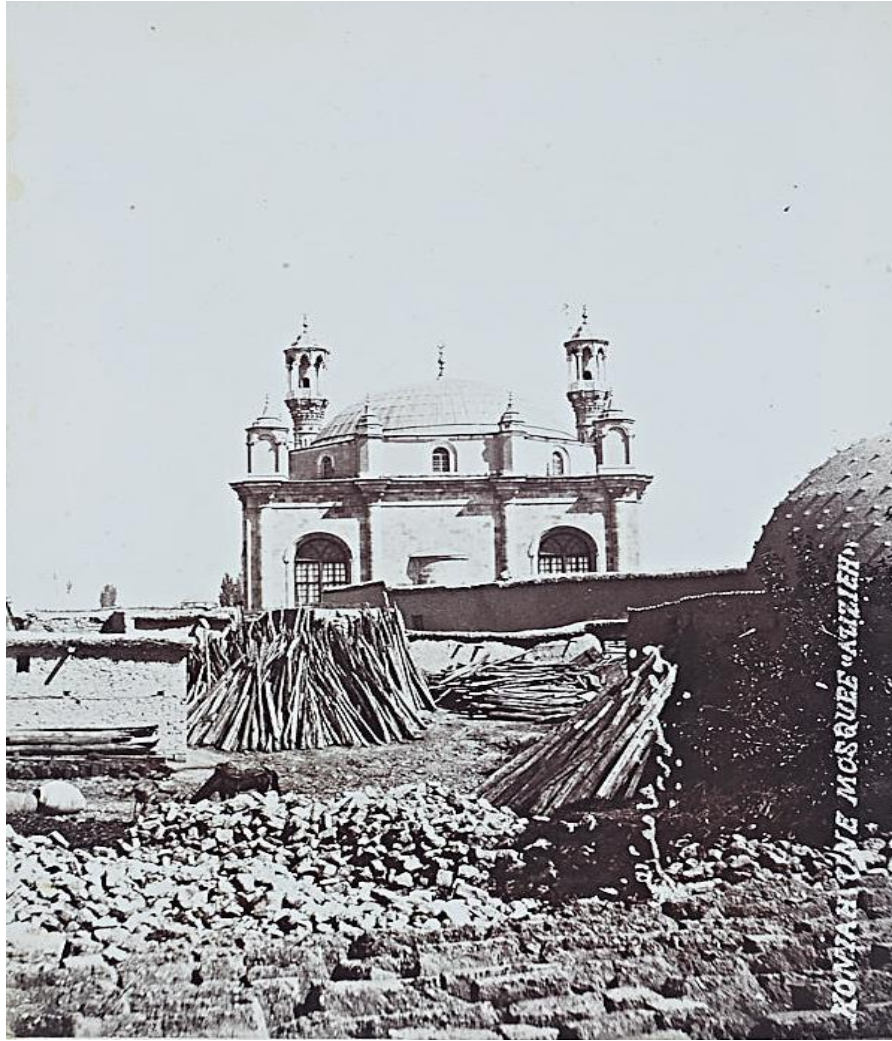
⁵³⁹ Burulday, *Osmanlı Modernleşmesine Taşradan Bir Örnek: Konya, Sultan Abdülaziz (Aziziye) Cami*, s. 33

⁵⁴⁰ Altın, *Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, s. 140.

⁵⁴¹ Altın, *Konya'daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, s. 136.

⁵⁴² Sevim Burulday, *Osmanlı Modernleşmesine Taşradan Bir Örnek: Konya, Sultan Abdülaziz (Aziziye) Cami*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015, s. 31.

malzemesi “Göden taşı”dır. Temelde, duvarlarında bütün cephede düzgün yontu taşı uygulanmıştır.⁵⁴³

Şekil 2.3. Konya Aziziye Cami⁵⁴⁴

2.1.3. Tolcu (Tulça) Aziziye Cami

Tulça, 1419’da Osmanlı hakimiyetine giren Dobruca bölgesinde bir kasabadır. 1530’a gelindiğinde Tulça, Sadrazam İbrahim Paşa’nın haslarına dahildi.⁵⁴⁵ Kasabada Sultan II. Mahmud tarafından 1818 yılında bir cami inşa ettirildi. Ancak cereyan eden savaşlar sırasında cami tamamen yıkılmıştır. Böylece Müslümanların namazlarını eda edebilecekleri yalnızca küçük bir mescid kalmıştı. İstanbul’dan ihtiyacı karşılayacak bir cami yaptırılması istendi. Sultan Abdülaziz’in emriyle cami yapımına başlanmışsa da caminin tamamlanması işi uzayacaktır.⁵⁴⁶

1868 yılına gelindiğinde Aziziye Cami inşaatının büyük oranda tamamlandığı görülmektedir. Öyle ki namazlar eda edilmekteydi. Ancak hala eksiklikler vardı ve tamamlanması için masrafların karşılanması gerekiyordu. Bununla birlikte caminin

⁵⁴³ Altın, *Konya’daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, ss. 136-139.

⁵⁴⁴ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90505-0009.

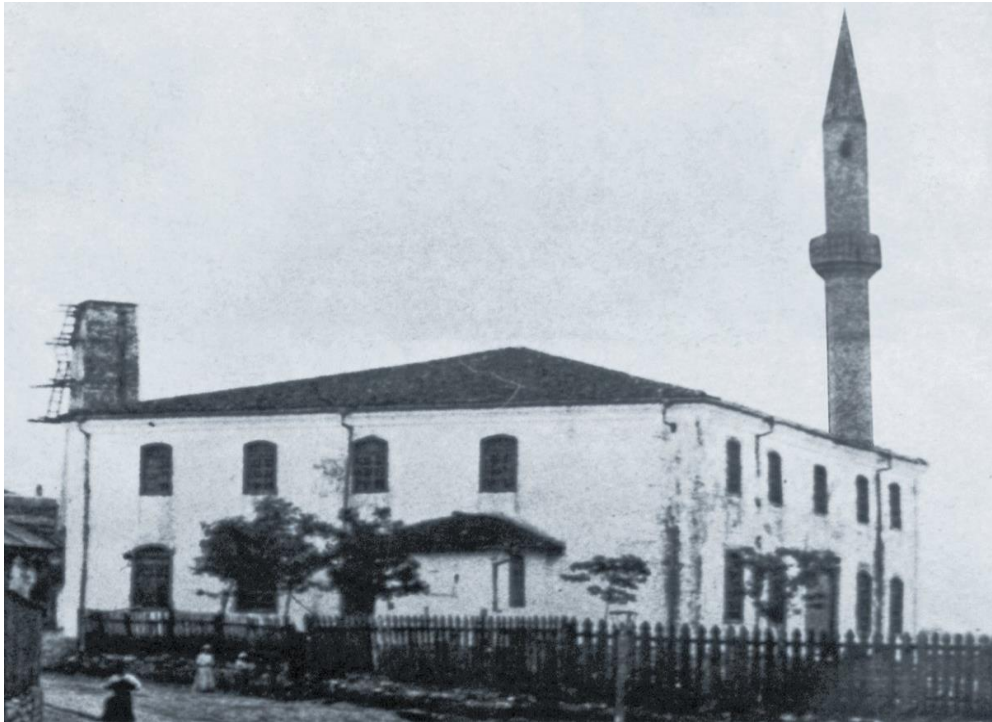
⁵⁴⁵ Mihai Maxim, “Tulça”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 360-361.

⁵⁴⁶ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han’ın Yadigarları Aziziye Camileri*, s. 27.

vakfi da yoktu. Aziziye Cami'nin, dört tarafına duvar kapak taşları ve parmaklıklar henüz yapılmamıştı. En önemli husus son cemaat mahallinin henüz tamamlanmamış olmasıydı. Bu eksiklikler sebebiyle yağmur ve kar caminin içerisine girmiş ve döşeme tahtalarını harap etmişti. Caminin tamamlanması için gerekli masraflar 15.000 kuruş olarak belirlendi. Tuna vilayeti valiliği inşaatı bitirmekle görevlendirildi. Caminin bir vakfi olmadığı için masraflar ve önceden kalan 1.397 buçuk kuruş hazineden karşılanmıştır.⁵⁴⁷

Aziziye Camisi inşaatı tamamlandıktan sonra Dobruca'nın en büyük camilerinden birisi olmuştur. Diğer taraftan Aziziye Cami, Mecidiye Cami'ni 25 cm. kadar aşmakta idi. Fakat Aziziye Cami'nin Mecidiye Cami aksine revâkı bulunmamaktaydı. Revaklar sonradan yıkılmış da değildir. Çünkü caminin yapımından 10-15 yıl sonraki fotoğraflarda da gözükmemesi, revakların inşa edilmediğini göstermektedir.

Cami çok pencereleri olup, 80 cm. lik ince bir duvarla yapılmıştır. Üstte 18, altta 14 pencere bulunmaktadır. Mihrap üstünde bir fil gözü bulunmaktadır. Esasen caminin bir orta iki yan kapısı varken bunlardan biri kapatılmıştır. Eski resimlerde ahşap merdivenler dayanmış kütle caminin arkasına bitişik bir bina bacasıdır, muhtemelen bir aşhâne vardı. Çimento sıvalı caminin pencereleri basık ve kemerlidir.⁵⁴⁸

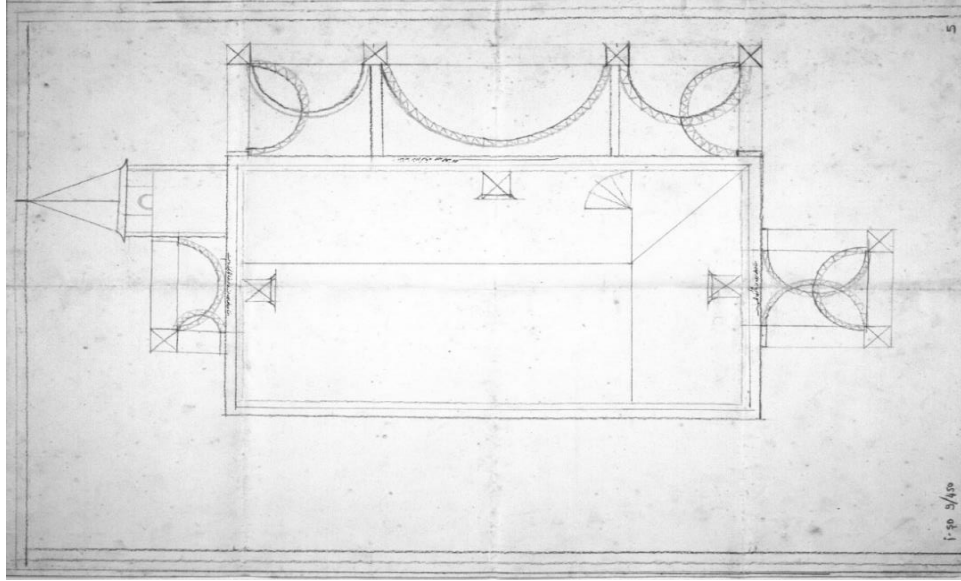

Şekil 2.4. Tulça Aziziye Cami'nin 1880 Yılına Ait Bir Fotoğrafi⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ BOA., *İ.ŞD.9/450/6*, 14 Rebiyül-ahire 1285/4 Ağustos 1868; BOA., *İ.ŞD.9/450/1*, 10 Rebiyül-ahire 1285/31 Temmuz 1868; BOA., *A.İMKT.MHM.416/18/1*, 19 Rebiyül-ahire 1285/9 Ağustos 1868.

⁵⁴⁸ Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimâri Eserleri: Romanya Macaristan*, s. 62.

⁵⁴⁹ Eyice, "Aziziye Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, s. 347.

Şekil 2.5. Tulça Aziziye Cami Planı⁵⁵⁰

2.1.4. Köstence Aziziye Cami

Köstence'nin merkezinde Sultan Abdülaziz döneminde yaptırılan cami Aziziye ve daha çok bilinen adıyla Hünkâr Cami olarak anılmaktadır. Cami daha sonra Aziziye mahallesi adını alacak olan muhacirin mahallesinde inşa edilecektir. 1862 yılında bir kuyu açılmış, Sultan Abdülaziz'e nispetle *Bi'r-i Aziz* adı verilmiştir. Bu kuyunun yanında bir de cami ve rüştiye mektebi inşasına karar verildi.⁵⁵¹ Kuyunun yanında inşasına karar verilen cami, zamanla henüz inşaatı başlamadan “nâm-ı nâmî-i hümâyûna mensûb” olarak Aziziye tesmiye edilmiştir.

Aziziye Cami'nin inşaat masrafları 1862 yılı ortalarında Mal Sandığı'ndan verilmiş olmasına karşın 1864 yılı ortalarında ne Aziziye caminin ne de mektebin bir taşı bile konulmamıştı.⁵⁵² İnşaatın bir önce başlaması için merkezden amele gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵³

Aziziye Cami, Aziziye mahallesinde yani Köstence kasabasının batısında, sahilin kuzeyinde bulunuyordu.⁵⁵⁴ Diğer taraftan Aziziye Cami, Aziziye caddesinin batısında inşa edilecektir. Burası artık 1864 itibarıyla tamamen Müslümanlara ayrılmış bir mahalledir. 1864 yılında Aziziye Cami ve mektebin inşa edilecekleri mahal belli ise de henüz inşaatı başlamamıştır.⁵⁵⁵

Aziziye Cami, mektep ve kuyu masrafları için Silistre emvalinden 150.000 kuruş alındı. Bunun 13.000 kuruşu mektep ve kuyu masraflarına harcandı. Mühendis Şemseddin Efendi, kalan 137.000 kuruşu göz önüne alarak caminin bir keşfini yaptı. Buna göre Aziziye Cami'nin boyu 30, genişliği 20 zira olarak yapılacaktı. Fakat artık paşa olan İskân-ı Muhacirin memuru Nusret Paşa caminin boyunu 40, genişliğinin 30 ziraya uzattı ve böyle inşa edilmesini istedi. Nusret Paşa, muhtemelen padişah ismini

⁵⁵⁰ BOA., *İ.ŞD.9/450*.

⁵⁵¹ BOA., *İ.DH.491/33294/2*, 27 Zilhicce 1278/25 Haziran 1862.

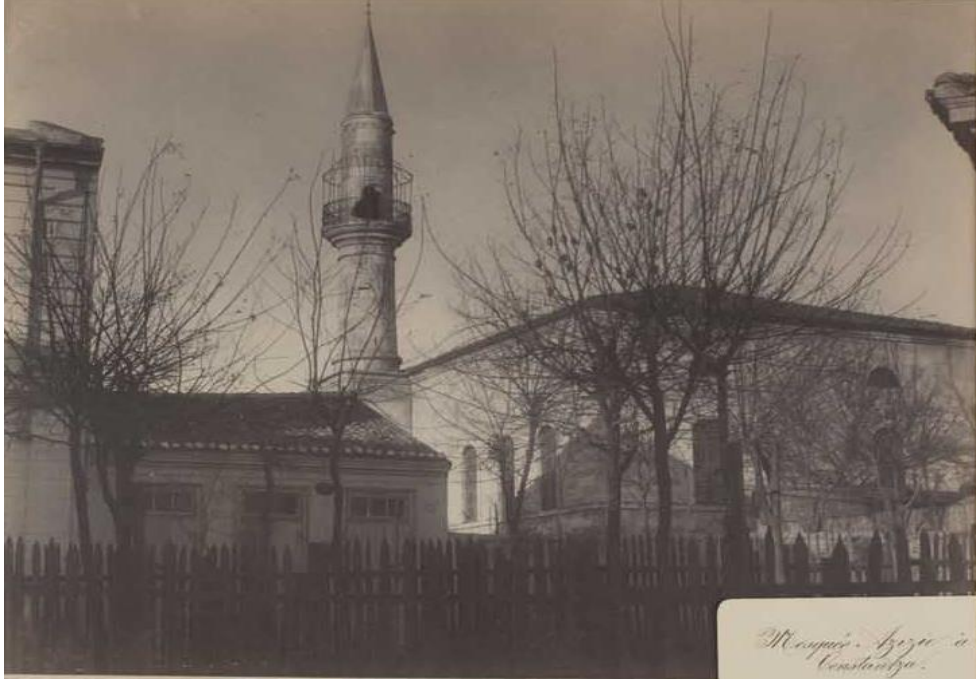
⁵⁵² BOA., *İ.MVL515/23218/1*, 1281/1864.

⁵⁵³ BOA., *A.İMKT.MHM/300/7/1*, 4 Zilkade 1280/11 Nisan 1864.; BOA., *MVL.991/56/1*, 2 Muharrem 1281/7 Haziran 1864; BOA., *MVL.980/16/1*, 14 Ramazan 1280/22 Şubat 1864.

⁵⁵⁴ BOA., *MVL.954/8/1*, 25 Safer 1279/22 Ağustos 1862.

⁵⁵⁵ BOA., *İ.MVL/515/23218/1*, 1281/1864.

taşıyacak caminin daha büyük olmasını arzu etmiştir. Fakat mühendis Şemseddin Efendi'nin yaptığı tetkiklere göre caminin Nusret Paşa'nın emrettiği şekilde yapılması halinde masrafların 350.000 kuruşu geçeceği aşıkardı. Dolayısıyla bu tabloda caminin inşasına cesaret edemeyen Köstence meclisi durumu merkeze bildirdi.⁵⁵⁶ Maliye Nezareti'yle istişare olunan konu için gerekli incelemeler yapıldı. Maliye Nezareti, Nusret Paşa'nın ölçülerde yapmış olduğu genişletmenin gerekli olmadığını ve 150.000 kuruştan fazla para harcanmamasını bildirmiştir. Bu görüşün meclisçe onaylanmasıyla caminin ilk yapılan keşfe göre, boyu 30, genişliği 20 zira olarak yapılmasına karar kılınmıştır.⁵⁵⁷

Şekil 2.6. Köstence Aziziye Cami⁵⁵⁸

1867 yılı Eylül ayına gelindiğinde cami inşaatı hala devam etmekteydi. Tahsis edilen 150.000 kuruştan 14.000 kuruşu kuyu ve rüştiye mektebine harcanmış, geriye kalan 135.000 küsur kuruş ile de cami inşasına başlanmıştı. Ancak cami inşaatının yapılan keşiften çok zaman sonra başlaması, tahsisatın inşaat masraflarını karşılamamasına sebep olmuştur. Zira geçen sürede lazım olan malzemelerin fiyatlarında artış söz konusudur. Dolayısıyla cami için geriye kalan 135.000 küsur kuruş, artık cami inşasının tamamlanmasına kâfi gelmemekte idi. Üstelik 130.000 kuruş da harcanmıştı. Yapılan yeni keşif gereğince 30.000 kuruş noksan tespit edildi. İnşaat tamamlanmadığı takdir de harcanan 130.000 kuruş heba olacaktı.⁵⁵⁹ Nitekim noksanların tamamlanması için gerekli 30.000 kuruş yeni tahsisat talebi padişah tarafından onaylandı.⁵⁶⁰ 1862 yılında inşasına karar verilen ve 1864 yılı sonlarında inşaatına başlanan Aziziye cami ancak 1869'da tamamlanabilecektir. Sonraki dönemlerde caminin büyük kısmı yıkılmış ve yeniden yapılmıştır.

⁵⁵⁶ BOA., *MVL.1071/79/1*, 4 Zilhicce 1281/30 Nisan 1865.

⁵⁵⁷ BOA., *MVL.1071/79/6*, Selh (29) Safer 1282 / 24 Temmuz 1865.

⁵⁵⁸ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 91233-0056.

⁵⁵⁹ BOA., *İ.MVL.578/25944/2*, 22 Cemaziyel-evvel 1284/21 Eylül 1867.

⁵⁶⁰ BOA., *İ.MVL.578/25944/4*, 27 Cemaziyel-evvel 1284 /26 Eylül 1867.

Aziziye Cami'nin sanat tarihi açısından pek ehemmiyeti olmadığı ifade edilmektedir. Günümüze değin gelen caminin bugünkü girişi (giriş kapısı) ilk halinin tam tersine karşılık gelmektedir. Önceden cadde üzerinden girilirdi. Keza bu giriş kapısı üstünde Sultan Abdülaziz'in 1286 tarihli tuğrası hala varlığını sürdürmektedir.⁵⁶¹

II. Mahmud, Abdülmecid gibi Sultan Abdülaziz de bölgede kendi adıyla cami bir inşa ettirmiştir. Muhacirler için açılan kuyuya olduğu gibi yanında inşa edilecek camiye de Aziziye ismi verilmiştir. İsimlendirme İskân-ı Muhacirin memuru Nusret Paşa'nın teklifiyle gerçekleşmiştir.

2.1.5. Sakarya Aziziye Cami

Adapazarı kazasına bağlı⁵⁶² Maksudiye köyü, 1862-1863 yılları arasında Çerkez muhacirler için kurulmuştur.⁵⁶³ Maksudiye köyü için nam-ı diğer Beylikkışla denmektedir.⁵⁶⁴ Ancak burasının aynı yer olmadığı ifade edilir.

Beylikkışla'nın kuruluşu Anadolu beylikleri dönemine dayanmaktadır. Kafkasya'dan yapılan göçler neticesinde Beylikkışla köyünün hemen yanı başında yeni bir köy kurulmuştur. Maksudiye adı verilen köy, iskân edilen ahalisinden dolayı "Çerkesbeylikkışla" adı ile de anılmıştır.⁵⁶⁵

Sultan Abdülaziz devrinde teşkil edilen Maksudiye köyünde bir cami ve medrese inşa edildi. Padişah lütfu olduğu ifade edilen caminin adı padişaha nispetle Aziziye olarak anılmıştır.

Aziziye cami, inşaatından 1906 yılına değin ilgilenilmemiş ve yıkılmaya yüz tutmuştur. Bu sebeple cami ve medresenin yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Ancak ahalinin buna maddi gücü yoktu. Diğer taraftan cami 200 meskeni içeren 4 köyün ortasında bulunmaktaydı. Cemaat, caminin bulunduğu durum itibarıyla, kış ve yağmurlu günlerde namazlarını su ve çamur içerisinde ifa etmeye çalışıyordu. Tüm bu sebeplerle ahali, devletten cami ve medresenin yeniden inşasını talep etmekteydi.⁵⁶⁶ Sadaret, gerek caminin gerekse medresenin genişletilerek yeniden inşasına olumlu bakmıştır.⁵⁶⁷ Bu anlamda bir ön keşfin ve ardından gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁸

2.1.6. Kıbrıs Aziziye Cami

Kıbrıs adasında⁵⁶⁹ Lefkoşa'ya dört saat mesafede bulunan Aydalı köyü ve civar köylerdeki Müslim halkın namazlarını eda edebilecekleri bir cami yoktu. Bu sebeple

⁵⁶¹ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri: Romanya Macaristan, İstanbul Fetih Cemiyeti*, C. 1, İstanbul, 2000, s. 39.

⁵⁶² BOA., *BEO.2890/216748/03*, 22 Cemaziyel-ahire 1324/13 Ağustos 1906.

⁵⁶³ Cemile Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/52, 2016, s. 2802.

⁵⁶⁴ BOA., *BEO.2890/216748/02*, 17 Cemaziyel-ahire 1324/8 Ağustos 1906.

⁵⁶⁵ Şahin, "Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu'da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği", ss. 2802-2803.

⁵⁶⁶ BOA., *BEO.2841/213017/2*, 26 Rebiyül-evvel 1324/ 20 Mayıs 1906.

⁵⁶⁷ BOA., *BEO.2890/216748/03*, 10 Cemaziyel-evvel 1324/2 Temmuz 1906.

⁵⁶⁸ BOA., *BEO.2890/216748*, 22 Cemaziyel-ahire 1324/13 Ağustos 1906.

⁵⁶⁹ Kıbrıs'ta Ayasofya Cami'nin yanında bulunan Aziziye Tekkesi'nin Sultan Abdülaziz ile bir bağlantısı yoktur. Lefkoşa'nın fethi sırasında ordu şeyhi Abdülaziz şehit olmuş, 2.Selim kendisine bir türbe yaptırmıştır. Yapı Aziziye adıyla anıldığı gibi Abdülaziz zaviyesi olarak ta bilinmektedir. Mehmet Cemal Öztürk, "Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri", *Tarihte Kıbrıs*, C. 2, Bursa, 2017, s. 627.

Aydalı köyü ve civar köyler ahalisi, bir araya gelerek 1862 yılında namazlarını eda edebilecekleri kargir bir cami-i şerif inşa ettiler. Ayrıca bir de mektep yaptılar. Cami, imamet ve hitabetine Hacı İbrahim Efendi getirildi.

Ahali tarafından inşa edilen cami ve mektebin ismi “Aziziye nâm-ı sâmisîyle tesmiye” olunması istenmiş bu istek kabul edilmiştir. Sultan Abdülaziz’e izafetle İstanbul’a gelen bu talep, Kıbrıs mutasarrıflığından iletilmiştir. Nitekim isimlendirme teklifi Ekim 1862 tarihinde kabul edilmiş, caminin inşa olduğu tarih kazıtılarak gönderilmiştir.

Aziziye Cami’nin imamet ve hitabetine aylık 90 kuruş maaşla Hacı İbrahim Efendi getirilmiştir. Ancak Aziziye Cami’nin vakfı olmadığından maaşın Kıbrıs’taki başka vakıflardan karşılanması talep edildi.⁵⁷⁰ Her sene mevlid-i şerif ve hatm-i münîf okunacak Aziziye Cami’ne Kıbrıs mutasarrıflığından yıllık 2.500 kuruş tahsis edilmesine karar verildi. Cami hizmetleri, personel ve onların erzakları gibi diğer giderler II. Mahmud ve Pertevniyal Sultan vakıfları gelirleri artıp bolluk kazanıncaya kadar hazineden karşılanacaktır.⁵⁷¹

1865 yılında Aziziye cami ve mektebinin evkaf muhasebesinde haremeynü’ş-şerifeyn defterine kayıtlı olduğu görülmektedir. Caminin hademe görevlileri ve mektep hocasına verilmek üzere aylık 1.360 kuruş II. Mahmud vakfından tahsis edilmiştir. Caminin çeşitli ihtiyaçları ve daimî masrafları için yıllık 150 kuruş mahalli vakıf gelirlerinden tahsis edilmiştir.⁵⁷²

1869’da cami imamlığı ve mektep hocalığı görevlerini Ali Rıza Efendi yürütmekteydi. Ali Rıza Efendi’ye imam ve hatiplik için aylık 90, kayyumluk vazifesi için 25, müezzinlik için 25, mektep hocalığı için 10 kuruş ücret almaktaydı.⁵⁷³

2.1.7. Varna Aziziye Cami

Varna Kale içinde Aziziye mahallesinde “nâm-ı nâmî-i cenâb-ı Padişahiye mensub olmak üzere” bir de cami ve çeşme⁵⁷⁴ inşaatı kararı 1861 yılı sonlarında verilmiştir.⁵⁷⁵ Fakat Nisan 1863’te hala inşaat başlanmadığı görülmektedir. Zira “yapılacak” olan cami ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁷⁶ Dolayısıyla karar verilmiş olmasına karşın henüz caminin inşasına başlanmamıştır. Cami ve çeşmenin Nisan 1864’te inşaat halinde ve bitmek üzereydi.⁵⁷⁷ Nihayet ise 1864 yılı sonunda Aziziye cami ve çeşmesi inşaatı tamamlanmıştır.⁵⁷⁸

Caminin fevkâni inşa edilmesi planlanmıştı ve böylece caminin alt katına, camiye ve çeşmeye akar olmak için dükkânlar inşa edilecektir. Caminin ve çeşmenin inşa masrafları olan 83.562 kuruştur.⁵⁷⁹ Çeşme masrafları 17.289 kuruş⁵⁸⁰ olduğundan cami inşa masrafının 66.273 kuruş olduğu sonucu çıkmaktadır. Toplam seksen üç bin küsur kuruş masraf muhacirlere verilecek 250’şer zira yer sonrasında geriye kalacak

⁵⁷⁰ BOA., A. *JMKT.MHM.247/62/01*, 1 Cemaziyel-evvel 1279/25 Ekim 1862.

⁵⁷¹ BOA., *MVL.791/63/1*, 30 Cemaziyel-evvel 1280/12 Kasım 1863.

⁵⁷² Fahri Maden, “Kıbrıs’ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri”, *Tarihçe Kıbrıs*, C. 2, Bursa, 2017, s. 676.

⁵⁷³ BOA., *EV.d/21002*.

⁵⁷⁴ BOA., A. *JMKT.MHM.298/20/1*, 14 Zilkade 1280/21 Nisan 1864.

⁵⁷⁵ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁵⁷⁶ BOA., A. *JMKT.MHM.261/97/1*, 8 Zilkade 1279/27 Nisan 1863.

⁵⁷⁷ BOA., A. *JMKT.MHM.298/20/1*, 14 Zilkade 1280.

⁵⁷⁸ BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁵⁷⁹ BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁵⁸⁰ BOA., *ML.MSF.d.17642*, 25 Receb 1281/24 Aralık 1864.

elli, altmış bin arşın mahallin taliplilerine satılmasıyla elde edilecekti.⁵⁸¹ Dolayısıyla gayrimüslim ahaldiden almak isteyenlere de arazi satılacaktı.⁵⁸²

1908'de Varna'da 14 caminin ayakta olduğu bildirilmektedir. Bunlar arasında 1835 tarihli Hayriye cami, 1862 tarihinde inşa edilen Kale, Tekke ve Yusuf Efendi camileriyle sultanların inşa ettirdiği Mecidiye ve Aziziye camileri vardır.⁵⁸³

Varna merkezde Sultan Abdülaziz'in adını taşıyan cami bugün varlığını korumaktadır.⁵⁸⁴ İnşa kitabesi olmayan Aziziye Cami'nin yapım tarihi bilinmemektedir.⁵⁸⁵ Çalışmamızla Aziziye mahallesinin Kırım muhacirleri için teşkil edildiği ve Cami'nin 1864'te inşa edildiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1.8. Çanakkale İç Kale (Sultan Abdülaziz) Mescidi

Kale-i Sultaniye (Çanakkale) 1452 yılında Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrinde onarılan kalenin içerisindeki cami, ihtiyacı karşılamadığı sebebiyle Sultan Abdülaziz döneminde⁵⁸⁶ hasar gören kalenin tamiri sırasında yenisi yaptırılmıştır.

Sultan Abdülaziz Mescidi iç avlunun güney tarafında yer almakta, güney kısmındaki burca bitişik bulunmaktadır. Mescid 12.60x, 14.37 m. ölçülerinde ahşap bir yapıdır. Yapının alt katı ahır olarak kullanılmış, fevkani bir yapıdır. Mescidin minaresi bulunmamaktadır.

Giriş kapısı dikdörtgen görünümlü olan mescidin, mermerden yapılmış kitabesinde Sultan Abdülaziz'in tuğrası bulunmaktadır.⁵⁸⁷ Kazınmış olduğu için tarihi okunamamakla birlikte tuğranın Sultan Abdülaziz'e ait olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸

Mescid bir ara vakit namazlarında askerlere; cuma, bayram ve ramazanlarda ise halkın ibadetine açıktı. Ancak daha sonra müze olarak kullanılmıştır.⁵⁸⁹ Günümüzde ise tarihî kilimlerin saklandığı bir depo durumundadır.⁵⁹⁰

2.1.9. Sivas Aziziye Cami

1861 yılında Sivas'ın Pınarbaşı mevkinde göçmenler için bir kasaba inşa edilmiştir. Kasaba kaza merkezi olarak 500-600 meskenli tasarlanmıştır. Pınarbaşı mevkinde Sultan Aleaddin devrinde Hacılar Kurb-ı Zülkadir adıyla bir şehir mevcuttu. Burada bu dönemden kalma cami kalıntıları vardı. Hafız Paşa bu kalıntılar üzerine yeni bir cami inşa ettirmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸¹ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁵⁸² BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁵⁸³ Kiel, "Varna", ss. 524-527.

⁵⁸⁴ Günümüzde Angel Georgiev Caddesi 25 numarada yer alan Aziziye Cami vakit namazlarına açık, şehirde Cuma namazlarının da ifa edildiği yerdir. Cami, Varna Bölge Müftülüğü ile aynı binayı paylaşmaktadır. Müslüman cemaatin katkıları ve bağışlarıyla cami tamamen yenilenmiştir. 2013 yılında Aziziye Cami bir yangın atlatmıştır. Zaten defalarca çeşitli saldırılara uğrayan cami bu kez yakılmıştır.

⁵⁸⁵ Bahriye Güray Gülyüz, *Bulgaristan'da Osmanlı Dini Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016, s. 249.

⁵⁸⁶ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet, İstanbul 1985, ss. 190-191.

⁵⁸⁷ Ali Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, ss. 203-420.

⁵⁸⁸ Yusuf Acioğlu, "Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 19, 2015, s. 97.

⁵⁸⁹ Semavi Eyice, "Çanakkale Hisarı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 203-205.

⁵⁹⁰ Boran, *Anadolu'daki İç Kale Cami ve Mescidleri*, s. 203.

⁵⁹¹ İpek, "Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu", ss. 3-4.

Aziziye kasabasındaki mevcut caminin küçük ve gerekli ihtiyacı karşılamaması sebebiyle daha geniş başka bir cami inşasına karar verilmiştir.⁵⁹² Cami, 1870 yılında Sivas ileri gelenlerinden Mehmed Ali Efendi tarafından kârgir olarak inşa ettirilmiştir. Cami inşasına halk maddi ve amelî destekte bulunmuştur. 1869 tarihli keşif defterine göre yarı kârgir planlanan cami inşaatı için 76.861 kuruş malzeme ücreti, 31.800 kuruş duvarcı, amele, dülger, sıvacı, taşçı ve çırak ücreti olmak üzere toplam 108.661 kuruş idi.⁵⁹³

Pınarbaşı Aziziye kasabasında teşkil edilen camilerden hangisi veya hangilerinin Aziziye adını aldığı bilinmemektedir. Ancak 1903 Temmuz’una tarihlenen belgelerde Aziziye Cami için “Cennetmekan Sultan Abdülaziz Han tarafından yaptırılan” ifadeleri yer almaktadır.⁵⁹⁴ Aziziye Cami’nin “son derece harap” halde bulunduğu ve diğer caminin de cemaate yetmediği ifade olunmuş⁵⁹⁵ Sultan’ın adını taşıyan cami, annesi Pertevniyal Valide Sultan vakfı tarafından tamir edilmiş ve varlığını muhafaza ettirmiştir.⁵⁹⁶

2.1.10. İstanbul Aziziye Cami

İstanbul Aziziye Cami, Sultan Aziz’in yaptırmaya başladığı ancak ölümüyle temelde kalan bir yapıdır. İstanbul’un fethinden sonra Suriçi’nin tepeleri selatin camileriyle süslenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde artık revaç Boğaziçi’ne idi. Buralar saraylar, yalılar, kasırlar ile donatılmıştır.⁵⁹⁷ Sultan Abdülaziz de Boğaz içine Çırağan ve Beylerbeyi Sarayları gibi önemli yapılar kazandırmıştır.⁵⁹⁸

Sultan Aziz hayırla anılacağı, ecdadı gibi hanedana yakışacak abidevî bir cami yaptırmak istemiştir. Bu cami için İstanbul’un hâkim tepelerinden birini seçti. Dolmabahçe Sarayı arkasındaki Vişnezâde mahallesinde bulunan Bayıldım Bahçesi’ni cami inşası için uygun buldu.⁵⁹⁹ Yaptırdığı bütün büyük yapılarda şehrin kuzey taraflarını seçen Abdülaziz, kendi cami için Marmara’dan geldiğinde Boğaz girişine hâkim bu yeri seçmiştir.⁶⁰⁰ Mevkinin saraya yakın olması da tercih sebeplerinden biriydi. Yapılacak cami ile saray arasında bir köprü inşa edilmesi planlanmıştı.

Yapımına karar verilen ve planı hazırlanan caminin inşası için koca koca mermer bloklar getirilmiş temelleri 1875 yılında atılmıştır. İnşasını Sarkis Balyan’ın üstlendiği caminin, istinat duvarları inşa edilmiş ve iskeleler kurularak ana gövdenin inşasına başlanmıştır. Ancak Boğazı bir inci gibi süsleyeceği düşünülen cami, Sultan Abdülaziz’in 1876’da tahttan indirilmesiyle temel halinde kalmıştır. Yığılan taşlar ve atılan temel uzun seneler bu mevkide kalmış, bu sebeple halk arasında buraya “Taşlık” adı verilmiştir. İnşasına başlanan caminin giderleri için gelir kaynakları da belirlenmişti. Bunun için Vişnezade mahallesinde bazı binalar satın alınmış ve günümüzde “Akaretler” (kira getiren) olarak anılan sıra evler yapılmıştır.

Cami arazisi, 1923 yılı itibarıyla şahıslara kiralanmış ve arazinin bir köşesine gazino inşa edilmiştir. Mevki halk arasında “Taşlık Gazinosu” adıyla anılmaya

⁵⁹² BOA., *MVL.733/22/1*, 5 Zilhicce 1283/10 Nisan 1867.

⁵⁹³ İpek, “Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu”, ss. 3-4.

⁵⁹⁴ BOA., *BEO.2117/158755/1*, 18 Rebiyül-ahire 1321/14 Temmuz 1903.

⁵⁹⁵ BOA., *BEO.2773/207918/1*, 8 Muharrem 1324/4 Mart 1906.

⁵⁹⁶ BOA., *ŞD.153/47/2.*; *BEO.2919/218870/3*, R.8 Ağustos 1322/21 Ağustos 1906.

⁵⁹⁷ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han’ın Yadigarları Aziziye Camileri*, s. 5.

⁵⁹⁸ Selda Kalfazade, “Çırağan Sahilsarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 304-306; Metin Sözen, “Beylerbeyi Sarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 77-78.

⁵⁹⁹ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han’ın Yadigarları Aziziye Camileri*, ss. 5-6.

⁶⁰⁰ Eyice, “Aziziye Cami”, s. 347.

başlamıştır. Caminin yapılması planlanan alanın bitişiğine 1940 yılında İsmet İnönü ve Kemal Gedeleş'in evleri yapılırken mermer bloklar kaldırılarak caminin temelleri kapatıldı. Cami arsası 1948'de belediyeye devredildi. Daha sonra buraya 1987 yılında temelleri atılan Swiss Otel-Bosphorus inşa edildi. Caminin temellerinin olduğu alan İnönü Parkı yaptırılarak İnönü heykeli 1982 yılında dikildi.⁶⁰¹

2.1.11. Edirne Aziziye Cami

Edirne kazasına bağlı Manastır nahiyesinde Aziziye adından bir köy teşkil edilmiştir. Köyde 130 hane kadar Kırım muhaciri yaşamaktaydı.

Aziziye köyünde meskenler inşa edildikten sonra muhacirlerin ibadetlerini ifa etmeleri için bir cami ve eğitim için de bir mektep inşa edilmesi yerel yöneticiler tarafından talep edildi. Talep kabul edilmiş, Evkaf müdürlüğü buraya memur, mimar ve kalfalar göndermiştir.⁶⁰²

Caminin son cemaat mahalliyle birlikte 30 arşın yatay uzunluk, 18 arşın genişlik ve 7 arşın yüksekliğinde olması planlanmıştır. Mektebin ise 15 arşın yatay uzunluk, 8 arşın genişlik ve 5 arşın yüksekliğinde olması düşünülmüştür. Konuyla ilgilenen kişi Kalfa Hacı Dimitraki idi. Planlanan cami ve mektep inşa masraflarının 36.436 kuruşu bulacağı anlaşılmıştır. Ancak 436 kuruş düşülerek 36.000 kuruşta karar kılınmıştır. Nitekim merkez tarafından söz konusu 36.000 kuruş masraf uygun bulunmuş inşaatlara başlanılmasına karar verilmiştir.⁶⁰³ 1866 sonlarında cami, mektep ve bir misafirhane inşası tamamlanmış gözükmektedir.⁶⁰⁴

2.1.12. Aziziye-i Bala Cami

Sırbistan olayları sonrasında İZvornik sancağına göçler gerçekleşmiş, 1862 yılında 235 muhacir aile Şamaç'a yerleştirilmiştir.⁶⁰⁵ Vali Osman Paşa, coğrafi şartları son derece uygun olan Şamaç'ı eyalet içerisinde büyük bir ticaret noktalarından biri olarak tasarlamış, zaman zaman burayı ziyaret etmiştir.⁶⁰⁶ Haziran 1863'te 300 kadar aile daha Şamaç'a yerleştirildi.⁶⁰⁷

Şamaç'da teşkil edilen kasabaya Sultan Abdülaziz'e nispeten "Aziziye" adı verilmiştir. Oraşye'de de Aziziye adında bir kasaba teşkil edildiğinden Şamaç'a Aziziye-i Bala (Yukarı Aziziye) denmiştir.⁶⁰⁸

Aziziye-i Bala kasabasında Aziziye adında bir cami inşa edilmiştir. Abdülkerim oğlu Mir Ahmed Efendi tarafından yaptırılan Cami, 1866 yılına tarihlendirilir. Ahmed Efendi, Belgrad'dan buraya gelip yerleşen muhacirlerden idi. Caminin inşası için kendi malının üçte birini bağışlamıştır.⁶⁰⁹ Aziziye-i Bala kasabasındaki Aziziye Cami, içi ve dışıyla Aziziye-i Zir kasabasındaki Aziziye Cami'ne çok benzemektedir. Ancak

⁶⁰¹ Hızlı ve Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han'ın Yedigüzarları Aziziye Camileri*, ss. 5-13.

⁶⁰² BOA., *İ.MVL.552*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

⁶⁰³ BOA., *İ.MVL.552*, 2 Muharrem 1283/17 Mayıs 1866.

⁶⁰⁴ BOA., *EV.d/20147*, 18 Şaban 1283/26 Aralık 1866.

⁶⁰⁵ Özkan, "Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)", s. 131

⁶⁰⁶ Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, ss. 46-47.

⁶⁰⁷ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.

⁶⁰⁸ *TŞRBNM.26/60/1*, 23 Safer 1281/28 Temmuz 1864

⁶⁰⁹ Mirsad Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 26, 81.

ondan daha büyüktür. Aziziye-i Bala Cami, taş ve tuğladan yapılmıştır.⁶¹⁰ Cami, 1878 Avusturya-Macaristan'ın kasabayı bombalaması sırasında yıkılmıştır.⁶¹¹

2.1.13. Aziziye-i Zir Cami

1862 yılında Oraşye'ye 132 Sırbistan muhaciri aile yerleştirildi.⁶¹² Haziran 1863'te 300 kadar aile daha burada iskân edildi.⁶¹³ Oraşye'de muhacirler için bir kasaba teşkil edilmiş, ahhalilerinin deyimiyle “nâm-ı nâmî-i tâcîdarî ile yâd ve âbâd” olmuştu.⁶¹⁴ Aziziye ismi verilen kasabalar konumlarından dolayı Samaç'daki “Aziziye-i Bala”, Oraşye'deki “Aziziye-i Zir” adlarını almıştır.

Aziziye-i Zir kasabasında iskân edilen muhacirler için 1863'te bir cami inşa edilmiş ve Aziziye adıyla anılmıştır. Giriş kapısının üstünde bir âyet-i kerîme, caminin adı ve inşa tarihi yazılıdır. Taş ve tuğladan yapılan caminin iç ebadı 16 x 16 m. dir. Caminin mihrabı günümüzde varlığını muhafaza ettirmektedir. Minber, caminin sağ köşesinde ahşap kürsü ise caminin sol köşesinde bulunmaktadır. Kible duvarında iki sıra, ikişer pencere bulunur. Alt taraftaki pencereler sivri kemerlidir. Caminin yan duvarı, iki sıra ve aynı orandaki üçer pencere ile aydınlatılmıştır. Tek şerefeli minare kalın ve taştan yapılmıştır. Caminin son cemaat yeri tuğladan yapılmış direkler üzerine oturtulmuş ve kemerlerle bağlanmıştır. Harim kısmı çok geniş olan camiye üç ayrı yerden giriş vardır.⁶¹⁵

2.1.14. Kostaniçe Aziziye Cami

Sırbistan muhacirleri için Mayıs 1863'te Bihke sancağına bağlı Kostaniçe'de 400 meskenli bir kasaba inşa edilmiştir.⁶¹⁶ Kasabada 1864 yılında Aziziye adıyla bir cami inşa edilmiştir.

Geniş çatılı olarak inşa edilen cami 1992-1995 savaşında Sırp'lar tarafından yıkılmıştır. Savaş sonrası Boşnakların birçoğu Kostaniçe'ye geri döndüler. Aziziye Cami'ni yeniden inşa etmek için 3 Ağustos 2003 tarihinde temel atma töreni düzenlenmiştir. Aziziye Cami aynı yerde ve aynı büyüklükte aslına uygun şekilde yeniden inşa edilmiştir.⁶¹⁷

2.1.15. Brezovo Polye Aziziye Cami

1862 yılında İzvornik sancağına 533 muhacir aile yerleştirilmiştir. Bunların 89'u Brezovo Polye'de iskân edilmiştir.⁶¹⁸ 1863 yılında Bosna Valisi Osman Paşa'nın

⁶¹⁰ Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, s. 26.

⁶¹¹ Sava sahilindeki kalıntıları İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bile görülebildi. Nezirović, *Monografija Bosanskog Šamca*, s. 53. Bir başka çalışmada 1992-1995 savaşı esnasında Sırp'lar tarafından yıkıldığı ifade edilmektedir. Nitekim savaştan sonra geri dönen Boşnaklar evlerini ve Aziziye Cami'ni tekrar inşa etmişlerdir. Yeni Aziziye Cami eskisinden büyüktü. İlk Aziziye Cami'nden hiçbir iz kalmamıştır. Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, s. 26.

⁶¹² Özkan, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)”, s. 131

⁶¹³ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.

⁶¹⁴ BOA., *ŞD.2882/56/3*, 20 Cemazil-evvel 1292/24 Haziran 1875.

⁶¹⁵ Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, s. 61.

⁶¹⁶ BOA., *MVL.964/25/1*, 24 Zilkade 1279/13 Mayıs 1863.

⁶¹⁷ 20,50 x 17,50 m. çatılı ve kiremitli olarak inşa edilmiştir. Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, s. 22.

⁶¹⁸ Özkan, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi (1862-1867)”, s. 131

emriyle 350 aile daha buraya yerleştirilmiştir. Brezovo Polje'de muhacirler için kasaba inşası Temmuz 1863'te tamamlanmıştır.⁶¹⁹

Brezovo Polje'de iskân edilen muhacirler için 1862'de Aziziye adıyla bir cami inşa edilmiştir.⁶²⁰ Aziziye Cami, son cemaat yeri ve taş minaresiyle birlikte merkezî kubbeli cami türüne girmektedir. Aziziye Cami, barok tarzın Osmanlı mimarisi üzerindeki etkilerini yansıtan Bosna-Hersek'teki tek camidir. Caminin boyutu son cemaat mahalliyle birlikte 14,50'ye 18,50 metredir. Giriş, açık sofadan yapılmaktaydı. Yalnızca iç mekânın alanı 14,50'ye 14, m., duvarları masif ve sıvayla kaplanmıştır.

2. Dünya Savaşı sırasında Aziziye Cami minaresinin yarısı yıkılmış, kubbesi de büyük zarar görmüştür. Caminin onarımı yaklaşık 10 yıl sürmüştür (1964-1974). Restorasyon hakkında pek bilgi mevcut değildir.⁶²¹

2.1.16. Gradiška Aziziye Cami

Kanlıca Konferansı sonrası Sokol Müslümanlarının son grubu da 28 Ekim 1862'de Sırbistan'dan ayrıldı.⁶²² Sokol muhacirleri Uziçe, Böğürdelen ve Belgrad muhacirleri gibi Bosna'ya göç etmişlerdir.⁶²³

1863 yılı ortalarında Sokol ahalisinden, önce 200, bir ay sonrada 100 aile gayet mümbit olduğu belirtilen Orahova'da iskân edilmiştir.⁶²⁴ Orahova mevkisinde teşkil edilen kasabaya Aziziye adı verilmiştir. Mesken inşaatları tamamlanan kasabanın 1864 yılı sonlarında henüz camisi yoktu.⁶²⁵ Bununla birlikte yakın bir mahalde de cami bulunmuyordu. Bu nedenle ahalisi Cuma namazları için uzak yerlere gitmek durumundaydı. Ancak bu kış aylarında çok zorlaşmaktaydı. Diğer taraftan cemaatin içerisinde yaşlılarda vardı. Dolayısıyla kasaba ahalisi için cuma ve bayram namazlarını eda edebilecekleri bir cami gerekiyordu.⁶²⁶ Bu maruzatla Sokol muhacirlerinden önde gelen birkaç kişi Banaluka Sancağı Kaymakamı Ali Rıza Paşa'nın huzuruna çıkmış ve vaziyeti arz ederek dilekçelerini sunmuşlardı. Paşa, isteği yerinde bulmuş ve Aziziye kasabasına "nâm-ı nâmî-i hazret-i cihândâriye mensûb kılınmak üzere" bir cami inşa etmeyi kabul etmiştir.

Ali Paşa, Aziziye Cami'sini kendi cebinden inşa ettirecektir. Kereste bölgede yeterince bulunuyordu. Dolayısıyla geriye kalan mimariye ve usta masrafları Paşa tarafından karşılanacaktı.⁶²⁷ Ali Rıza Paşa, caminin hemen bitişiğine çocukların eğitimi için bir mektep inşa ettirmiştir.⁶²⁸

⁶¹⁹ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280/22 Haziran 1863.; BOA., *MVL.977/23/1*, 2 Şaban 1280/12 Ocak 1864.

⁶²⁰ Cami bugün Brezovo Polje semtinde ve Savska caddesinde yer almaktadır.

⁶²¹ Cami 8 Eylül 1974'te yeniden ibadete açılmışsa da varlığı uzun sürmeyecektir. Aziziye Cami, 1992 yazınca Sırlar tarafından patlatılmış, tamamen yıkılmıştır. Caminin enkazı dahi ortadan kaldırılmıştır. Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, ss. 16-17.

⁶²² Özkan, "Kanlıca Konferansı Sonrasında Müslümanların Sırbistan'dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'dan Çekilişi", s. 131.

⁶²³ BOA., *A.İMKT.MHM/250/19/2*, 3 Cemaziyel-ahire 1279/26 Kasım 1862.; BOA., *A.İMKT.NZD/470/64/1*, 15 Şaban 1279/5 Şubat 1863.

⁶²⁴ BOA., *MVL.966/37/1*, 5 Muharrem 1280 / 22 Haziran 1863.

⁶²⁵ BOA., *TŞRBNM.31/10/1*, 24 Cemaziyel-ahire 1281/ 24 Kasım 1864.

⁶²⁶ BOA., *İ.DH.544/37878*.

⁶²⁷ BOA., *TŞRBNM.31/10/1*, 24 Cemaziyel-ahire 1281/24 Kasım 1864.

⁶²⁸ Cami, imamlık ve hatiplik görevine Halil Efendi getirilmiştir. BOA., *A.İMKT.MHM.348/24/1*, 7 Ramazan 1282/24 Ocak 1866.

Aziziye Cami yatay uzunluğu 22 zira, genişliği 16 zira olarak yarı kârgir planlanmıştır.⁶²⁹ 1866 Ocak ayında inşaatı tamamlanan Aziziye Cami,⁶³⁰ tüm kasaba ahalisinin katılımıyla açılmıştır. Açılışa, sayesinde gerçekleşen Sultan Abdülaziz'e ve inşa masraflarını ödeyen Ali Paşa'ya hayır duaları edilmiştir.⁶³¹

Bosna Valisi Osman Paşa, Aziziye Cami'ni inşa ettiren Banaluka Sancağı Kaymakamı Ali Rıza Paşa'nın başarılı hizmetlerini merkeze bildirdi. Ali Rıza Paşa bölgedeki hizmetleri ve cami ile mektep inşasındaki gayretlerinden ötürü üçüncü rütbeden bir "mecidî nişân-ı âlîsi"ne layık görülerek taltif edilmiştir.⁶³²

Orahova'daki Aziziye Cami 1993 yılında Sırp tarafından tamamen yıkılmıştır. 2002'de tekrar yapılan Aziziye Cami'nin açılışı 2003'te gerçekleştirilmiştir.⁶³³

2.1.17. Ordu Aziziye Cami

1863 yılında Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen müfettişlerden⁶³⁴ Canik müfettişliğine atanan Ali Rıza Efendi, 29 Nisan günü Canik Sancağı'nda teftişe başladı.⁶³⁵

Ordu merkezde Yalı Cami adıyla anılan caminin asıl adı Aziziye'dir. Caminin gerçek adının Aziziye olduğu biliniyorsa da inşa tarihi ve kim tarafından inşa edildiği herhangi bir çalışmada ele alınmamıştır. Caminin inşa tarihi olarak ikinci kez inşa edildiği 1893-1894 tarihi verilmektedir.

Ali Rıza Efendi'nin müfettişliği sırasında Bucak kasabasında halkın, cuma ve bayram namazlarını eda edebilecekleri geniş bir camiye ihtiyaç olduğu anlaşılmış. Bu gerekçeyle inşasına başlanan cami 1864 yılının ilk aylarında tamamlanmıştır. Ali Rıza Efendi'nin caminin "nâm-ı hümâyûn-ı hazret-i mülukâne ile tezeyyün kılınması" talebinin onaylanmasıyla Ordu merkezde inşa edilen cami, Aziziye adını almıştır.⁶³⁶

Aziziye Cami, 1883 yılında meydana gelen ve Ordu çarşısını kül eden yangından zarar görmeden kurtuldu. Zira yangın bölgesinden uzakta yer alıyordu. Yangın sonrası çarşı yeniden kurulmuş, alçak yerler doldurularak deniz seviyesinden yüksek hale getirilmiştir. Bu durumda deniz kıyısında bulunan Aziziye Cami fazlaca çukurda kaldı. Caminin yıkılarak yeniden inşası düşünülmüş, karar ancak 1893-1894'te gerçekleştirilebilmiştir. Cami yıkılmış ve yerine tamamen kârgir şekilde iki katlı bir yapı inşa edilmiştir. Zemin katında 3 küçük oda ile büyük bir salon bulunan caminin asıl ibadet yeri ikinci kat olarak hazırlanmıştır. Cami masrafları şehrin ileri gelenlerinden Kadızade Hacı Hasan Ağa tarafından karşılanmıştır.⁶³⁷

Ordu'da Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağı teftişi sırasında yapımına teşebbüs edilen tek caminin Aziziye olmadığı anlaşılmaktadır. Sultan Abdülhamid devrinde tamamlandığı için Hamidiye adını aldığı anlaşılan cami, daha çok Hükümet Cami

⁶²⁹ BOA., *İ.DH.544/37878/2*, 25 Cemaziyel-evvel 1282/16 Ekim 1865.

⁶³⁰ BOA., *A.İMKT.MHM.348/24/1*, 7 Ramazan 1282/24 Ocak 1866.

⁶³¹ BOA., *İ.DH.544/37878/2*, 25 Cemaziyel-evvel 1282/16 Ekim 1865.

⁶³² BOA., *İ.DH.544/37878/4*, 15 Şevval 1282/3 Mart 1866.

⁶³³ Kalajdic, *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, s. 25.

⁶³⁴ Murat Öntüç, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009, s. 22

⁶³⁵ Serbestoğlu, "Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağına Teftişi", ss. 206-210.

⁶³⁶ BOA., *A.İMKT.MHM.298/93/1*, 30 Ramazan 1280/9 Mart 1864.

⁶³⁷ Sıtkı Çebi, *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, Ordu 2002, s. 137.

adıyla anılmaktadır. Caminin temelleri Rıza Efendi müfettişliği ve Mahmud Bey kaymakamlığı dönemine atılmıştı.

Hamidiye Cami'nin inşaatı 1891 yılında, Ordu Kaymakamı Cordanzade Mîr Mehmed Ali Bey'in öncülüğünde tamamlanmıştır. Mescidin giriş kapısındaki bazı kısımları okunmaz hale gelmiş kitabede şunlar yazmaktadır:

“RIZA EFENDİ ZAMANI MAHMUT BEY
OTUZ YIL EVVEL KOYMUŞTU TEMELİ
YAPTI KAİM MAKAM CORDAN ZADE
LÂRİ MESTANI MÎR MEHMET ALİ
BAŞ KESER TARİHE CİHAN TIFLI
ZAHİ İBADETHANE PEK MÜNCELİ
SENE 1307”⁶³⁸

Hamidiye Cami'nin temelleri 30 yıl önce Rıza Bey zamanında atılmış ancak inşaat tamamlanmamış veya tamamlanamamıştır. Cami, Aziziye Cami'nin inşa edilmesi sebebiyle tamamlanmamış olabilir. Aziziye cami, cuma ve bayram namazlarının kılınabileceği geniş bir cami olarak inşa edilmiştir.⁶³⁹ Dolayısıyla ihtiyaç giderilmiş olmalıdır.

2.1.18. Samsun Aziziye Namazgâhları

“Canik müfettişi Ali Rıza Efendi, mahiyetiyle birlikte 29 Nisan günü Canik Sancağı'nda teftişe başladı.⁶⁴⁰ Ali Rıza Efendi, bilhassa “ıslahat ve imarat” hususunda her türlü eser inşasına gayret göstermiştir.⁶⁴¹ Bu imar faaliyetlerinden çeşmeler gibi namazgâhlar da ön plana çıkmaktadır.

Samsun şehrinin bugün doğusunda ve batısında kalan yollar bu dönemde yeniden tesviye edilmiştir.⁶⁴² Bu yol çalışmaları sırasında tesadüf edilen veya ahali tarafından bildirilen harap haldeki çeşme ve namazgâhlar tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır. Bafra ve Kumcağız derbent yolunun yapım çalışmaları esnasında bölgede bir akarsu olmadığı memurlara beyan edilmiş, yapılan araştırma ile şehir içerisinden Kürd ırmağına kadar bir akarsu olmadığı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda derbendin kuzey cihetinde 400 arşın uzaklıkta devamlı akan bir su, yolun üst tarafından getirilerek güzel bir çeşme yapılması planlanmıştır. Çeşmenin karşı tarafına da bir namazgâh yaptırılmasına karar verilmiştir.⁶⁴³

Amasya caddesinin düzenlenmesi sırasında Körçeşme adı verilen mahalde harap bir çeşme ve namazgâh bulunmuştur. Müfettiş Rıza Efendi, bunları tamir ettirmiş ve merkeze “tuğrâ-yı garrâ-yı hümâyûn ile tezeyyün kılınması” isteğini sunmuştur. Nitekim talep merkez tarafından uygun bulunacaktır.⁶⁴⁴

⁶³⁸ Çebi, *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, ss. 138-139.

⁶³⁹ BOA., *A.İMKT.MHM.298/93/1*, 30 Ramazan 1280/9 Mart 1864.

⁶⁴⁰ Serbestoğlu, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi'nin Canik Sancağına Teftişi”, ss. 206-210.

⁶⁴¹ BOA., *İ.DH.519/35343/4*, 6 Cemaziyel-ahire 1280/18 Kasım 1863; BOA., *İ.MVL.517/23299/7*, 5 Cemaziyel-evvel 1280/18 Ekim 1863.

⁶⁴² BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/ 23 Ağustos 1864.

⁶⁴³ BOA., *İ.MVL.517/23299/3*, 20 Safer 1281; BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

⁶⁴⁴ BOA., *İ.MVL.517/23299/7*, 5 Cemaziyel-evvel 1280/18 Ekim 1863.

Körçeşme'nin önceki ismi, 17 Haziran 1863 tarihli belgede "Çiçeksu" denilen çeşme olabilir.⁶⁴⁵ 23 Ağustos 1864 tarihli başka bir belgede "günümüzde" "Körçeşme" adı verilen mahal denilmektedir.⁶⁴⁶ Dolayısıyla iki belgede de "harap" olduğu belirtilen çeşmeye akmadığı, kullanılmadığı için zamanla "Körçeşme" denmiş ve bulunduğu mahal de bu isimle anılmış olmalıdır. Bu sebeple önceki adı pek tabii "Çiçeksu" olabilir. Bayraktar, Samsun Arkeoloji Müzesi'nin arka tarafında Sultan Abdülaziz tuğralı anıt kitabeyi⁶⁴⁷ tespit etmiş, kitabenin Çiçeksu çeşmesi ve yanındaki namazgâha ait olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴⁸ Körçeşme ve Çiçeksu aynı mevki ise Sultan Abdülaziz tuğralı anıt kitabenin Körçeşme mevkisindeki namazgâha ait olduğu sonucu çıkar. Tamir edilen Körçeşme ve buradaki namazgâhın çizimlerine Eylül 1864 tarihli bir belgeden ulaşılabilmektedir.⁶⁴⁹ Dolayısıyla aynı mevkide bulunan namazgâh, çeşme ve anıt kitabe görünümüne erişilmiş olabilir.⁶⁵⁰

Şekil 2.7. Samsun Aziziye Namazgâhına Dikilmek Üzere Gönderilen İnşa Kitabesi

Ali Rıza Efendi müfettişliği döneminde Çarşamba derbendinde de çeşme ve namazgâh inşa edilmiştir. Ancak buradakilerin diğerlerinden önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Ali Rıza Efendi, inşa edilecek diğer çeşme ve namazgâhlara "tuğrâyı hümayûn" ve "seng-i sütun" isterken Çarşamba'da daha önce inşa edilmiş çeşme ve

⁶⁴⁵ BOA., A. *JMKT.MHM.266/29/1*, 29 Zilhicce 1279/17 Haziran 1863.

⁶⁴⁶ BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/ 23 Ağustos 1864.

⁶⁴⁷ Şekil 2.7.

⁶⁴⁸ Sami Bayraktar, "Vezirköprü Mehmed Paşa Namazgâhı ve Samsun Sultan Abdülaziz Namazgâhı İnşa Kitabesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara, 2012, s. 40. BOA., A. *JMKT.MHM.266/29/1*, 29 Zilhicce 1279/17 Haziran 1863.

⁶⁴⁹ BOA., *İ.MVL.517/23299*, 1281/1864.

⁶⁵⁰ Bunlar: Şekil 2.7., Şekil 2.8. ve Şekil 2.9.

namazgâha da tuğra ve sütun talep etmiştir.⁶⁵¹ Söz konusu çeşme ve namazgâhların masraflarının 10.000 kuruşu bulacağı ön görülmekteydi. Ancak bu tutar, iki derbendin yol yapım ve düzeltim masraflarına dahil edilecek ve mahallince ödenecektir.⁶⁵²

2.2.Aziziye Çeşme ve Kuyuları

2.2.1. Samsun Aziziye Çeşmeleri

Canik müfettişi Ali Rıza Efendi imar faaliyetlerine büyük önem vermiştir.⁶⁵³ Bu dönemde Samsun’da, Sultan Abdülaziz ile alakası olan 5 çeşme inşa edilmiştir. Bu çeşmelerden yalnızca ikisine doğrudan Aziziye adı verildi. Ancak diğer çeşmelere de Sultan Abdülaziz’in tuğrasının koyulması sebebiyle bu başlık altında verilmesi uygun bulunmuştur.

Amasya caddesinin tesviyesi sırasında Körçeşme adlı mevkide harap vaziyette bir çeşme ve namazgah bulunmuş, tamiri yapılmıştır. Ali Rıza Efendi, bunların “tuğrâ-yı garrâ-yı hümâyûn ile tezeyyûn kılınması”nı talep etti. Nitekim istek, padişah tarafından onaylanmıştır.⁶⁵⁴ Bafra ve Kumcağız derbend yolu yapımı sırasında burada şehir merkezinden Kürd ırmağına kadar bir akarsu olmadığı memurlara beyan edilmiş, yapılan araştırma ahalinin maruzatını doğrulamıştır. Neticede bir çeşme yapılarak derbendin 400 arşın kuzeyinden, akmakta olan bir su getirilmiştir. Çeşmenin karşı tarafına da bir namazgâh yaptırılmasına karar verildi. Namazgâha bir de mermer sütun (anıt inşa kitabesi) ısmarlanmıştır. Bir başka çeşme ve namazgâh da Çarşamba derbendinde inşa edildi. Buraya da bir mermer sütun ve “tuğrâ-yı hümâyûn” koyulması istenmiştir.⁶⁵⁵

Samsun kasabasında Aziziye ismiyle iki çeşme inşa edilmiştir. Çeşmelerden biri *Bağdad Kapısı* denilen yerin arkasında teşkil edildi.⁶⁵⁶ Bu dönemde *Bağdad Kapısı*’nda bir çarşı kurulmasına karar verilmiş, bu kapsamda 100 kadar mesken, 200 kadar dükkân inşasına başlanmıştır. Ayrıca *Bağdad Kapısı*’nın arka tarafında Sultan Abdülaziz adına bir mahal ayrıldı.⁶⁵⁷ Civarda çeşme olmaması ve su ihtiyacından ötürü burada bir çeşme yapılmasına karar verilmiştir. Araştırmalar üzerine etrafta bulunan lezzetli bir su, getirilerek çeşme inşa edilmiştir.⁶⁵⁸ Çeşme, *Bağdad Kapısı*’nın arka tarafında Aziziye çarşısı halini alacak yerde, Aziziye adıyla yapılmıştır.⁶⁵⁹ Çeşme, Nisan 1865⁶⁶⁰ gibi tamamlanmış, “tuğra-yı garrâ”nın Samsun’a gelip çeşmeye yerleştirilmesiyle Haziran-Temmuz 1865⁶⁶¹ gibi “hayır dualarıyla” kullanıma

⁶⁵¹ BOA., *İ.MVL.517/23299/3*, 20 Safer 1281; *İ.MVL.517/ 23299*. 20 Rebiyül-evvel 1281

⁶⁵² BOA., *İ.MVL.517/23299/7*, 5 Cemaziyel-evvel 1280/ ; BOA., *İ.MVL.517/23299/6*, 27 Rebiyül-ahire 1281/29 Eylül 1864.

⁶⁵³ BOA., *İ.DH.519/35343/4*, 6 Cemaziyel-ahire 1280/ 18 Kasım 1863; BOA., *İ.MVL.517/23299/7*, 5 Cemaziyel-evvel 1280/ 17 Kasım 1863.

⁶⁵⁴ BOA., *İ.MVL.517/23299/7*, 5 Cemaziyel-evvel 1280/17 Kasım 1863; BOA., *İ.MVL.517/23299/6*, 27 Rebiyül-ahire 1281/ 29 Eylül 1864.

⁶⁵⁵ BOA., *İ.MVL.517/23299/3*, 20 Safer 1281; BOA., *İ.MVL.517/ 23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

⁶⁵⁶ BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

⁶⁵⁷ BOA., *A.İMKT.MHM.288/56/1*, 17 Receb 1280/28 Aralık 1863.

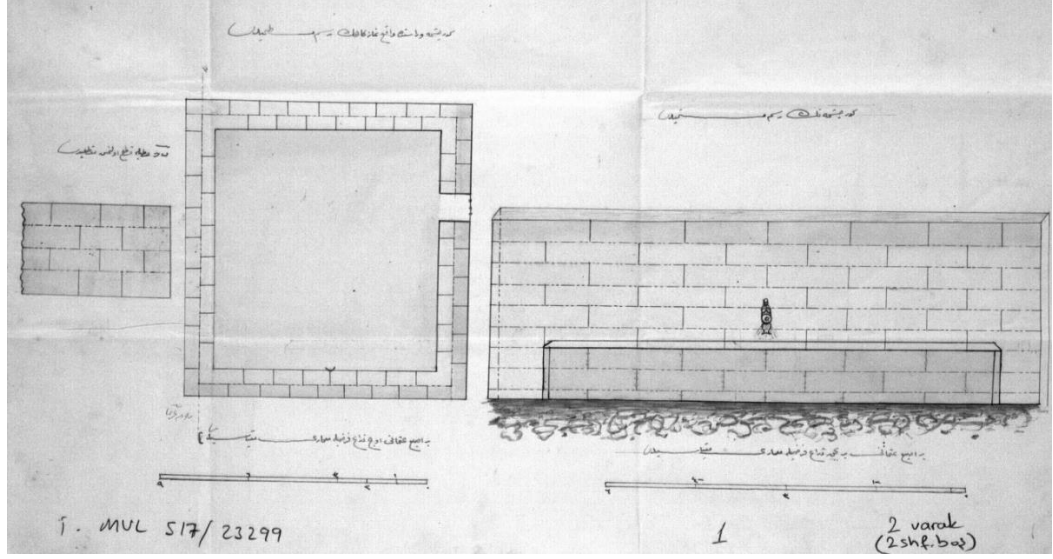
⁶⁵⁸ BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

⁶⁵⁹ BOA., *A.İMKT.MHM.288/56/1*, 17 Receb 1280/28 Aralık 1863.

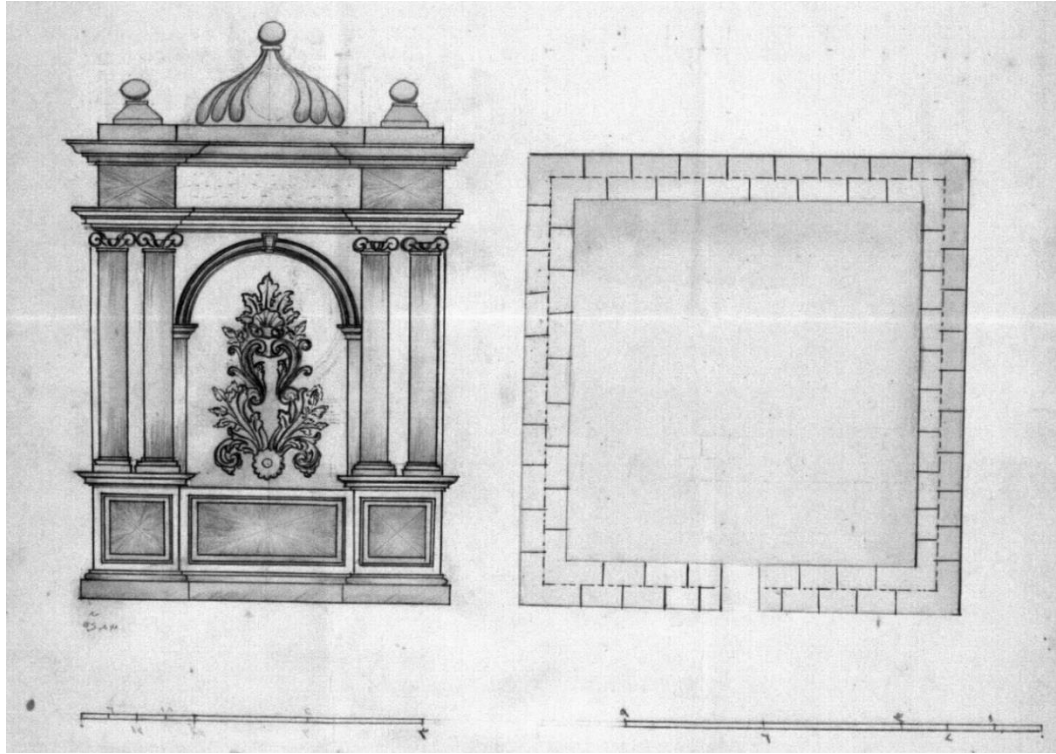
⁶⁶⁰ Hicri 1280’nin sonları denmektedir.

⁶⁶¹ Hicri 1281 başı diye ifade edilmektedir.

açılmıştır.⁶⁶² Çeşmenin masrafları, Sultan Abdülaziz için ayrılan mahalde “bazı yerlerin” dükkân yapılarak satılmasıyla karşılanacaktır.⁶⁶³

Şekil 2.8. Kırçışme'nin Çizimi⁶⁶⁴

Şekil 2.9. Kırçışme Mevkisindeki Namazgâhın Çizimi⁶⁶⁵

Samsun kasabasındaki diğer Aziziye çeşmesi, Bafra Müdürü Şükrü Efendi tarafından inşa ettirilmekteydi. 1863 yılı sonlarında inşa halinde olduğu ifade edilmektedir. Abdülaziz adına inşa ettirilen iki çeşmenin de “ashab-ı hamiyet”

⁶⁶² BOA., *İ.MVL.517/23299*, 20 Rebiyül-evvel 1281/23 Ağustos 1864.

⁶⁶³ BOA., A. *İMKT.MHM.288/56/1*, 17 Receb 1280/ 28 Aralık 1863.

⁶⁶⁴ BOA., *İ.MVL.517/23299*.

⁶⁶⁵ BOA., *İ.MVL.517/23299*.

tarafından yaptırıldığı beyan edilmiştir. *Bağdad Kapısı'nın* arkasında inşa edilen Aziziye çeşmesine Haziran-Temmuz 1865'de “tuğrâ-yı hümâyûn” geldiği tespit edilmesine karşın, Şükrü Efendi'nin inşa ettirdiği çeşme için istenen tuğranın⁶⁶⁶ ne zaman geldiği bilinmemektedir.

Müfettiş Ali Rıza Efendi, Aziziye çeşmelerinden birini inşa ettiren Bafra Müdürü Şükrü Efendi'yi gayretleri için takdir etti. Şükrü Efendi'nin Rikab-ı Hümayun Kapıcıbaşılık rütbesinin İstabl-ı Amire Müdürlüğüne yükseltilerek 5. rütbeden bir nişanla taltif edilmesini İstanbul'a teklif etmiştir.⁶⁶⁷

2.2.2. Varna Aziziye Çeşmesi

Varna'da kale içerisinde Kırım muhacirlerinin iskânıyla Aziziye adında bir mahalle teşkil edildi. Mahallede Aziziye adıyla bir cami ve bir de çeşme inşasına başlanmıştır.⁶⁶⁸ Çeşme ve cami inşaatı kararı 1861 yılı sonlarında verilmiş⁶⁶⁹ çeşmenin daha öncelikli olduğu vurgulanmıştır.⁶⁷⁰ 1863'te inşaat haşa başlamamıştır. Zira “yapılacak” olan cami ve çeşme denmektedir.⁶⁷¹ Nisan 1864'e gelindiğinde yapıların inşaat halinde oldukları hatta büyük oranda inşa edildikleri anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihte cami ve çeşmeye konulacak tarih taşları hazırlanmaktaydı.⁶⁷² Nihayet 1864 yılı sonunda Aziziye cami ve çeşme inşaatı tamamlanmıştır.⁶⁷³

Aziziye çeşmesinin maliyeti 17.289 kuruş idi.⁶⁷⁴ Cami ve çeşme masrafları satılacak elli, altmış bin arşın arazinin satılmasıyla elde edilecekti.⁶⁷⁵ Ayrıca cami ve çeşmeye akar olmak üzere caminin alt katına dükkânlar inşa edilmiştir.⁶⁷⁶

2.2.3. Kars Aziziye Çeşmesi

Dördüncü Ordu Müfettişi olarak askeri bölgeleri dolaşmakta olan Safvet Paşa bu amaçla geldiği Kars'ta, Mutasarrıf Emin Fehim Paşa'nın birçok hayırda bulunduğu ve halkı da buna teşvik ettiğine şahit olmuş, gayretli çalışmalarından dolayı kendisini takdir etmiştir.

Kars Mutasarrıfı Emin Fehim Paşa, ahalinin su ihtiyacını gidermek için Behram Paşa Mahallesi'nde bir çeşme inşa ederek, 5, 10 mahalleden su yolları yaptırarak buraya su getirtmiştir. Emin Paşa, 1864 Ekim ayından önce yaptırdığı çeşmeye Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye adını vermiştir.⁶⁷⁷

⁶⁶⁶ BOA., A. *JMKT.MHM.288/56/1*, 17 Receb 1280/ 28 Aralık 1863.

⁶⁶⁷ İbrahim Serbestoğlu, “Ali Rıza Efendi'nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dinî Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 2014, ss. 122-123.

⁶⁶⁸ “Nâm-ı nâmî-i cenâb-ı Padişahiye mensub”.

⁶⁶⁹ BOA., A. *JMKT.MHM.298/20/1*, 14 Zilkade 1280/21 Nisan 1864.;BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁶⁷⁰ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁶⁷¹ BOA., A. *JMKT.MHM.261/97/1*, 8 Zilkade 1279/27 Nisan 1863.

⁶⁷² BOA., A. *JMKT.MHM.298/20/1*, 14 Zilkade 1280/21 Nisan 1864.

⁶⁷³ BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁶⁷⁴ BOA., *ML.MSF.d.17642*, 25 Receb 1281/24 Aralık 1864.

⁶⁷⁵ BOA., *MVL.934/11/1*, 6 Cemaziyel-evvel 1278/9 Kasım 1861.

⁶⁷⁶ BOA., *MVL.999/68/3*, 28 Recep 1281/27 Aralık 1864.

⁶⁷⁷ BOA., A. *JMKT.MHM.320/1/3*, Selh Cemaziyel-evvel 1281/31 Ekim 1884;BOA., A. *JMKT.MHM.320/1/4*, 6 Recep 1281/5 Aralık 1864.

2.2.4. Köstence Aziziye Kuyusu

1862 yılında Köstence'nin Aziziye adını alacak olan Muhacir Mahallesi'nde bir kuyu açılması çalışmaları başlamıştır. Çünkü mahalle, diğer kuyulara uzak ve su kaynaklarından yoksundu. Halk, bu sebeple müşkül duruma düşmekteydi. Meselenin çözümü için Muhacir'in-i İskân memuru Nusret Bey bir kuyu açılması emrini verdi. Yapılan tetkikler ile kuyu suyunun lezzetli ve rezervinin fazla olduğu anlaşıldı. Bu sebeple kuyuya büyük ihtimam gösterildi. Nusret Bey, yapılan imar faaliyetlerinin sayesinde gerçekleştiği Sultan Aziz'in adını ebedileştirmek için kuyuya Bi'r-i Aziz adının verilmesini talep etti.⁶⁷⁸ Talep, 25 Haziran 1862 tarihinde padişahın sadrazam tezkeresini uygun bulmasıyla kabul edildi.⁶⁷⁹ Kuyu için Bi'r-i Aziziye yanı sıra Aziziye Kuyusu adı da kullanılmıştır.⁶⁸⁰

Derinliği 24.5 kulaç olarak belirlenen Bi'r-i Aziz kuyusunun inşaatı Ağustos 1862'de tamamlandı. Âdet olduğu üzere açılış merasiminde kuyunun başında kurbanlar kesilmiş, dualar okunmuştur. Bu tarihte Aziziye mahallesinde inşaatlar devam etmekle birlikte, henüz 20 kadar mesken yapılmıştı. Diğer su kaynaklarına uzaklığı sebebiyle kuyunun hemen faaliyete geçmesi planlanmıştır. Bunun için Nusret Bey, İstanbul'dan kuyuya koyulmak üzere bir makina (su çekmek için çark) talep etmiş⁶⁸¹ geçici olarak mahallî memurlara “âdi bir çarh (çark)” ısmarlamıştır. Ancak memurlar konuyla ilgilenmemiş⁶⁸² bunun üzerine Nusret Paşa,⁶⁸³ Abdülgazi adında marifetli bir ustaya yeni bir çark imal ettirmiştir. Bu gelişme Aziziye gibi civar mahallelerde de sevinçle karşılanmıştır.⁶⁸⁴

2.3. Aziziye Caddeleri

2.3.1. Mısır Aziziye Caddesi

Sultan Abdülaziz 3 Nisan 1863'te Mısır seyahatine çıkmış ve bu seyahat yaklaşık bir ay sürmüştür. Önce İskenderiye'ye daha sonra Kahire'ye geçen Sultan Abdülaziz, Mısır'da büyük ilgi ve sevgi gösterileriyle karşılandı. Mısır Valisi İsmail Paşa, Sultan'ı memnun etmek için elinden geleni yaptı. Nitekim Abdülaziz gördüğü misafirperverlikten memnun kalarak Mısır'dan ayrıldı. Diğer taraftan Sultan Abdülaziz'in bu seyahati Mısır halkının azalan sadakat hislerini canlandırmıştır.⁶⁸⁵

Yavuz Sultan Selim'den sonra Mısır'a giden ilk padişah Abdülaziz olmuştur. Onun ziyaretinin ardından Kahire'nin “Vıst el-Beled” olarak ifade edilen Atabe'deki (Elatebetülhadra meydanından itibaren) en ünlü ticaret bölgelerinden birine “Abdulaziz Caddesi” (*Şarı Abzülâziz*) adı verilmiştir. Cadde varlığını ve ismini günümüzde kadar sürdürmüştür.⁶⁸⁶

⁶⁷⁸ BOA., *İ.DH/491/1*, 22 Zilkade 1278/21 Mayıs 1862.

⁶⁷⁹ BOA., *İ.DH/491/2*, 27 Zilhicce 1278/25 Haziran 1862.

⁶⁸⁰ Zaten aynı anlama gelmekte. BOA., *MVL.954/8/1*, 25 Safer 1279 / 22 Ağustos 1862.

⁶⁸¹ BOA., *A. JMKT.MHM.321/88/1*, 2 Şaban 1281/31 Aralık 1864.

⁶⁸² Nusret Paşa, Köstence'ye tekrar gelmiş bir şey yapılmadığını bizzat şahit olmuştur.

⁶⁸³ Bu tarihte paşa olmuştur.

⁶⁸⁴ Bölgenin ileri gelenleri büyük bir nimet olarak “mütemadiyen evlad yetiştirircesine mamuriyet ve refahiyet-i haliye”ye şahit olduklarını ve “nimet ve inayat-ı celilenin kadrini bilir teb'a-i sadıka-i Osmaniyandan” olduklarını beyan ederek “alenen ve resmen teşekkürat”ını bir arıza ile bildiriyorlardı. BOA., *A. JMKT.MHM.321/88/1*, 2 Şaban 1281/31 Aralık 1864.

⁶⁸⁵ Yahya Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003, s. 83.

⁶⁸⁶ Ali Kemâlî Aksüt, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944, s.36.

2.3.2. Köstence Aziziye Caddesi

1863-1864'te Köstence Aziziye Mahallesi'nin doğusunda kalan cadde Eski Varna Kaymakamı Aşir Bey ve Köstence Kaymakamı Rüşdi Efendi'nin de üyesi olduğu müzayede komisyonu tarafından "Bi'r-i Aziziye Caddesi" olarak adlandırılmıştır. Ancak muhtemelen belgelerde olduğu gibi günlük kullanımda da doğrudan kısaca Aziziye ismi kullanılmıştır.⁶⁸⁷

Aziziye caddesinin konumu manidardı. Caddenin batısı Müslüman, doğusu Rum ahalinin iskânı için ayrılmıştı. Dolayısıyla Aziziye caddesi, Müslüman ve gayrimüslim halkın tam ortasında bulunuyordu.⁶⁸⁸

2.3.3. Aziziye Yolu

Canik sancağına bağlı bir kaza iken ayrı bir sancak yapılan Ünye, Ali Rıza Bey müfettişliği sırasında oldukça mamur hale geldi. Ünye kasabasında Samsun'da olduğu gibi muntazam yollar, köprüler, cami ve çarşılar inşa edilmiştir.⁶⁸⁹

Ali Rıza Bey, Ünye kasabası ile Niksar arasında bulunan geçilmesi güç ve taşlık bölgeyi tesviye ettirmiş, yeni bir yol yaptırmıştır. 20 saat mesafeli yolun yapımı bir buçuk ay kadar sürmüştür.⁶⁹⁰ Yol, "nâm-ı nâmî-i hazret-i şehinşâhî" ile yani Aziziye adıyla yapılmıştır. Açılışı Eylül 1864'te yapılan yoldan ilk araba 23 Eylül 1864'te geçmiştir. Aziziye yolunun açılışı ulema, şehrin ileri gelenleri ve ahalinin katılımıyla gerçekleşmiş; kurbanlar kesilip, dualar okunmuştur. Ayrıca hizmetin sayesinde gerçekleştiği Sultan Abdülaziz için "çok yaşa" nidaları atılmıştı. Yolun kullanıma açıldığı boyanıp, çaputların bağlandığı bir arabanın, hükümet konağı önlerine getirilmesiyle ilan edilmiştir.⁶⁹¹ Aziziye yolu, açılış ile hemen kullanılmaya başlandı. Alınan habere göre Niksar'dan 16 kadar araba gelmekteydi.⁶⁹² Ahalinin merkeze gönderdikleri mazbatada teşekkürlerinin yapılan hizmet karşısında kifayetsiz kaldığını ifade etmiştir.⁶⁹³

2.4. Aziziye Çarşıları

2.4.1. Trablusgarp Aziziye Çarşısı

Trablusgarp'ta Aziziye çarşısı liman yakınlarında, Bâbü'l-Menşiyeye dışında tesviye edilen şose yolun iki tarafında inşa edilmiştir. Bu arazi boştu ancak üzerinde eski yapılar bulunmaktaydı. Bu yol ile devam edildiğinde Seyyid Ahmed türbesi ve eski küçük dükkânlar, kahvehaneler vardı. Burasının elli adım kadar ilerisinde Salı pazarı meydanı yer almaktaydı. Yolun devamı Menşiyeye ve sahile çıkmaktaydı.

Trablusgarp kasabasında az sayıda esnaf dükkâna sahipti. Mevcut dükkânlar küçük ve yetersizdi. Birkaç esnaf, mallarını bir dükkânda birlikte satıyordu. Köylüler ve satıcılar ürünlerini sokaklarda ve köşe başlarından tezgâh kurarak satmaktaydılar.

⁶⁸⁷ BOA., *MVL.998.71/2*, 24 Rebiyül-evvel 1281/27 Ağustos 1864.

⁶⁸⁸ Eski tabya mahalli olan boş arsa kilise inşası için ayrılmıştı.

⁶⁸⁹ BOA., *MVL.692/7/1*, 2 Cemaziyel-ahire 1281/2 Kasım 1864.

⁶⁹⁰ BOA., *A. JMKT.MHM.317/7/2*, 22 Rebiyül-ahire 1278/24 Eylül 1864.

⁶⁹¹ Bir araba boyanmış ve herkesin isteğiyle eski kumaşlar (çaputlar) bağlanmıştır. Bu araba çarşı içerisine kadar, hükümet konağı önlerine getirilmiştir. Halk gelerek arabaya çeşit çeşit kumaşlar bağlamıştır. Bu arabanın teşhiriyle yolun tamamen tesviye edildiği ve açıldığı herkesin malumu olmuş, bir nevi ilan bu seremoniyle yapılmıştır.

⁶⁹² BOA., *A. JMKT.MHM.317/7/2*, 22 Rebiyül-ahire 1278/24 Eylül 1864.

⁶⁹³ BOA., *A. JMKT.MHM.317/7/2*, 22 Rebiyül-ahire 1278/34 Eylül 1864; BOA., *MVL.690/45/15*, 5 Cemaziyel-evvel 1281/6 Ekim 1864.

Tezgâhlarda satılan başlıca ürün meyve idi. Ancak tezgâhlardaki ürünler genellikle bozuluyor, etrafa kötü bir koku yayıyordu. Bu gerekçelerle Bâbü'l-Menşkiye dışındaki tesviye edilen yolun her iki tarafında dükkânlar ve mağazalar inşa edilerek bir çarşı kurulması planlandı. Bu dükkânların uygun fiyata taliplilerine satılmasıyla köylüler dükkân sahibi olacağı ve kasaba temiz havaya kavuşacağı gibi ticarete geliyecekti. Dükkân arazilerinin bedeli, yedi buçuk kuruş olarak belirlenmiş, ahali bunu uygun bulmuştur. Mühendisler çok sayıda talep olan dükkânların inşası için çalışmalara başladı. Dükkânlar inşa edildikçe çarşı her geçen gün daha da büyümüş ve bir ticaret iskelesi halini almıştır.⁶⁹⁴

Bölgenin ileri gelenleri ve memurlar bu çarşının büyük bir hizmet olduğunu ve şerefının daha artması için Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye tesmiye kılınmasına bir mazbata ile müsaade istemişlerdir.⁶⁹⁵ Bu talep 3 Mayıs 1868 tarihinde padişaha arz edilmiş, bir gün sonra padişah tarafından onaylanmıştır.⁶⁹⁶ Çarşının "Aziziye çarşısı nâm-ı celîyle yâd olunması" talebine "müsaade-i seniyye-i hazret-i padişahî şayan buyurulmuş", 13 Mayıs 1868'de Trablusgarp vilayetine bildirilmiştir.⁶⁹⁷

Şekil 2.10. Trablusgarp Aziziye Çarşısı⁶⁹⁸

Çarşı yakınlarında dikilen hurma ve diğer ağaçlar büyümüş ve gelişmiştir.⁶⁹⁹ Halka açık hale gelen bu bahçe (park) 1990'lara kadar gelmiştir. Aziziye çarşısı eski

⁶⁹⁴ BOA., *İ.DH.574/1*, 23 Zilhicce 1284 /16 Nisan 1868.

⁶⁹⁵ Ayrıca dükkân inşalarının bitmesiyle orasının muntazam bir hal alacağını, orada bulunan Menşkiye bahçelerinde birçok yeni binanın inşasıyla mahallin mamuriyet kazanıp genişleyeceği ilave edilmiştir. BOA., *İ.DH.574/1*, 23 Zilhicce 1284/16 Nisan 1868.

⁶⁹⁶ BOA., *İ.DH.574/2*, 11 Muharrem 1285/4 Mayıs 1868.

⁶⁹⁷ BOA., *A.İMKT.MHM.407/56/1*, 20 Muharrem 1285/13 Mayıs 1868.

⁶⁹⁸ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90408-0010.

⁶⁹⁹ BOA., *İ.DH.574/1*, 23 Zilhicce 1284/16 Nisan 1868.

Trablus şehrinin imarı ve ticaretinin gelişmesi hareketinin bir parçasıydı. Böylelikle Trablusgarp şehri surun dışına taşmış, çağdaş görünümüne kavuşmuştur.⁷⁰⁰

2.4.2. Samsun Aziziye Çarşısı

Canik sancağına bağlı Samsun kasabasında Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye adıyla bir çarşı kurulmuştur. Ancak söz konusu çarşı bugün mevcut değildir.

Ali Rıza Efendi'nin gayretleriyle Samsun kasabasında *Bağdad Kapısı* denilen yerde bir çarşı kurulması planlandı. Çarşı inşası 1863 yılında başlamıştır. 1863 yılı sonlarında planlanan yüz kadar mesken, iki yüz civarında dükkân, han ve mağaza inşası devam etmekteydi. *Bağdad Kapısı*'nda bir çarşı kurulurken, *Bağdad Kapısı* mevkinin arka tarafında Sultan Abdülaziz için bir mahal ayrıldığı⁷⁰¹ buradaki inşaatların Aziziye adıyla bir çeşme inşasıyla başladığı ifade edilmiştir. Çeşmenin masrafları için bu mevkide dükkânlar inşa edilip satılacaktı. Dolayısıyla burada da bir çarşı veya bir arasta planlanmıştır.⁷⁰² Bu çarşı, sonraki tarihli belgelerde gördüğümüz ve Bağdad caddesi üzerinde yer aldığı belirtilen Aziziye çarşısı olmalıdır. Çünkü Aziziye çeşmesinin masrafları için inşa edilen dükkânların tarihi ve mevki ile Aziziye çarşının mevki aynıdır.⁷⁰³ Kaldı ki burası Sultan Abdülaziz için ayrılan mahalle karşılık gelmektedir.⁷⁰⁴

Aziziye çarşısı, bugünkü anlamda bir arasta olabilir. Çünkü Aziziye çarşısı "demirci, kalaycı ve çelikçi esnafının ikamelerine" verilmiştir. Bugün Aziziye çarşısı mevcut değildir. Nerede olduğu da bilinmemektedir. Çarşının Bağdad caddesi üzerinde ve "demirci, kalaycı ve çelikçi esnafı"nın kullanımına verildiği beyanları önemli bilgiler sunmaktadır.⁷⁰⁵ Aziziye çarşısının bugünkü mevki Samsun İlkadım ilçesi Sait Bey mahallesindeki halk arasında "Demirciler yokuşu" denen "Demirciler caddesi" olabilir. Ayrıca burası Bağdat caddesi üzerinde yer almaktadır.

2.4.3. Tolcu Aziziye Çarşısı

Tolcu Sancağına bağlı Mecidiye kasabası, 1856 yılında Karasu kasabasının bulunduğu mevkide Sultan Abdülmecid adına inşa edilmiştir. Kırımlı göçmenler için teşkil edilen kasaba, kurulacak köylerin bir merkezi olarak tasarlanmıştır. Mecidiye yeni sisteme göre planlanmış ve inşa edilmiş ilk yerleşimlerdenidir.⁷⁰⁶

Mecidiye kasabasında Sultan Abdülaziz adına bir çarşı inşa edilmiştir. 1895 tarihinde mevcut olduğu görülen çarşının kuruluşuna dair herhangi bir belgeye tesadüf edilememiştir.⁷⁰⁷

2.4.4. Kars Aziziye Çarşısı

Kars Mutasarrıfı Emin Fehim Paşa, Kars'ta su ihtiyacını gidermek için birçok çeşme yaptırmış ve birçoğunu da tamir ettirmiştir. 1864 yılında Kars merkezde inşa ettirdiği çeşmelerden birine Aziziye tesmiye kılınmıştır. Emin Paşa, bu çeşmeye vakıf

⁷⁰⁰ Gehedr, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Tarablusgrab Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş*, s. 105.

⁷⁰¹ Belgede "Abdülaziz için intihab kılınan mahal" denmektedir.

⁷⁰² BOA., A. *JMKT.MHM.288/56/1*, 17 Receb 1280/ 28 Aralık 1863.

⁷⁰³ Boş devlet arazisinde inşa edilmiş, Sultan Abdülaziz'e atfen "Aziziye" olarak adlandırılmıştır.

⁷⁰⁴ Çarşının inşasına Ali Rıza Efendi'nin Samsun'a geldiği yıl, 1863'te başlanmıştır. BOA., *ŞD.2884/4/3*, 29 Şaban 1292/30 Eylül 1875.

⁷⁰⁵ BOA., *ŞD.2884/4/3*, 29 Şaban 1292/30 Eylül 1875.

⁷⁰⁶ Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, s. 261, 266.

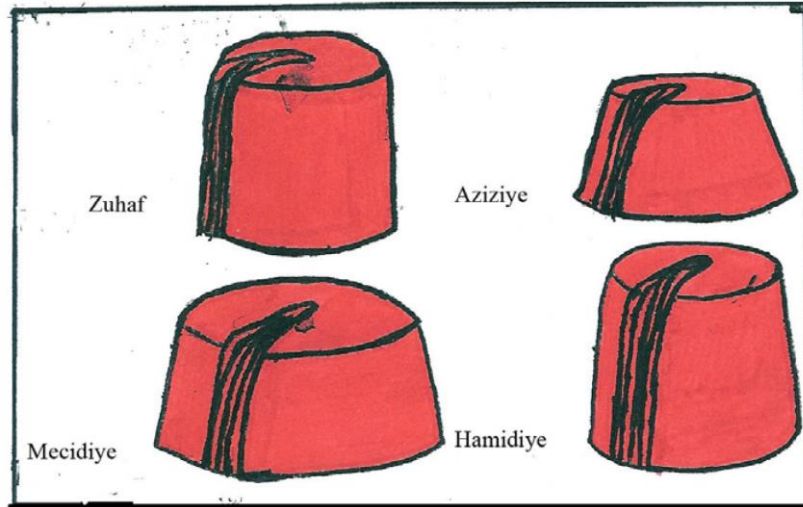
⁷⁰⁷ BOA., *HR.MHC.2/74/6/2*, Rumi 6 Ağustos 1320/3 Eylül 1904.

olmak üzere Kars merkezde bir de çarşı inşa ettirmiştir. Çarşının adı da Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye olarak adlandırılmıştır. Çarşı, 12 dükkân, 6 mağaza ve 1 berber dükkânından oluşmaktaydı.⁷⁰⁸ Dördüncü Ordu Müfettişi Safvet Paşa, Emin Paşa'nın bu gayretli çalışmalarına bizzat şahit olmuş, taltif etmiştir.⁷⁰⁹

2.5.Aziziye Fesi

Fes, ismini Fas şehrinden alır. Çünkü bu şehirde ortaya çıkmış ve birçok ülkeye ihraç edilmiştir. Fes, kırmızı çuhadan yapılıdır, tepeye doğru daralan silindir şeklindedir. Üstünde bir de sarkan püskülü yer alır. Osmanlı topraklarına fes, II. Mahmud devrinde girmiştir. II. Mahmud bir hatt-ı hümayun yayınlıyarak yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye ordusundaki şubara yerine koyu kırmızı fes giyilmesine karar vermiştir. Fesin genel görünüşü II. Mahmud dönemindeki gibi mavi ipek küskünün arkası uzun, önü kâkül gibi kısa ve oldukça geniştir. Yüksekliğin muntazam görüntüsü bozulmasın diye fesin içi kartonla desteklenmiştir.⁷¹⁰ Feslerin formu sonraki dönemde padişahların isteği üzerine farklılaşmış, devrin padişahına nispetle Mecidiye, Aziziye ve Hamidiye şeklinde isimler almışlardır.⁷¹¹

Sultan Abdülmecid döneminde fes, küçülmeye başlamıştır. Fesin alt kısımları dar, üst kısımları daha geniştir. Sultan Abdülaziz devrinde ortaya çıkan ve yayvan şekilde olan fes padişahın adına nispetle "Aziziye kalıp" veya "Aziziye" adını almıştır. Fesin üst kısmı dar ve küçük boyutludur. Fesin alt çapı üst çapından büyüktür. Üstten alta doğru eğim azdır. Aziziye fesi, askerler ve memurlar tarafından da giyilmiştir. II. Abdülhamid döneminde ortaya çıkan Hamidiye fesinin üst çapı alt çapından daha dardır. Ancak Aziziye tipine göre daha yüksektirler ve üstten alta doğru eğim azdır.⁷¹²

Şekil 2.11. Fes Çeşitleri⁷¹³

⁷⁰⁸ BOA., A.İMKT.MHM.320/1/3. Selh Cemaziyel-evvel 1281/31 Ekim 1864.; BOA., A.İMKT.MHM.320/1/4, 6 Recep 1281/5 Aralık 1864.

⁷⁰⁹ BOA., A.İMKT.MHM.320/1/4, 6 Recep 1281/5 Aralık 1864.

⁷¹⁰ Hülya Tezcan, "Fes", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul, 1995, ss. 415-416.

⁷¹¹ Uğur Göktaş, "Fes", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 3, İstanbul 1994, s. 296.

⁷¹² Barış Sipahi ve Ayten Çetin, "1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri", *Muhasebe ve Finans Dergisi*, S. 48, 2010, s. 236.

⁷¹³ Gülay Durmaz, "Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nûri Paşa Divan'ında Fes", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, 2014, s. 209.

Fesin sivil halka yayılmasından sonra süratle fes fabrikaları kuruldu. Halk da dönemlerinde moda olan fesi giydirmeye başladı. Sivil halkın fesi benimsemesiyle siviller ve devlet görevlilerini ayırt edebilmek için “dalfes” (sade fes) giymeleri, yani etrafına bir şey sarmamaları istendi. Sadece ulema beyaz tülbent sarabilecekti. Halk dalfes giymemekte ısrar edince üzerine esnaf takımının yemeni, çember, yazma gibi şeyler sarmalarına izin verildi.⁷¹⁴

Fes isimlendirmesi yapanlar yalnızca padişahlar değildi. Devlet yönetiminde çok etkin vazife alan Enver ve Cemal paşalar da yetki alanlarındaki askerlerin kendi adlarıyla tesmiye olunan başlıkları giymelerini zorunlu kılmıştır. 13 Mayıs 1916 tarihinde yapılan bir değişiklikle “subay, gedikli ve erat” olmak üzere fes yerine orduda “Enveriye”, Bahriyede ise “Cemaliye” adı verilen başlıkları giyilmesi kabul edilmiştir. İlk olarak Kara Kuvvetlerinde kaldırılan fes yerine, Harbiye Nazarını Enver Paşa’ya nispetle “Enveriye” veya “Enverî” adı verilen başlık kullanılmaya başlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında tüm subay ve askerlerin giydiği Enveriye başlığı, koloniyal sapkaya benzer ve üzerine hâkî renkte ve dört parmak eninde bir şeridin belirli bir yöntemler sarılmasıyla oluşturulmuştur. Bu başlığa ilk kullanıldığı zamanlarda “askeri kabalak” da denilmiştir. “Cemaliye” başlığı adını, Bahriye Nazırı Cemal Paşa’ya nispetle almıştır. Deniz subayı cemaliyesi, yaklaşık 13 cm. yükseklikte ve aşağı yukarı silindirik şeklinde, siyah elbise ile giyilmek üzere bari çuha kumaştan yapılmış ve yaz aylarında üzerine beyaz kılıf geçirilmiştir. Başlığın ön kısmına beş santimetre genişliğinde siyah bir ipek şerit geçirilmiştir. Bahriye Mektebi öğrencileri de subaylarınkine benzer Cemaliye giymişlerdir.⁷¹⁵

2.6.Süveyş Kanalı⁷¹⁶

Fransızların Süveyş üzerindeki projeleri 1798 Mısır’ın işgaline tarihlenmektedir. Napolyon, işgal sırasında mühendis *Charles Le Pere*’yi Süveyş’i incelemekle görevlendirdi. *Charles Le Pere*, ölçümünü Süveyş’in kabardığı sırada yaptığından hatalı bir sonuca varmıştır. Bu ölçümlere göre kanalın yapılmasının çok zor olacağı düşünülerek vazgeçilmiştir. 1858 yılına gelindiğinde Kahire’deki Fransız Konsolos ve Fransa İmparatoriçesi Eugene’nin kuzeni *Ferdinand de Lesseps*, Mısır Hidivi Mehmed Said Paşa’dan ilk resmi izni koparabilmiştir.⁷¹⁷

Sultan Abdülaziz 3 Nisan 1863’te başlayan ve yaklaşık bir ay süren Mısır seyahatine çıktı. Abdülaziz, önce İskendireye’ye sonra da Kahire’ye geçecektir. Sultan’ın maiyetinde bulunan *Gardey*,⁷¹⁸ Kahire’de buldukları sırada meşhur Fransız diplomat ve Süveyş Kanalı müteşebbisi *Ferdinand de Lesseps* ile görüştü. *Lesseps*, *Gardey*’e kanalın Aziziye adıyla adlandırılması arzusunda olduğunu söyledi.⁷¹⁹ Ali Kemâli Aksüt, *Lesseps*’in “Aziziye” tesmiye arzusunun Nil ile Kızıldeniz’i birbirine bağlayacak olan kanal için söylemiş olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Süveyş kanalının bu tarihte çok aşama kaydettiğini yazmaktadır.⁷²⁰

⁷¹⁴ Tezcan, “Fes”, ss. 415-416.

⁷¹⁵ Ali Kaşiyuğun, *Enver Paşa’nın Orduyu Islah Çalışmaları 1914-1918*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2009, s. 85.

⁷¹⁶ Süveyş Kanalı müteşebbisi tarafından Aziziye olarak adlandırılacağı ifade edilmiş ancak bu gerçekleşmemiştir.

⁷¹⁷ Ayşe Hür, *Tanzimat’tan Cihan Harbi’ne Osmanlı’nın Öteki Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2017, s. 57.

⁷¹⁸ İstanbul Mühendislik Mektebi’nde öğretim görevlisidir.

⁷¹⁹ Bağçeci, *Sultan Abdülaziz’in Mısır Seyahati*, s. 39.

⁷²⁰ Aksüt, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyehati*, s. 26.

Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinin önemli bir sebebi buradaki bağlılığı artırmaktı.⁷²¹ Diğer taraftan Sultan, Süveyş Kanalı meselesinde söz sahiplerinden biri olduğu göstermek istiyordu. Sultanın kanal inşasında angarya usulünün kullanılmaması ve tatlı su kanalı çevresindeki arazilerin şirketçe işgal edilmemesi gibi şartları vardı. Nitekim bunların yerine getirilmesiyle Sultan Abdülaziz onayını verdi.⁷²²

25 Nisan 1859'da yapımına başlanan Süveyş Kanalı, 17 Kasım 1869'da Sultan Abdülaziz döneminde açılmıştır.⁷²³ Ancak kanala Aziziye ismi verilmesi şöyle dursun Sultan Abdülaziz açılışa dahi çağırılmadı.⁷²⁴ Kanal müteşebbisi *Lesseps*'in Süveyş kanalının Aziziye olarak isimlendirileceği ifadesi kanal inşasının sekteye uğramaması için geliştirilen bir söylem olabilir. Diğer taraftan Sultan Abdülaziz, 5 Haziran 1867 tarihli fermanla Mısır'ın Fransa ve Avusturya'da inşa ettirdiği zırhlı gemileri Osmanlı donanmasına devretmesini ve asker sayısını otuz bine indirmesini emretti. Gemiler, Osmanlı donanmasına ancak 29 Ağustos 1869'da ve şeklen devredildi.⁷²⁵ Dolayısıyla İstanbul ve Kahire ilişkilerinde bir bozulma vardır. Diğer taraftan İsmail Paşa, 1866 yılında Sultan'dan isteğini almış, Mısır yönetiminin "babadan oğula" intikalini kabul ettirmiştir.⁷²⁶

2.7.Aziziye Kapısı

Lefkoşa'nın merkezinde ve en yüksek tepesinde bulunan Ayasofya Cami, katedralden çevrilmiştir. Osmanlı öncesinde Kıbrıs Krallarının taç giyme törenlerinin düzenlendiği katedralin inşası 1208'de Lüzinyanlar döneminde başlamıştır. 1326'da tamamlanan katedral, Kıbrıs'ın fethinden sonra camiye çevrilmiş Ayasofya adı verilmiştir.

Sultan Abdülaziz'in 1874'te Kıbrıs'ı ziyaret edeceği söylentileri üzerine Ayasofya Cami'nin doğu tarafına bir kapı açıldı. Kapı, "Aziziye Kapısı" olarak adlandırıldı. Kapının kitabesinde, kapının inşasının Sultan Abdülaziz'in emriyle Nazif Paşa tarafından gerçekleştirildiği yazmaktadır.

1954 yılında Ayasofya Cami'ne Kıbrıs'ın fetih emrini veren 2.Selim'e nispetle Selimiye adı verilmiştir.⁷²⁷

2.8.Aziziye Postası

1869 yılının sonlarında Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere taraflarında "Aziziye Postası" adıyla özel bir postanın çıkarılması kararlaştırılmıştır. Konuyla Postahâne-i Âmire ilgilenmiştir. Karar, Tasvîr-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanmıştır.⁷²⁸

⁷²¹ Küçük, "Abdülaziz", ss. 179-185.

⁷²² Kaya, *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, s. 92

⁷²³ Hür, *Tanzimat'tan Cihan Harbi'ne Osmanlı'nın Öteki Tarihi* 57,

⁷²⁴ Ahmet Güleriyüz ve Bernd Langensiepen, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Denizler, İstanbul, 2007, s. 11.

⁷²⁵ Güleriyüz ve Langensiepen, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, s. 11.

⁷²⁶ Atilla Çetin, "Hidiv İsmail Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 117-119.

⁷²⁷ Karakaya, "Kıbrıs", ss. 382-392.

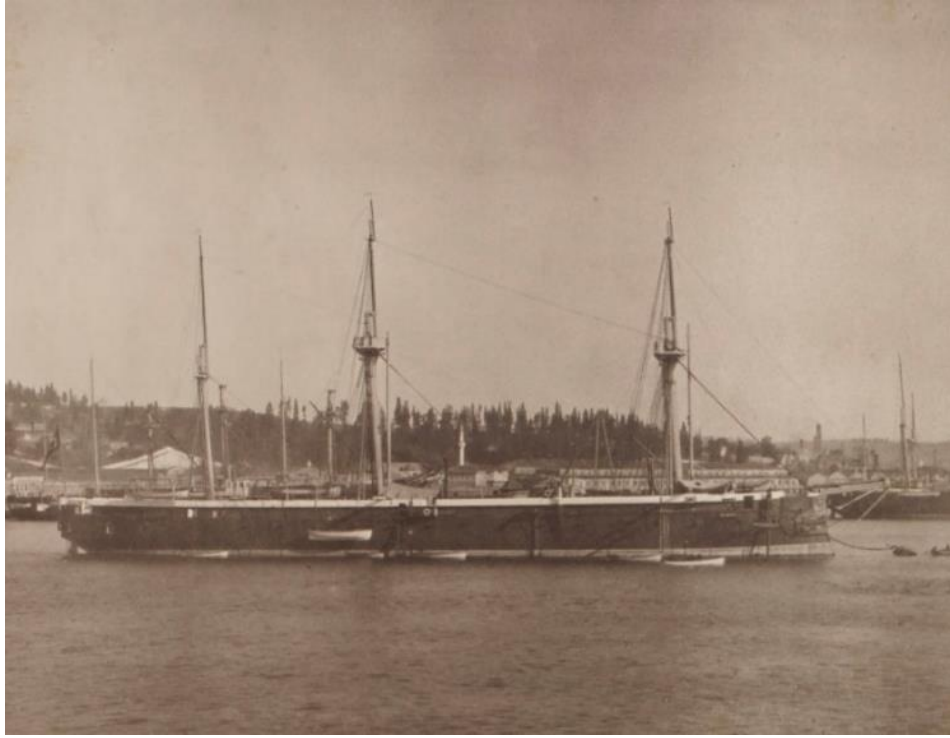
⁷²⁸ Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286-1869)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, s. 393.

2.9.Aziziye Zırhlısı

18. yüzyıl sonlarında kalyonlara verilen Mansuriye, Mesudiye, Memduhiye gibi adlardan hükümdar adlarına geçilmiştir. Bu geçiş III. Selim ile birlikte olmuştur. İlk kez 3.Selim döneminde inşa edilen bir üç ambarlıya Selimiye adı verilmiştir. Böylece gemilere isim verme geleneği başlamıştır.

Selimiye Kalyonu'nun inşası Tersane-i Âmire'de Fransız gemi inşa mühendisi Mösyö Löbrol ve mimar Benoi tarafından 1805 yılında inşa edilmiştir. 1845 yılında Tersane-i Âmire'de inşasına başlanan Mecidiye Firkateyni 1846'da tamamlanmıştır.⁷²⁹

Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye zırhlı firkateyni 1864'te İngiltere tersanelerine ısmarlanmıştır. 1864 yılında Aziziye zırhlısı ile birlikte Mahmudiye,⁷³⁰ Osmaniye ve Orhaniye adıyla zırhlılar da sipariş edilmiştir. Aziziye ve Osmaniye zırhlıları 1866 yılında, Mahmudiye 1867'de, Orhaniye zırhlısı ise 1868'de Osmanlı donanmasına katılmışlardır.⁷³¹

Şekil 2.12. Zırhlı Aziziye Firkateyn-i Hümayûnu⁷³²

Aziziye, Orhaniye ve Osmaniye zırhlıları Glasgow'da kurulan ünlü Napiers gemi şirketine sipariş verilmiştir.⁷³³ Aziziye firkateyni, Osmaniye sınıfından⁷³⁴ idi.

⁷²⁹ Bulgurcuoğlu, *Deniz Tarihimizin Sembol Gemilerinden Mahmudiye*, s. 39.

⁷³⁰ Donanmaya katılan ikinci Mahmudiye gemisidir.

⁷³¹ Mehmet Yüksek, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Donanma Politikası*, Dora Yayıncılık, Bursa, 2016, s. 87; Celalettin Yavuz, "Sultan Abdülaziz Donanması-Yelkenli Teknelerden Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları", *12. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 1814, 1835.

⁷³² İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 91242-0005.

⁷³³ BOA., *HR.SFR.3/110/32/1*, 13 Şubat 1866.

⁷³⁴ Donanmaya katılan bu tipteki ilk gemi Osmaniye olduğu için sonraları bu tipte inşa ettirilen zırhlılar Osmaniye tipinden veya sınıfından olarak tasnif edilmektedir.

1866'da Osmanlı donanmasında katılan Aziziye zırhlısı Osmaniye, Orhaniye ve Mahmudiye gibi 1878'de İstanbul'a demirlenmiş, uzun süre kullanılmamıştır. 1890-1891'de Tersane-i Amire tarafından yeniden donatılmış, 1900 yılında Kasımpaşa'da kışla gemisi yapılmıştır. Yıllarca gerçekleştirdiği hizmetlerden sonra 1923'te sökülme üzere satılmıştır.⁷³⁵

2.10. Aziziye Marşı

Marş, ritim, ölçü ve tempo anlamına gelmektedir. Marş, bir topluluğunun yürüyüşe eşlik etmek üzere bestelenmiş, sözlü ya da sözsüz müzik parçalarına verilen isimdir. Birçok marş çeşidi vardır.⁷³⁶

Osmanlı'da müzik anlayışındaki değişiklik Sultan II. Mahmud reformlarıyla olmuştur. 1826'da Mehter teşkilatı kapatılarak yerine Mızıkayı Hümayun kurulmuştur.⁷³⁷ Giuseppe Donizetti, 17 Eylül 1828 tarihinde padişahın huzuruna çıkmış ve kendisine "Osmanlı Saltanat Müziklerinin Baş Ustakârı" unvanı verilmiştir. Donizetti, 1829 yılında Mızıkayı Hümayun tarafından icra edilmek üzere ilk Osmanlı "millî" marşını, II. Mahmud'a ithafen "Mahmudiye" marşını bestelemiştir.⁷³⁸

II. Mahmud'a ithaf edilen "Marş-ı Sultani" isimli ilk Osmanlı marşından sonra bestelenen marşlar dönemin padişahlarına atfedilmiştir. Mahmudiye Marşı, Mecidiye Marşı, Aziziye Marşı, Hamidiye Marşı, Reşadiye Marşı gibi.⁷³⁹

Sultan Abdülaziz, 1861'de tahta çıkması üzerine Guatelli, padişaha ithafen Sultanî marşı olarak da bilinen Aziziye marşını bestelemiştir.⁷⁴⁰ Callisto Guatelli, Guiseppe Donizetti'nin vefatından sonra 1856'da şeflik koltuğa geçmişti. Sultan Abdülaziz'in tahta cülusundan sonra 4 Temmuz 1861'de Guatelli'ye Miralay rütbesi tevcih edildi ve Mızıkayı Hümayun Kumandanlığına getirildi. 1863 senesinde üstün hizmet ve başarılarından dolayı dördüncü dereceden Osmanî Nişanı ile taltif edilmiştir.⁷⁴¹ Guatelli'nin paşa unvanını Aziziye marşı ile aldığı ifade edilmektedir.⁷⁴²

2.11. Aziziye Karakolları

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmadan önce kent içindeki güvenlik "Yeniçeri Kollukları" tarafından sağlanmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve orduda yapılan reformlarla II. Mahmud, İstanbul'da kendilerine özgü bir mimari ile karakollar inşa ettirmeye başladı. Bu ilk dönem küçük karakolların cepheleri sütunlu, cümle kapısı üzerinde uzun yazıtlar ve alınlıklarında ise yeni Osmanlı armaları işlenmiş

⁷³⁵ Güteryüz ve Langensiepen, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, s. 77.

⁷³⁶ Matem marşı, hücum marşı, süvari marşı, zafer marşı, askerî marşı, millî marşı, parti marşı gibi. Önder Duman, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Parti Marşı Arayışı (1935-1947)", *History Studies*, 2016, 8/2, s. 1.

⁷³⁷ Bu tarih itibarıyla birçok Batılı müzisyen Osmanlı Sarayında Batı müziği ve Osmanlı-Batı müziği sentezi doğrultusunda önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ayşe Özlem Akdeniz, "Osmanlı'nın İtalyan Müzisyenleri", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4/10, 2017, s. 44.

⁷³⁸ Evren Kutlay Baydar, "19. Yüzyıl Osmanlı Padişahlarının Müzik Politikalarından Kesitler", *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1, Nisan 2011, ss. 94-95.

⁷³⁹ Gözde Çolakoğlu Sarı, "19. Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı-Türk Müziğine Yansımaları", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, 2014, s. 41.

⁷⁴⁰ Baydar, "19. Yüzyıl Osmanlı Padişahlarının Müzik Politikalarından Kesitler", s. 103.

⁷⁴¹ Semih Karagül, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Müziğin Doğuşu: Musika-i Humayun*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s. 56.

⁷⁴² Volkan Kaptan ve Merve Nur Kaptan, "Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Batılılaşma Hareketlerinin Türk Müziğine Etkileri", *İdil*, S. 58, 2019, S. 811.

büyük taş bloklar bulunmaktaydı. Karakollar zamanla devlet otoritesini simgeleyen bir kimlik kazanmış ve kentin birçok köşesini böyle yapılarla süslemek fikri uzun süre geçerliliğini korumuştur.⁷⁴³

2.11.1. Karaköy Aziziye Karakolu

19. yüzyılın ikinci yarısında kolluk kuvvetlerinin yeniden örgütlendiği girişimler söz konusudur. Bu girişimlerle karakollar teşkil edilmeye başlanmıştır. Bu karakollardan birisi asayiş sorunlarının yaşandığı Galata'da inşa edilmiştir. Karaköy'de köprü'nün Galata çıkışında Perşembe pazarı ile Karaköy Meydanı arasında bugün mevcut olmayan bir karakol inşa edilmiştir. Adı dönemin padişahına izafeten Aziziye Karakolu idi.

Şekil 2.13. Karaköy Aziziye Karakolunu Gösteren Eski Bir Kartpostal⁷⁴⁴

Aziziye karakolu 1894'te gerçekleşen depremde hasar gördü. Onarımını, İtalyan mimar Raimondo D'Aronco yaptı. İki katlı kârgir bir yapı olan Aziziye karakolu dönemin en görkemli karakollarından birisiydi. Binanın ne zaman inşa edildiği ve yıkıldığı bilinmemektedir. Aziziye Karakolu yerine sonraları Seyr-i Sefain Dairesi (Denizyolları) binası yapılmıştır.⁷⁴⁵

⁷⁴³ Neslihan Sönmez, "İhlamur' da Aziziye Karakolu/ Süslü Karakol Binası", *İnşaat Dünyası, Uluslararası Müteahhitlik ve Ticaret Mecmuası*, S. 18-19, 1984, ss. 36-37.

⁷⁴⁴ Abdülkadir Özcan, "Karakol", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, ss. 430-431.

⁷⁴⁵ Afife Batur, "Aziziye Karakolu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 1, İstanbul 1993, ss. 510-511.

Şekil 2.14. Karaköy Köprüsünün Ucunda Aziziye Karakolunu Gösteren Bir Fotoğraf⁷⁴⁶

2.11.2. İhlamur Aziziye Karakolu

İhlamur'da Sultan Abdülaziz döneminde Aziziye adıyla bir karakol inşa edilmiştir. 1866 yılında inşa edildiği tespit edilen karakol, halk arasında Süslü Karakol adıyla meşhur olmuştur. Zira dış bezemeleri oldukça yoğun ve güzeldi.⁷⁴⁷

Aziziye karakolu, bugün Şişli Üçesi'nde, Nişantaşı Mahallesi'nde, İhlamur-Nişantaşı yolu üzerinde yer almaktadır.⁷⁴⁸ Aziziye karakolu, III. Selim'in burada yaptırdığı ahşap karakol ile köşkün yıktırılmasıyla yapılmıştır. Çünkü bilhassa Abdülmecid devrinde İhlamur Menzili çevresinin bir mesire yeri haline gelmesi ve bazı memurların bu çevreye yerleşmesi ile bölgenin nüfusu ve önemi artmıştır. Dolayısıyla ahşap karakol, nüfusu artan bölge ihtiyacını karşılayamaz duruma gelmiştir.

Süslü karakol, Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrasında Selanik'ten gelen eğitimli jandarmaların kullanımına bırakılmıştır. Karakol binası, 1910'da "İstanbul Jandarma Posta Karakolu Kumandanlar Mektebi" olmuştur. Yapı Cumhuriyet devrinde önemini yitirmiştir.

Kaynaklarda Aziziye karakolunun giriş kapısının iki yanında beyaz mermer sütunlar olduğu görülür. Kapı ve pencere sövelerinin beyaz mermerlerden yapıldığı yapının dolap, kapı ve tavanları çok süslü yağlıboya desenleriyle bezenmiştir. Giriş kapısı üzerinde yaklaşık 300 kg. ağırlığında bir armaya yerleştirilen Sultan Abdülaziz

⁷⁴⁶ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 779-17-0004.

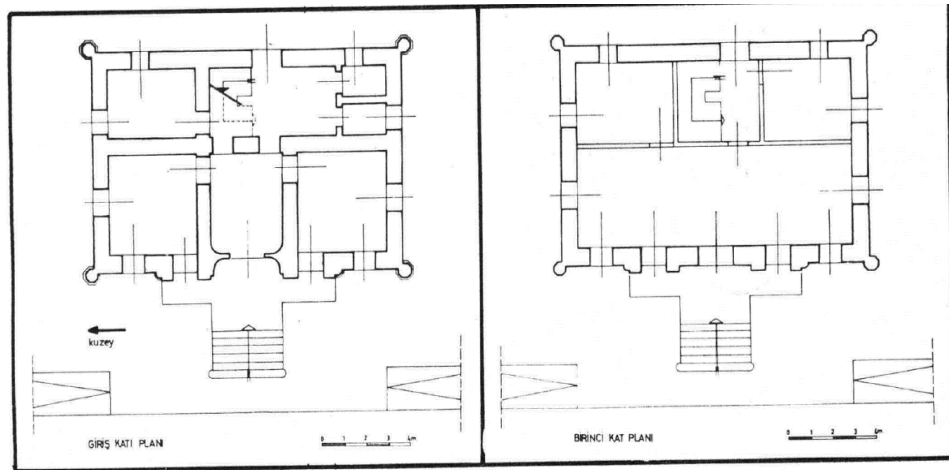
⁷⁴⁷ Sönmez, "İhlamur' da Aziziye Karakolu/ Süslü Karakol Binası", ss. 36-37.

⁷⁴⁸ Tarkan Okçuoğlu, "Süslü Karakol", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 7, İstanbul 1994, s. 117.

tuğrası bulunmakta idi. Tuğranın 1984 yılında Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunduğu ifade edilmiştir.⁷⁴⁹ Karakolun cephe tasarımı o dönemde moda olan neogotik üslup kullanılarak sivri kemerli kapı ve pencerelerle donatılmıştır. Kolonların şekli askeri mimarlığı andıran brütal bir görünüm vermektedir. Büyük bir platform üzerinde yer alan yapı, iki katlı idi.⁷⁵⁰

Şekil 2.15. Ihlamur Aziziye Karakolu (Süslü Karakol) Fotoğrafi⁷⁵¹

Şekil 2.16. Ihlamur Aziziye Karakolu (Süslü Karakol) Planı⁷⁵²

⁷⁴⁹ Sönmez, "Ihlamur' da Aziziye Karakolu/ Süslü Karakol Binası", ss. 36-37.

⁷⁵⁰ Okçuoğlu, "Süslü Karakol" s. 117.

⁷⁵¹ Okçuoğlu, "Süslü Karakol", s. 117.

⁷⁵² Sönmez, "Ihlamur' da Aziziye Karakolu/ Süslü Karakol Binası", 37.

2.11.3. Medine Aziziye Karakolu

1902 yılında Medine şehrinde Aziziye adıyla bir karakol mevcuttur. Karakol, Menaha meydanının orasında bulunmaktaydı.⁷⁵³

2.12. Askeri İstihkamlar

Osmanlı'da klasik dönemde kışla, yeniçerilerin her bölüğüne ait "oda" denilen yapıdan ibaretti. İlk odaların Edirne'de olduğu kayıtlarda geçmektedir.⁷⁵⁴ Kanuni döneminde yaptırılan Topçu Kışlası ise Tophane semtinde yer almaktaydı. Ayrıca Top Arabacıları, Humbaracı Ocağı gibi pek çok kışla bulunmaktaydı.

III. Selim Bostancı Ocağı'na bağlı "Bostancı Tüfenkçisi Ocağı" adıyla yeni bir birlik kurmuş, yeni birlik için Üsküdar'da kışla inşa ettirmiştir. III. Selim, Anadolu'da da kışlalar inşa ederek bunları Üsküdar kışlasına bağlamıştır.⁷⁵⁵

Osmanlı'nın 19. yüzyılda modernleşmesiyle Avrupa örnek alınarak kentin en merkezi bölgelerinde büyük askeri kışlalar inşa edilmeye başlamıştır. Osmanlı'dan gümünüze gelen kışlaların hemen hepsi 19. yüzyıldan kalmaz. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren İran sınırında Kars, Erzurum, Ardahan gibi birçok şehre tabyalı tahkimat inşa etmiştir.⁷⁵⁶

Tabya, stratejik yönden önemi bir yerin savunulması için meydana getirilen tahkimli yer anlamındadır.⁷⁵⁷ Geniş tanımıyla, genellikle içinde birtakım kuvvetin bulunduğu bonetleri ve bu bonetlerin aralarında açık top mevzileri ile avcı siperlerinin etrafını çeviren bir mani hendige denen tabya, içinde mahfuz mahalleri, cephanelik, toplanma, eğitim yeri, nizamiye ve hazır kıta mahallerini, subay yatma yerlerini ihtiva eden tesise verilen isimdir.⁷⁵⁸

2.12.1. Aziziye Tabyaları

2.12.1.1. Namazgâh Tabyası

Namazgâh tabyasının asıl adının Aziziye hatta "Rumeli Aziziye tabyası" olduğu günümüz gazetelerinde ve yerel basında ifade edilmektedir. Bununla ilgili akademik çalışmalarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Aziziye isimlendirmesinin yapıp yapılmadığına dair bir belge bulunmamıştır. Ancak Namazgâh tabyası inşasının Sultan Abdülaziz devrinde 1860'larda başladığı bilinmektedir. Dolayısıyla Aziziye adının kullanımı muhtemelen bundan kaynaklanmaktadır.

Tabyanın inşa emri, Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahati dönüşünde Çanakkale'ye uğradığı sırada verilmiş olabilir. Zira Sultan ve maiyeti burada buldukları esnada bölgeyi gezmiş, incelemelerde bulunmuşlardır. Serasker Fuat Paşa, Kala-i Sultaniye'deki incelemelerin ardından çeşitli emirler vermiştir.⁷⁵⁹

⁷⁵³ BOA., *DH.MKT.460/43/1*, 6 Zilhicce 1319/16 Mart 1902.

⁷⁵⁴ Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, s. 30.

⁷⁵⁵ Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, ss. 56-63.

⁷⁵⁶ Osman Ülkü, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum, 2007, s. 248.

⁷⁵⁷ Arapça "tab'iy" kelimesinden gelmektedir. "Meydan Larousse Ansiklopedisi", "Tabya", C. 11, 1992, s. 571.

⁷⁵⁸ Bahar Şentürk, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki Tabyalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2016, s. 33.

⁷⁵⁹ Bağçeci, *Sultan Abdülaziz'in Mısır Seyahati*, ss. 53-54.

Namazgâh Tabyası'nın⁷⁶⁰ belki inşa belki de tamiri Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1892'de nihayet bulmuştur.⁷⁶¹

2.12.1.2.Erzurum Aziziye Tabyaları

Erzurum Aziziye tabyaları, Erzurum şehir merkezinin doğusunda Topdağı'nın güney ucunda 2068 m. rakımlı tepede yer alır. Aziziye tabyalar planları ve ölçüleri birbirinden farklı 3 yapıdan meydana gelmektedir. Tabyalar, Sultan Abdülaziz'in emriyle 1867-1872 yılları arasında Fosfor Mustafa Paşa'nın nezaretinde yapılmıştır.⁷⁶²

Erzurum'da padişah adıyla adlandırılan ilk tabya 1852 yılında yapılan Mecidiye tabyasıdır. Tabya, Sultan Abdülmecid döneminde, Erzurum Valisi Zarif Mustafa Paşa nezaretinde inşa edilmiştir.⁷⁶³

Aziziye ve Mecidiye tabyalarının bulunduğu bölge 2009 yılında Bakanlar Kurulu Kararı ile "Nene Hatun Tarihi Milli Parkı" ilan edilmiştir.⁷⁶⁴

2.12.1.2.1. Aziziye Tabyası 1.

Erzurum'un doğusunda Karskapı'nın kuzeyinde bulunan dağın güney ucunda, Erzurum-Kars karayolunu kontrol altında tutmak için batıya doğru alçalan bir sırtta yapılmıştır. 1 Numaralı Aziziye tabyasının günümüze çok az bir kısmı sağlam gelebilmiştir.⁷⁶⁵

1 Numaralı Aziziye tabyası, bulunduğu stratejik tepede 30 x 60 m. ölçülerinde bir alana inşa edilmiştir. Tepenin eğimi üzerinde iki farklı kotta yerleştirilmiş mekânlardan oluşur. 60 x 15 m boyutlarında olan zemin katta, kuzey ve güney yönünde 3'er mekân ve bunların ortasında bir avlu bulunmaktadır. 1.kat, u şeklinde düzenlenmiş olup 12 mekân bulunur. Bunlar kışla olarak değerlendirilmiştir. Bu mekânlara avlunun sağında ve solundaki merdivenlerle ulaşılmaktadır.⁷⁶⁶

2.12.1.2.2. Aziziye Tabyası 2.

2 Numaralı Aziziye tabyası, Erzurum'un doğusunda Topdağı'nın güneyinde 1 Numaralı Aziziye tabyasının 200 metre kuzeyinde bulunmaktadır. Tabya bugün yarım şeklindeki bir toprak yığınıyla bu hilalin iki ucunda bulunan taş bir yapıdan meydana gelmektedir.⁷⁶⁷

2 Numaralı Aziziye Tabyası, mimari açıdan bir geçit ve bu geçidin ucunda bir odadan oluşmaktadır. Her iki mekânında üzeri beşik tonozla geçilmiştir. Geçitin, 3

---

⁷⁶⁰ Günümüzde Eceabat ilçesi sınırları içerisinde bulunmaktadır. Şentürk, Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki Tabyalar, s. 33.

⁷⁶¹ Yusuf Acioğlu, "Çanakkale Tabyaları", *Sanat Tarihi Dergisi*, 25/1, 2016, s. 11.; Şentürk, *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale'deki Tabyalar*, s. 33.

⁷⁶² Osman Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 10/1, 2017, s. 5.

⁷⁶³ Ed. Halil Özcan, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, Aziziye Belediyesi Yayınları, Erzurum 2004, s. 79.

⁷⁶⁴ Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", s. 2.

⁷⁶⁵ Özcan, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, s. 79.

⁷⁶⁶ Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", s. 6.

⁷⁶⁷ Özcan, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, s. 79.

Numaralı Aziziye Tabyası ile yer altından bağlantı sağlamak için yapıldığı düşünülmektedir.⁷⁶⁸

2.12.1.2.3. Aziziye Tabyası 3.

2 Numaralı Aziziye tabyasının 200 m kadar kuzeyinde, Mecidiye tabyasından da 300 m güneyde bulunmaktadır.⁷⁶⁹ Diğer tabyalarda daha az hasar görek günümüze ulaşmıştır.

Yapı kenarları simetrik olmayan ortada altıgen bir avlu ve bu avlunun etrafına dizilmiş, kapılarla birbirine bağlanan mekânlar simetrik olmayan altıgen bir şekil oluşturmamaktadır. Mekânları birbirine bağlayan kapılar sayesinde, tabyayı bir baştan bir başa dolaşmak mümkündür.⁷⁷⁰ Tabyanın yapılış maksadı, Pasinler ovasından başlayan Vank Deresi'ne bağlanan gedikleri kapatmaktır.⁷⁷¹

Şekil 2.17. Erzurum Aziziye Tabyalarının Genel Görünümü⁷⁷²

2.12.2. Aziziye Burcu

Luhayye kazası, Hudeyde sancağının 8 kazasından biridir. Kazanın merkezi olan Luhayye kasabası, sahilde kurulmuştur. Kasaba, 24 saat mesafedeki Hudeyde'nin kuzeyinde idi. Şehir surlar ile çevrili olup, sur dışında bir de kale bulunmaktaydı.⁷⁷³ 1861 yılı sonunda surların,⁷⁷⁴ 1862 yılı başında ise kalenin tamir edilmesine karar verilmiştir.⁷⁷⁵

⁷⁶⁸ Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", s. 7.

⁷⁶⁹ Özcan, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, s. 79.

⁷⁷⁰ Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", s. 8.

⁷⁷¹ Özcan, *93 Harbi Aziziye Şahlanışı*, s. 79.

⁷⁷² Geçten, "Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi", s. 6.

⁷⁷³ Murathan Keha, *Salnamelere Göre Yemen Tarihi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, ss. 64-65.

⁷⁷⁴ BOA., *İ.MVL.459/20668/2*, 28-29 Cemaziyel-ahire 1278/30 Aralık 1861.

⁷⁷⁵ BOA., *İ.MVL.460/20723/2*, 21 Recep 1278/22 Ocak 1862.

Luhayye kasabasında, sur içinde 150 ve sur dışında 500 olmak üzere 750 kadar ev,⁷⁷⁶ 3 cami bulunmaktaydı. Halk su ihtiyaçlarını develer ile 2 saat uzaklıkta bulunan *Numan* adlı mahaldeki kuyulardan temin etmekteydi. Fakat yağışın az olduğu dönemlerde buradaki kuyu sularının tadı acılaştığından bu kez halk, 3 saat mesafede bulunan *Harbi* mevkesine gitmeye mecbur kalırdı.⁷⁷⁷ Halk, su almak için Numan'a geldiğinde her daim civardaki bazı başı bozuk aşiretlerin saldırı ve yağmalarına maruz kalmaktaydı. Can, mal ve ırzı tehlikede olan bölge ahali; aşiretlerin kontrol altına alınmasını, güvenliğin tesis edilmesini istiyordu. Halkın muhafaza edilebilmesi için kolluk kuvvetlerinin orada ikamet etmesi gerekliydi. Tahta ve kamış gibi malzemelerden bina yaptırılıp, asker ikamet ettirilebilirdi. Ancak bu malzemelerle yapılan binaya, aşiretler kolayca saldırabilirdi. Bu noktada etkili bir çözüm olarak bir burç inşası düşünülmüştür. Halktan toplanan yardımlarla, “mükemmel ve gayet müstahkem” bir burç inşa edildi. Burca, “nâm-ı hümâyûn-ı cenâb-ı cihanbâniye mensub olmak üzere Aziziye” adı verilmiştir.⁷⁷⁸

Aziziye burcuna yeterli sayıda asker yerleştirilmiş, bölgede asayiş sağlanmıştır. Artık halk, güvenli bir şekilde su temin edebilmekteydi. Yemen Eyaleti⁷⁷⁹ Mutasarrıfı Seyyid Ahmed Paşa, burcun Aziziye tesmiye edildiğini ve halkın “hazret-i zillullahî”ye dua etmekte olduğunu bildirdi.⁷⁸⁰ Gelişmeler merkez tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.⁷⁸¹

2.12.3. Aziziye Palankası

Erkân-ı harbiye kolağalarından Hüseyin Hüsnü Efendi, 1876 Osmanlı-Sırp-Karadağ savaşı sürmekteyken Bosna'nın Trebin kazasına bağlı Korianiç nahiyesine gönderildi. Hüseyin Hüsnü Efendi çalışmalarıyla, muharebe sırasında yanmış ve harap olmuş hanelerin çoğunun tamir edilmesini sağladı. Ayrıca *Zaklebun* adı verilen mevkide inşaat halinde olan palanka tamamlanmış ve Aziziye olarak isimlendirilmiştir.⁷⁸²

2.12.4. Aziziye Kışlaları

2.12.4.1. Kerkük Aziziye Kışlası

Mehmed Nâmık Paşa, iki defa Bağdat valiliği görevinde bulunmuştur. Bunlardan birincisi Kasım 1851- Eylül 1852 döneminde 9 ay 5 gün, ikincisi ise 1861-1868 yılları arasında 7. 5 yıl sürmüştür.⁷⁸³ Tanzimat dönemi Irak'ında Mithat Paşa'dan sonra vilayetteki en etkin yönetici olarak kabul edilmektedir.⁷⁸⁴

Bağdat Valisi Mehmed Nâmık Paşa, 1863 yılında Kerkük Askerî kışlasını inşa ettirmiştir. Kışla, Sultan Abdülaziz devrinde yapılması hasebiyle Aziziye olarak

⁷⁷⁶ Evler kârgir ve ariş türündendi.

⁷⁷⁷ Keha, *Salnamelere Göre Yemen Tarihi*, s. 66.

⁷⁷⁸ BOA., A. *JMKT.MHM.441/32/2*, 7 Şevval 1285/21 Ocak 1869.

⁷⁷⁹ 1872'de Yemen eyaleti, Yemen vilayeti olmuştur. Özgen, *1272H/1855-6 İle 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, s. 82.

⁷⁸⁰ BOA., A. *JMKT.MHM.441/32/2*, 7 Şevval 1285/21 Ocak 1869.

⁷⁸¹ BOA., A. *JMKT.MHM.441/32/1*.

⁷⁸² Cevdet Paşa, *Tezâkir: 21-39*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 18.

⁷⁸³ Yaptığı ıslahatlardan dolayı Irak tarihçileri “el-kebir” (büyük) lakabını kullanmaktadırlar. Ebubekir Ceylan, “Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri”, *Toplumsal Tarih*, 186, 2009, s. 61.

⁷⁸⁴ Ceylan, “Namık Paşa'nın Bağdat Valilikleri”, s. 63.

anılmıştır.⁷⁸⁵ Aziziye kışlası 80 oda, 9 büyük salondan oluşuyordu. Kışlanın ana kapısı Nizamiye’den başka Piyade, Süvari ve Arka adlı olmak üzere üç büyük kapısı vardı.⁷⁸⁶ Günümüze kadar gelen kışlanın bir kısmı 2018’de yıkılmıştır.⁷⁸⁷

2.12.4.2.Erzincan Aziziye Kışlası

Erzincan, Dördüncü Ordu’nun merkezi idi. Sultan Abdülaziz devrinde burada yeniden bir askeri kışlanın yapılmasına karar verildi. Mart 1865’te tamamlanan kışla mutasarrıf, meclis azaları, ulema, askerler ve şehrin ileri gelenlerinin katılımıyla dualar eşliğinde açıldı. Açılış sırasında “saye”sinde inşa olunan Padişah Abdülaziz’e dualar edilerek, uzun ömür dileklerinde bulunuldu.

4 Şubat 1864’te Erzincan Dördüncü Ordu Komutanlığına atanan⁷⁸⁸ Müşîr İbrahim Derviş Paşa⁷⁸⁹ Sadarete gönderdiği arızasında tüm memleket ahalisinin kışlanın “nâm-ı namî-i hazret-i cihânânîye mensûben Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu yâd olunması” isteğini sadarete bildirdi.⁷⁹⁰ Padişahın 15 Mayıs 1865 tarihli onayı ile kışla Aziziye adını almıştır.⁷⁹¹

Şekil 2.18. Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu’nun Bir Fotoğrafi⁷⁹²

⁷⁸⁵ Necat Kevseroğlu, “Kerkük’te Yıkılan Türkmen Eserleri”, *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2018, s. 31. Belgelerde Kerkük Kışlası olarak anıldığı da görülmektedir. BOA., *İ.MVL.577/25901/2*, 13 Cemaziyel-evvel 1284/12 Eylül 1867.

⁷⁸⁶ Yapının yıkılmasının gündeme gelmesi üzerine Türkmen Atâ Terzibaşı ve tarihçi Şakir Sabır Zabit, Bağdat makamlarıyla görüşmeler gerçekleştirerek bunun önüne geçmişlerdir. Ancak kaderine terk edilen yapının yıkılmak üzere olduğu 2016’da medyaya yansımıştır.

⁷⁸⁷ Kevseroğlu, “Kerkük’te Yıkılan Türkmen Eserleri”, s. 31.

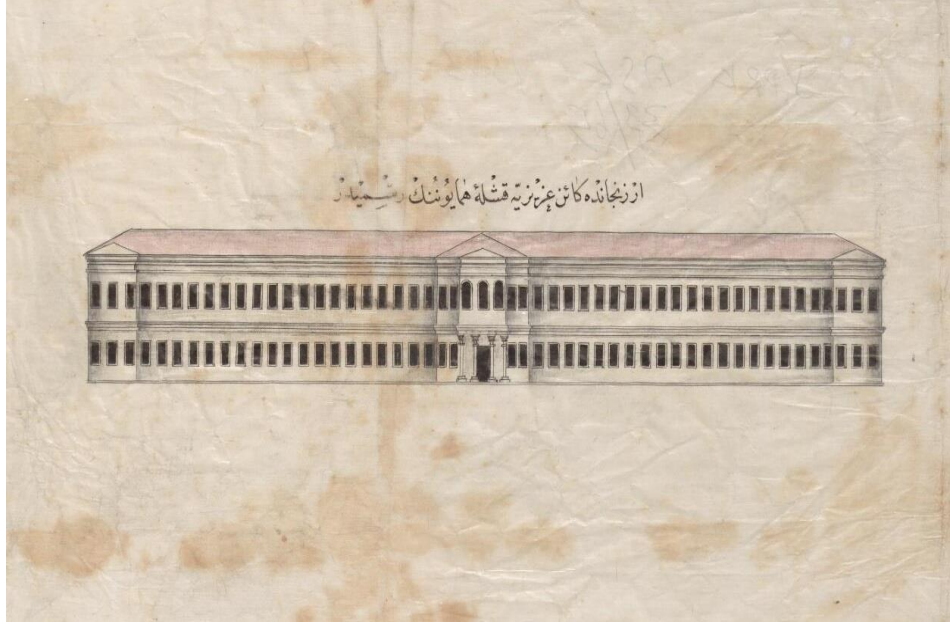
⁷⁸⁸ Christoph Herzog ve Barbara Henning, “Derviş İbrahim Paşa: Views on a Late 19th-Century Ottoman Military Commander”, *Occasional Papers in Ottoman Biographies*, Bamberg 2012, s. 3.

⁷⁸⁹ 1836’da Binbaşılığa ve 28 Nisan 1862’de de Müşîrlığe yükselmiştir. Şihabeddin Tekindağ, “Derviş Paşa”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1979, s. 552

⁷⁹⁰ BOA., *İ.DH.536/37240/1*, 29 Şevval 1281/27 Mart 1865.

⁷⁹¹ BOA., *İ.DH.536/37240/3*, 19 Zilhicce 1281/15 Mayıs 1865.

⁷⁹² İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90505-0009.

Şekil 2.19. Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu'nun Çizimi⁷⁹³

2.12.4.3. Van Aziziye Kışlası

Van kasabasındaki Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu'nun ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak kışlanın Ağustos 1865'te tamir edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹⁴ Dolayısıyla kışla Ağustos 1865 tarihinden önce inşa edilmiştir.

Van Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu, 1865'te inşa edilen Erzincan Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu gibi Sultan Abdülaziz'e nispet edilmiş olmalıdır.⁷⁹⁵ Aynı isimle anılan Erzincan'daki kışlanın, Abdülaziz'e nispet edilmiş olması buna ispat olarak gösterilebilir. Ayrıca kışlanın ismindeki "hümâyûn"⁷⁹⁶ kelimesi de bu ihtimali güçlendirmektedir.

2.12.4.4. Malatya Aziziye Kışlası

Malatya sancağına bağlı Akçadağ kazası ile Kürne ve Kürecik nahiyeleri ahalişi çeşitli aşiretlere mensuptu ve nüfusları oldukça fazlaydı. Aşiretler bölgede yaşayan ahalinin ekinlerini zorla ellerinden alıyor, eşkıyalık faaliyetlerinde bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti, masraf ve külfetle bölgede asayiş sağlamaya çalışmış, ancak kalıcı bir sonuç elde edememiştir. Zira Osmanlı askerleri bölgeden çekilince aşiretler tekrar alışkanlıklarına devam ediyorlardı. Bu faaliyetler bölgedeki ahalinin, yerlerini terk etmesine neden oldu.

Sultan Abdülaziz döneminde, artık ziraatın yapılamadığı ve arazi-i mevat hükmüne düşen bölgede "Çiftlik-i Hümâyûn" teşkiline kadar verildi. Böylece bölgede asayişin sağlanması ve ziraat yapılması amaçlanıyordu.⁷⁹⁷ Ayrıca burada Dördüncü

⁷⁹³ BOA., Y.PRK. ASK.33/65.

⁷⁹⁴ Kışlanın belirli yerleri tamir edilmiştir. Ayrıca kışlaya bir çamaşırhane inşa edilmiştir. Babıali, tamir ve inşa masrafları olan 27 bin kuruşun Maliye Nezareti'nden ödenmesini uygun bulunmuştur. BOA., İ.MVL.537/24139/1, 24 Rebiyül-evvel 1282/17 Ağustos 1865.

⁷⁹⁵ 1865 yılında Erzincan ve Malatya Sultansuyu'nda Aziziye adıyla kışlalar inşa edilmiştir. BOA., İ.DH.536/37240/3, 19 Zilhicce 1281/15 Mayıs 1865.

⁷⁹⁶ "Padişaha ait" anlamında kullanılan Farsça bir kelimedir.

⁷⁹⁷ Sevim Erdem, "Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, s. 147.

Ordu süvari alayı için hayvanlar (at) yetiştirilecektir.⁷⁹⁸ Nitekim Padişah'ın 31 Ağustos 1865 tarihli iradesiyle Mamuratü'l-Aziz Valisi Hacı İzzet Paşa zamanında çiftlik kurulmuştur.⁷⁹⁹

Sultansuyu arazisinin yarısında zirai faaliyetlerin başlamasına, diğer yarısında tarım yapılmayıp, metruk kalmasına karar verildi. Bu kısım da diğer yarısı gibi mirî araziye ait oldu. Metruk kalan kısım, emlak-ı hümâyûn-ı şahaneye ilhak edildi. Sultansuyu arazisinin bu yarısına “nâm-ı nâmî-i hazret-i padişahiye mensûben” Aziziye adı verildi. Ayrıca Çiftlik-i Hümâyûn'a gerekli memurların tayin edilip, inşa edilecek binaların keşfine başlanması bildirildi.⁸⁰⁰

II. Abdülhamid devrinde Sultansuyu Çiftlikat-ı Hümâyûn'una, Hara-yı Hümâyûn adı verilmiştir. Hara-yı Hümâyûn'nun merkezi 1915'te hala Aziziye kışlası olduğu belirtilmektedir.⁸⁰¹ Dolayısıyla çiftlik Aziziye kışlası merkezli kurulmuştur.

Aziziye kışlası, Sultansuyu Aziziye mevkinde teşkil edilmiştir.⁸⁰² Kışla, Sultan Abdülaziz devrinde inşa edilmiş olmalıdır. Zira Çiftlik-i Hümâyûn, Abdülaziz devrinde teşkil edilmiş ve çiftliğin bulunduğu Sultansuyu arazisine Aziziye adı verilmiştir. Çiftliğin oluşturulmasının en önemli nedeni aşiretlerin eşkıyalık faaliyetleriydi. Bu faaliyetlerin sonlandırılması için Dördüncü Ordu Süvari Üçüncü Alayı nezaretine verilen⁸⁰³ Aziziye arazisinde Aziziye adıyla kışla inşa edilmiş olmalıdır.

Şekil 2.20. Sultansuyu Çiftlik-i Hümâyûnu Aziziye Kışlasının Genel Görünümü⁸⁰⁴

⁷⁹⁸ BOA., *MVL.731/26/1*, 14 Şevval 1283/19 Şubat 1867.

⁷⁹⁹ Erdem, “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, s. 147.

⁸⁰⁰ BOA., *MVL.714/67/1*, 10 Cemaziyel-evvel 1282/31 Ekim 1865.

⁸⁰¹ Erdem, “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, s. 174.

⁸⁰² İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0010.

⁸⁰³ BOA., *MVL.714/67/1*, 10 Cemaziyel-evvel 1282/31 Ekim 1865.

⁸⁰⁴ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0010.

Şekil 2.21. Sultansuyu Aziziye Kışla-yı Hümâyûnu'nun Batı Ciheti Görünümü⁸⁰⁵

Çiftlik-i Hümâyûn Akçadağ'a kazasına bağlı olup, kaza merkezine 7. 5 km uzaklıktaydı.⁸⁰⁶ 22 Nisan 1864 tarihli belgede Malatya Akçadağ'da inşaatı tamamlanacak kışladan bahsedilmektedir.⁸⁰⁷ Söz konusu kışlanın Aziziye kışlası olup olmadığı bilinmemektedir.

⁸⁰⁵ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90604-0023.

⁸⁰⁶ Erdem, "Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası", s. 145.

⁸⁰⁷ BOA., *HR.MKT.484/72/2*, 15 Zilkade 1280/22 Nisan 1864.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADİ YAPILAR ve KÜLTÜREL ÖĞELERDE AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ

3.1. Aziziye Şirketleri

Osmanlı Devleti'nin şirketler nezdinde yapmış olduğu isimlendirmelere baktığımızda karşımıza ilk olarak Şirket-i Hayriye çıkmaktadır. Şirket, İmparatorluk'ta kurulan ilk anonim şirketi olma özelliğini taşımaktadır. Şirket, Sultan Abdülmecid tarafından, batıda gelişen ve servet kaynağı olarak görülmeye başlanan anonim şirketlerin, imparatorlukta bir örneği olarak kurdurulmuştur.

Şirket-i Hayriye, 30 Eylül 1850 tarihli iradeyle resmi olarak kurulmuştur. Şirket, İstanbul ile Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli kıyısında inşa edilecek iskeleler arasında vapur işletme imtiyazına sahipti. Şirket-i Hayriye ismi, "ülke için hayırlı" olması temennisiyle verilmiştir.⁸⁰⁸ Şirket isimlerinde padişah adlarının kullanımı 1856 yılının sonlarında "Mecidiye Kumpanyası" ile gerçekleşmiştir.⁸⁰⁹

3.1.1. (İstanbul) Aziziye Şirketi ve İdare-i Aziziye

1844 yılında Bahriye Nezareti'ne bağlı bir devlet işletmesi olan Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi kuruldu. İdarenin sermayesi Abdülmecid tarafından Hazine-i Hassa'dan sağlanmıştır.⁸¹⁰ 24 Şubat 1857 tarihli bir irade ile Hazine-i Hassa Vapurları İdaresi başka işletmeler ile birleştirilerek yeni bir şirket kuruldu. Fevâid-i Osmâniyye adını alan şirket, Hazine-i Hassa'ya aitti ve idaresi bir müdür tarafından yapılmaktaydı.⁸¹¹

1870 yılında Fevâid-i Osmâniyye İdaresi yerine yeni bir şirketin, Şirket-i Aziziye'nin kurulmasına karar verildi. Şirket, Osmanlı Devleti'nin tüm iskelelerine sefer düzenleyecek ve Osmanlı postalarını taşıyacaktı. Şirket-i Aziziye'nin şartnamesi Meclis-i İdare azalığına seçilen kişiler tarafından hazırlandı.⁸¹² Aziziye kumpanyasının imtiyaz süresi fermanndan itibaren otuz yıldır. Şirketin iç tüzüğünün onaylanmasından iki ay sonra Fevâid-i Osmâniyye'nin tüm vapurları bu şirkete devredilecekti. Şirketin imtiyazı dahilinde olan hatlar, Fevâid-i Osmâniyye ile aynıydı. Ayrıca ihtiyaç halinde dilediği iskelelere vapur işletebilme hakkına sahipti. Buna karşılık deniz yoluyla nakli gereken harp mühimmatı ile askerler uygun bir ücretle taşınacaktı. Şirketin sermayesi 1 milyon Osmanlı lirasıydı. Hisselerin her biri 20 lira idi. Şirket genel kurulunun sermayeyi artırabilme hakkı vardı. Şirket Osmanlı kanunlarına uymak zorundaydı ve ayrıca kömür ve fener rüsumundan muafı. Gemilerin tamiri için uygun yere kalafat havuzları ve şilepler inşa edilebilecekti.⁸¹³

⁸⁰⁸ Fatma Şensoy, "Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 2018, ss. 240-243.

⁸⁰⁹ İmparatorlukta ilk şirket neden "Mecidiye" adıyla kurulmamıştı da Şirket-i Hayriye ismini almıştı? Muhtemeldir ki bu ilk anonim şirket teşebbüsünün nasıl sonuçlanacağı ön görülemedi.

⁸¹⁰ Demet Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (1910-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s. 7; Sema Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999, s. 24

⁸¹¹ Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 24, 25, 30.

⁸¹² Bunlar Servet Efendi, Yaver Efendi, Tubini, küçük oğlu Agop, Etienne Lorando, Charles Couteau, Kredi-i Umûmi-i Osmâni Bankası Direktörü Bemard Tubini ve Joseph Paulaky idi.

⁸¹³ Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 34, BOA., İ.DH.614/42772, 9 Rebiyül-evvel 1287/9 Haziran 1870.

Şirket-i Aziziye'nin iç tüzüğü, imtiyaz fermanına göre, üç ay içinde hazırlanmalıydı. Ancak zamanında hazırlanamadı. Bunun üzerine şirketin teşekkülü için başka sermayedarlar ile görüşmeler yapıldı. Söz konusu görüşmeler sonuçsuz kalınca müteşebbislerden feragatname alındı.⁸¹⁴ Sonuç olarak şirket kurulmadı.

Fevâid-i Osmâniyye'nin Şirket-i Aziziye olamaması üzerine adının değiştirilmesine karar verildi. Sultan Abdülaziz'in adına nispetle İdare-i Aziziye adını aldı. Bu değişikliğe dair irade 24 Haziran 1871⁸¹⁵ tarihinde çıktı. İdare'nin yönetimi padişah adına Bahriye Nezareti'ne verildi. İdare, tüm Osmanlı sahillerinde vapur işletmek yetkisine sahipti. İleri de işlettiği hat ve limanları yabancı devlet sahillerine kadar genişletebilecekti. Postanın da taşınacağı idare vapurları askeri ihtiyaçların nakliyesini diğer şirketlerin yarısı ücretinde yapacaktı. İdare-i Aziziye'nin kurulmasından kısa süre sonra ıslahı gündeme gelmiş, oluşturulan komisyon ve onun yaptığı incelemeler sonucunda şirket halini alması daha uygun bulundu. Şirket, 1872 Nisan'ında Bogos Bey'e ihale edildi.⁸¹⁶

Bogos Bey'e ihale edilen Şirket-i Aziziye'nin sermayesi birinci şirket teşebbüsünde olduğu gibi 1 milyon Osmanlı lirasıydı. Ancak bu sefer hisse senetlerinin değeri düşürüldü. Sermaye her biri 10 lira değerinde 100.000 hisse senedine bölündü. Sermaye ileride şirket genel kurulu tarafından arttırılabilecekti. Şirkete devredilen idare vapurlarının bedelini karşılayacak oranda hisse senedi Hazine-i Hassa'ya teslim edilecekti. Hisse senetleri Türkçe ve yabancı dillerde olacaktı. Şirket genel kurulu seçtiği sekiz veya on kişiden oluşan bir idare meclisi tarafından yönetilecekti. Ancak idare meclisi imtiyaz sahibi Hazine-i Hassa Nazırı ve kuruculardan oluşacaktı. Toplantı günleri gazetelerde ilan edilecekti. Şirket-i Aziziye'nin iç tüzüğü hazırlandı ve onaylandı ancak bu şirket girişimi de birincisi gibi uygulanamadı. Teşebbüsün başarısız olmasının en önemli sebebi imtiyaz sahibi Bogos Bey'in 1873 yılında ölmesi idi.⁸¹⁷ Sultan Abdülaziz'in Şirket-i Hayriye'nin olumlu gelişmesiyle birlikte bu teşebbüsü büyütme çabaları gerçekleşemedi.⁸¹⁸

Sultan Abdülaziz, bir süre sonra Şirket-i Aziziye hisselerinin hepsini satın aldı ve yapı tekrar İdare-i Aziziye'ye dönüştürüldü. Yönetimi Bahriye Nezareti'ne verildi. İdare-i Aziziye vapurları her gün Kadıköy, Adalar, Yeşilköy ve Haydarpaşa'ya sefer düzenlemeye başladı. Ayrıca Şam, Girit, Selanik, Trabzon, Varna, Gemlik, İzmit, Bandırma ve Tekirdağ hatlarına yolcu seferleri yapmaktaydı.⁸¹⁹ Abdülaziz'in hal' edilmesi sonrasında tahta geçen 5. Murat, İdare'nin tüm varlığını devlete devretti. İşletmenin adı İdâre-i Mahsûsa yapıldı.⁸²⁰

⁸¹⁴ Avrupa'da çıkan savaşlar sermayedar ve üyelerin mali durumunu bozduğu için nizamnamenin hazırlanması bir buçuk ay kadar ertelendi. Ancak yine hazırlanamadı. Küçükalioğlu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 35; Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (1910-1923)*, s. 10.

⁸¹⁵ H. 5 Ramazan 1288.

⁸¹⁶ Hazırlanmış olan mukavele şartlarına uygun hareket etmek koşuluyla devredilmiştir. İdare'nin şirkete ihale edilmesinin nedeni, İdare'yi ıslah etmek ve ilerlemesini sağlamaktır. Küçükalioğlu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, ss. 35-38.

⁸¹⁷ Küçükalioğlu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, ss. 39-40.

⁸¹⁸ Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (1910-1923)*, s. 10.

⁸¹⁹ Bunun yanında Çanakkale, İzmir, Rodos, Kıbrıs, Beyrut, Yafa, Hayfa, Port-Said, Cidde, Konfide ve Hudeyde'ye de posta seferleri vardı. Küçükalioğlu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, ss. 40-41.

⁸²⁰ Küçükalioğlu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 45; Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (1910-1923)*, s. 11.

1876 yılında II. Abdülhamit tahta çıktığı zaman gemilerin çoğu işe yaramaz ve harap bir haldeydi.⁸²¹ Dönemin mizah gazetelerinde Aziziye vapurlarının binilemeyecek kadar kötü olduğundan bahsedilmektedir.⁸²² İdâre vapurları, Şirket-i Hayriye vapurlarına nazaran oldukça eski ve bakımsızdı. Bu yüzden vapurlar bir müddet sonra çürüğe çıkarılarak hurdacılara satılmaktaydılar. İdare-i Aziziye'den kalan, işe yarar 24 adet gemi⁸²³ ile birlikte irili ufaklı toplam 78 vapur yeni idareye devrilmiştir.⁸²⁴

İdâre-i Mahsûsâ geçirdiği pek çok düzenleme sonrasında 1910 yılında Osmanlı Seyr-i Sefâin İdâresi'ne dönüştürülmüştür.⁸²⁵ İdarenin yönetimi, Bahriye, Maliye, Ticaret ve Nafia Nezaretleri'nden oluşan bir komisyona bağlandı.⁸²⁶ 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Seyr-i Sefâin İdâresi olan yapı, 1933 yılında lağvedilmiştir.⁸²⁷

3.1.2. Mısır Aziziye Şirketi (Mısır Aziziye Kumpanyası)

Mısır Valisi Said Paşa'nın Mısır donanmasını modernleştirme çabaları İngiltere'nin engellemeleriyle karşılaştı. Buna rağmen nehir ve deniz taşımacılığını canlandırmak isteyen Paşa, bir kumpanya kurmak için Sultan Abdülmecid'den izin koparmaya çalışmıştır. Kumpanyanın padişah adıyla teşkil edilmesine müsaade istemiş, Padişah tarafından “nâm-ı nâmî-i şâhâneme mensûb olarak tertîb ve teşkîli husûsuna müsâ'ade-i seniyye” buyurularak 1856 yılının sonlarında “Mecidiye Kumpanyası” kurulmuştur.⁸²⁸ Mecidiye Kumpanyası'nın kurulması bölgedeki bir ihtiyacın ürünüydü. Bu boşluk girişimciler tarafından görülmüştü.⁸²⁹

Mecidiye Kumpanyası, Abbas Paşa zamanında kurulmuş olan “akça kumpanyası” yerine teşkil edilmişti. Akça Kumpanyası hisse sahiplerini ve himayesinde kurulduğu Mısır hazinesini zarar uğratacaktı. Mısır Valisi Said Paşa bu durumun önüne geçmek için Babıali'ye “akça kumpanyasının” bir vapur kumpanyasına dönüştürülmesi teklifini sundu. Zira ancak bu şekilde tarafların zarardan kurtulacaklarını ifade ederek kutsal yerlerde yabancı faaliyetlerinin sakıncalarından bahsetmiştir. Yabancılar tarafından gerçekleştirilecek bir teşebbüs yerine, belirtilen hatlarda Padişah Abdülmecid'in adını taşımak kaydıyla Mısır yönetimi tarafından bir kumpanya teşkil edilebilirdi. Böylece en büyük faydanın hacılara olduğu da vurgulanmıştı. Çünkü buharlı gemilerin devreye girmesiyle mesafe kısalacak bu da hacıların sayısını artıracaktı. Hacılar Padişah'ın adını taşıyacak vapur kumpanyası aracılığıyla kutsal topraklara güvenli bir şekilde gidip gelebilecekti.

Sultan Abdülmecid bilhassa hacılara büyük yarar sağlayacak bu isteğe olumlu baktı ve kumpanyanın tesisini teşvik etti. Nitekim bir an evvel kurulması arzulandı ve

⁸²¹ Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 46.

⁸²² Kazım Yetiş, *1869-1876 Yılları Arasında Yayınlanan Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 11.

⁸²³ Küçükalioglu *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 46; Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefâin İdâresi (1910-1923)*, s. 11.

⁸²⁴ Şefik Memiş, “Osmanlı Deniz Ulaşımında Yaşanan Sorunlara Yolcu Vapurları Karikatürleri Işığında Farklı Bir Yaklaşım” *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, İstanbul 27-28 Mayıs 2016, s. 206.

⁸²⁵ Küçükalioglu, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, s. 47.

⁸²⁶ Gediz, *Osmanlı Seyr-i Sefâin İdâresi (1910-1923)*, s. 20.

⁸²⁷ Memiş, “Osmanlı Deniz Ulaşımında Yaşanan Sorunlara Yolcu Vapurları Karikatürleri Işığında Farklı Bir Yaklaşım” s. 206

⁸²⁸ BOA., *İ.MMS.28/1205/1*, Evasıt-ı Rebiyül-evvel 1273/13 Kasım 1856.

⁸²⁹ Bunlarda biri olan Edouard Dervieu idi ve o, Kızıldeniz'de vapur nakliyatının eksikliğini Hidiv'e bildirmişti. Süleyman Uygun, “Modern Mısır'ın Doğuşu (Yatırım, Kredi ve İflas Denklemine) ve Bir Fransız Aktör: Edouard Andre Dervieu”, *Studies of the Ottoman Domain*, 9/17, 2019, s. 93

imtiyazı Mısır valiliğine verildi. 1856 yılı sonlarına doğru Mısır'da kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası'nın yüz hissesi bedeli Hazine-i Hassa'dan ödenmek suretiyle Padişah Abdülmecid tarafından satın alınmıştır.

Mecidiye Şirketi, Hac mevsimi haricinde Kızıldeniz'de Cidde-Süveyş arasındaki seferlerden istenen geliri sağlayamadı. Bu sebeple zarar ettiği gerekçesiyle 1861 yılında seferleri tatil edildi. Bunun üzerine vapurlar ve var olan mevcudiyeti satış yoluyla Mısır hükümetine devir ve teslim edildi.⁸³⁰

İsmail Paşa, vali olur olmaz Mecidiye Vapur Kumpanyası'nı tekrar işletmek için harekete geçti. Şirketin tekrar faaliyete geçmesi ticaretin canlanması ve bilhassa hacıların rahat ulaşımı için gerekliydi. Şirketin eski şartlara uygun olarak yeniden tesisi istendi. Padişah Abdülaziz ve Babıali bu isteğe olumlu yaklaştı. Sultan Abdülaziz hazırlanan şartları münasip bularak Mecidiye Kumpanyası'nın "Mısır Aziziye Kumpanyası" adı ile yeniden teşkiline onay verdi. Böylece Mecidiye Kumpanyası'nın adının Mısır Aziziye Kumpanyası olarak değiştirilmesine, imtiyaz müddetinin doksan seneye, yıllık kâr payının da %7'ye çıkarılmasına izin veren ve kumpanyanın hangi şartlarda faaliyet göstereceğini belirten on maddelik bir imtiyaz fermanı verildi.⁸³¹

Aziziye Kumpanyası'nın isim teklifi Mısır Valisi İsmail Paşa'dan gelmiştir.⁸³² İsmail Paşa, kumpanyanın "Aziziye" ismiyle daha fazla itibar kazanacağı düşüncesindedir. Bu kanaat Sultan Aziz'in Mısır'da seyahatinde edinilmiş olmalıdır.⁸³³

Andre Dervieu idaresinde bulunan Mecidiye Kumpanyası 4 Mayıs 1863 yılında 400.000 frank sermayeli Aziziye Mısıriyye dönüştürüldü. Kurucu üyelerinin 6'sı yerli 4'ü Avrupalı olmak üzere 10 kişiden oluşmaktaydı. Kumpanyanın yöneticileri Mısır Hidiv yardımcısının amcası olan Halim Paşa'nın gözetim ve denetiminde olacaklardı. Kumpanyanın kuruluş amacı Akdeniz ile Nubya ve Sudan gibi Kızıl Deniz liman ve iskeleleri arasında taşımacılık yapmak idi.⁸³⁴ Kumpanyanın sermayesi kuruluşundan kısa bir süre sonra 800.000 Mısır lirasına yükseltildi. 1857'de kurulmuş olan Mecidiye Kumpanyası'nın 8 adet vapuru Aziziye Kumpanyası'na devredilecek, buna karşılık Aziziye Kumpanyası yıllık sermayesinden %6'lık bir bütçe ayırarak vapurların ücretini ödeyecekti.⁸³⁵

Babıali, Karadeniz ve Rumeli sahilleri seferleri için Mısır Aziziye kumpanyasının memurlarının ikamet edeceği binalar ile kömür depoları ve diğer bina arsalarının tespiti hususunda Mısır idaresinin İsmail Bey başkanlığında oluşturduğu

⁸³⁰ Said Paşa'nın, feshedilen Mecidiye Şirketi'nin hacıların yolculuklarını kolaylaştırmak için yalnızca hac mevsiminde Süveyş-Cidde arasında işletilmesi talebi Babıali tarafından münasip bulunmuş ve bu gazetelerde ilan edilmiştir. Sarıyıldız, "Mısırdaki Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri", ss. 19-23.

⁸³¹ Sarıyıldız, "Mısırdaki Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri", s. 25.

⁸³² Onun sadarete gönderdiği 23 Şubat 1864 tarihli tahriratında "sâye-i kudretvâye-i cenâb-ı şehriyârîde kesb ve su'ûd ederek nâm-ı nâmi-i hazret-i şehinşâhiye mensûbiyet ile daha birkat şöhret ve i'tibâr eylemesine kâbiliyet ve isti'dâd peydâ eylemiş olmağla teyemmünen nâm-ı meymenet-i irtisâm cenâb-ı tacidari ile tesmiye ve teşrifine istihsal-i müsâ'ade-i aliyye-i dahî inâyet buyurulmak niyâz ve istid'âsına ibtidâr eylediğim" sözlerinden bu açıkça anlaşılmaktadır. BOA., *İ.MMS.28/1205/2*, 15 Ramazan 1280/23 Şubat 1864.

⁸³³ Sultan Abdülaziz Mısır'da büyük bir sevgiyle karşılanmıştı. Küçük, "Sultan Abdülaziz", ss. 179-185.

⁸³⁴ Hem emtia ve hem yolcu olmak üzere.

⁸³⁵ Uygun, "Modern Mısır'ın Doğuşu (Yatırım, Kredi ve İflas Denklemine) ve Bir Fransız Aktör: Edouard Andre Dervieu", ss. 96-97.

komisyona kolaylık sağlanması ve yardımcı olunması için mahallî idarecilere emirler verdi.⁸³⁶ Ayrıca devlet ve Mısır yönetimi vapur ve yolcu güvenliğine oldukça önem vermiştir.⁸³⁷

Aziziye Şirketi, Mısır hükümetinin sübvansiyonuna rağmen yöneticilerinin başarısızlığı ve muhtemelen yolsuzluk sebebiyle zarar etti. Hidiv İsmail, kamuoyunda daha büyük skandalların yaşanmasından korkarak Aziziye Kumpanyası'nı borçları karşılığında kamulaştırdı. Bu kötü şöhreti silmek için 1873'te Hidiviye Kumpanyası adıyla yeni bir şirket kurdu.⁸³⁸ Bir müddet sonra Hidiviye Kumpanyası'nın vapurları ve ardından da Süveyş'teki tersane, havuzlar ve büyük vakıf arazisi bir İngiliz şirketine satıldı. Osmanlı Devleti bunu kabul etmemiş ve şirketi geri almak için büyük uğraşlar vermişse de İngilizlerin şiddetli muhalefeti ile karşılaşmıştır. Neticede İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bir nota vermiş ve bu konudaki muhatabının İngiliz hükûmeti olduğunu bildirmiştir. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin baskısı ve notası ile durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.⁸³⁹

3.1.3. Aziziye Eshamı (Hazine Bonosu)

Esham⁸⁴⁰ kelimesi “hisse senetleri” anlamına gelmektedir. Bir maliye terimi olarak belirli bir iç borçlanma sistemini ifade eder. İlk kez 1775'te yürürlüğe konan uygulama 1860'lı yıllara kadar kullanılmıştır. Esham sistemi, mukataaların; yıllık kârları dikkate alınarak belli hisseye bölünüp “muaccele” adı verilen bir peşin meblağ karşılığında kaydıhayat şartı ile satılmasıdır.⁸⁴¹ Bugünkü dille “faiz getiren borç senetleri ya da hazine bonusu niteliğindedir.”⁸⁴²

Sultan Abdülaziz döneminde yabancı ve yerli girişimcilerden gelen başvuru üzerine devlet dördüncü kez “esham-ı cedide” çıkarttı.⁸⁴³ Eshama, Sultan Aziz devrinde çıkarılması hasebiyle “Aziziye” adı verilmiştir.⁸⁴⁴

⁸³⁶ Şirkete verilecek arsaların rüsumat nezaretlerinin gelirlerine sekte vurmuyacak yerlerde olmaları konusunda ilgililer ayrıca uyarıldı. Mısır heyeti ile Sinop tersane memurlarından meydana gelen meclis, uygun bir arsa arayışına başladı. Sinop ve Trabzon'da acente yerleri belirlendi. Rumeli sahilleri için de şirkete gerekli yardım ve kolaylığı sağlamaları hususunda Golos, Köstence ve Varna kaymakamlıklarıyla Selânik valiliğine emirler gönderildi. Sarıyıldız, “Mısırdaki Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri”, ss. 26-27.

⁸³⁷ Örneğin Cidde limanını boğazı dar olduğu için büyük zahmet çekildiği anlaşılmış ve buradan geçişin kolaylaşması için bazı mahallere işaretler diktilmesi, fenerlerin artırılmasına karar verilmiştir. Yine filika ve ufak kayıkların yanaşıp yük indirip bindirmeleri için iskeleler de yapılmıştır. Tüm bunlar yolcuların emniyeti için yapılması zaruri kabul edilmiştir. BOA., *İ.MTZ.05/20/808/2*, 24 Şaban 1282/12 Ocak 1866.

⁸³⁸ Uygun, “Modern Mısır'ın Doğuşu (Yatırım, Kredi ve İflas Denklemi) ve Bir Fransız Aktör: Edouard Andre Dervieu”, ss. 96-97.

⁸³⁹ Sarıyıldız, “Mısırdaki Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri”, s. 35.

⁸⁴⁰ Pay, hisse anlamındaki “sehm”in çoğuludur.

⁸⁴¹ Mehmet Genç, “Esham”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul, 1995, ss. 376-380.

⁸⁴² Ekrem Erdem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağış Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, s. 19.

⁸⁴³ Özgür Yanardağ, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, 2015, s. 929.

⁸⁴⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, C. 1, İstanbul, 1993, s. 132.

3.1.4. Aziziye Kitapları

Kitaplar⁸⁴⁵ bazı dönemlerde devrin önde gelen şahıslarına ithaf edilmeleriyle bir geleneğin doğmasına vesile olmuşlardır. Bu geleneğin ilk örneklerine İslam peygamberi döneminde rastlanmaktadır. Hz. Muhammed'in ilim meclisinde bulunan şair Ka'b b. Züheyr, yazmış olduğu ve içerisinde şifa veren duaların yer aldığı *Kaside-i Bürde* adlı eserini Hz. Muhammed'e ithaf etmiştir. Buna mukabil İslam Peygamberi'nin de ona hırkasını hediye olarak verdiği rivayet edilmektedir. Şairler, devlet büyüklerine kitap ithaf etme geleneğinin varlığını ileri sürmüş hatta bunun mecburi ve dini bir vecibe olduğunu özdeşleştirme gayreti içerisinde olmuşlardır.⁸⁴⁶

Karahanlılar döneminde birçok Karahanlı hükümdarına ve devlet adamına kitaplar ithaf edilmiştir. Bu dönemde ithaf edilen en meşhur kitaplardan biri Yusuf Han Hacıp'in Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunduğu *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Kitap ithaf geleneği, Gazneliler, Selçuklular ve Anadolu Beylikleri devrinde de aynı şekilde devam etmiştir.⁸⁴⁷ Osmanlı Devleti'nde kitap hediyeleşmede ilk sıralarda geliyordu. İlmiye sınıfı haricinde askerler de padişaha hediye olarak kitap sunuyorlardı.⁸⁴⁸

Tüm İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı'da da alimler, hükümdar ve devlet adamlarının himayelerine muhtaçtır. Bunun müellif için hem para hem makam kaynağı olduğu açıktır. Böylece kitap ithaf geleneğini yıllar boyu devam ettirilmiştir. Diğer taraftan devlet adamlarının maddi ve manevi lütufta bulunması, onların ilme ve ilim adamlarına verdiği değeri göstermektedir. Hükümdarlar kudret ve şanlarını sonraki nesillere aktarmak için çeşitli kitaplar yazdırmış, isimlerini ölümsüzleştirmek istemişlerdir. Eserlerin bir kısmı padişah ve devlet adamlarının emriyle telif edilmiş, bir kısmı da müelliflerin kendileri tarafından ithaf edilmiştir. Padişahlara ithaf edilen kitapların bazıları da tefsir kitaplarıdır. Osmanlı alimleri genellikle padişahlara ithaf için yazdıkları eserlerde "ithâfiye" adı verilen bir bölüm ayırarak, burada ithaf gerekçesine yer vermişlerdir.⁸⁴⁹

3.1.4.1. Münşeât-ı Azîziye fî âsâr-ı Osmâniye

1720 tarihli *Tuhfe-i İsmâiliye* isimli eserin müellifi İsmâil Hakkı Bursevî'dir. Kitap, Sahaf el-Hac Nûri Efendi tarafından yeniden düzenlenmiş ve *Münşeât-ı Azîziye fî âsâr-ı Osmâniye* adıyla basılmıştır. Şeyh Yusuf Efendi matbaasında basılan esere Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye adı verilmiştir. *Münşeât-ı Azîziye fî âsâr-ı*

⁸⁴⁵ Kitap, Arapça "toplamak, bir araya getirmek, yazmak" anlamlarına gelen "ketb" kökünden türemiş bir mastar olup yazılarak bir araya getirilen bilgilerle bunların yazıldığı malzemeyi ifade eder. Nebi Bozkur, "Kitap", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara, 2002, ss. 120-121.

⁸⁴⁶ Seyhan Dora, "Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, S. 4, 2016, ss. 109-110

⁸⁴⁷ Ahmet Yükneci, *Atabetül Hakayık* adlı eserini devlet adamlarından Dâd İspehsâlâr (Sipehsâlâr) Bey'e ithaf etmiştir. Kaşgarlı Mahmud *Divân-ı Lügati't Türk* isimli eserini Bağdat halifesi Muktedî Biemrillah'a ithaf etmiştir. Dora, "Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği", ss. 109-119.; Türk- İslâm tarihinin en tanınmış ilim adamlarından olan Birünî birçok eserini vali ve hükümdara ithaf etmiştir. Bunlardan birisi Sultan Mesud'a atfen adlandırılan *Kanûnü'l-Mes'ûdî* adlı eseridir. İlaveten Mesud'dan sonra da oğlu Mevdûd'a da iki kitabını ithaf etmiştir. Günay Tümer, "Birünî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 2019, ss. 206-215.

⁸⁴⁸ Ancak belirtilmelidir ki kitap hediye edilmesiyle, kitabın ithaf edilmesi ayrı şeylerdir. Fatma Ünyay Açıkgöz, "Osmanlı Devleti'nde Pişkeş (XVII. Yüzyıl)", *Turkish Studies*, 13/24, 2018, s. 295.

⁸⁴⁹ Recep Arpa, "Ulemâ ve Himâye İlişkisi Bağlamında Osmanlıda Kitap İthâf Geleneği: Osmanlı Padişahları ve Devlet Adamlarına İthâf Edilen Tefsirler", *Osmanlı'da İlm-i Tefsir*, haz. M. Taha Boyalık ve Harun Abacı, İSAR Yayınları, İstanbul 2019, ss. 181-182.

Osmâniye kitabının matbu nüshasının mukaddime kısmında basım tarihi 1876-1877⁸⁵⁰ olarak verilmektedir. Eserin basımında imtiyaz sahibi Nûri Efendi idi.⁸⁵¹

3.1.4.2.Tuhfe-i Aziziye

Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî,⁸⁵² Hz. Muhammed için *el-Kevâkibü'd-dürriye fi medhi hayri'l-berriye* adını verdiği kasideyi yazmıştır. Kasîdetü'l-bürde adıyla meşhur olan eser, İslam dünyasında üzerinde en çok şerh, hâşiye ve tahmis yazılan eserlerin başında gelmektedir.⁸⁵³

Kasîdetü'l-bürde'ye yazılan tahmislerden birisinin basım izni Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesinden yalnızca 14 gün öncesinde verilmiştir. Kaşgarlı Kapu Kethüdası Şeyh Mehmet Ziyaeddin Efendi, iki kitabının basılması için ruhsat istedi. Bunlardan birincisi *Tılsım-ı Nüzlet*,⁸⁵⁴ diğeri ise *Tuhfe-i Aziziye*'dir.

Tuhfe-i Aziziye, Kasîdetü'l-bürde'nin Arapça, Farsça ve Türkçe tahmisleriydi.⁸⁵⁵ Eser, Kasîdetü'l-bürde'nin manzum şerhi ile sahabeler ve ehl-i beytin övülmeye değer bazı davranışlarını ihtiva etmekteydi.⁸⁵⁶

Şeyh Mehmet Ziyaeddin Efendi'nin dilekçesi üzerine eserler incelenmiş asıllarına ve şeriate uygun olduğu görülmüştür. Nitekim 16 Mayıs 1876 tarihinde kitapların basılmasına ruhsat verilmiştir.⁸⁵⁷

3.1.4.3.Tarifat-ı Aziziye

Tarifat-ı Aziziye adlı eser 1871 yılında Harputlu Mehmet Hulusi Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Arapça olarak basılan eserde yer yer Osmanlıca kaleme alınan şiirlere de yer verilmiştir.⁸⁵⁸

Tarifat-ı Aziziye, 1875 yılında müellifi Harputlu Mehmet Hulusi Efendi'den izinsiz basılmıştır. Sahaf Esad Efendi, izinsiz bastırıldığını inkâr etmiştir.⁸⁵⁹

Mehmet Hulusi Efendi'nin kitabını memleketi Elaziz'e izafeten adlandırdığı rivayet edilmiştir. Fakat kitabın mukaddime bölümünde Sultan Abdülaziz Han'a övgüler sunması Sultan Abdülaziz'e de nispet edildiğini düşündürmektedir.⁸⁶⁰

---

⁸⁵⁰ H. 1292.

⁸⁵¹ Yani onun haricinde kimsenin eseri basması yasaktı. Kendisine Nezâret-i Maârif-i Umûmiye imzalı ruhsatnâme verilmiştir. Dolayısıyla İsmâil Hakkı Bursevî tarafından yazılan eserin tarihi 1720 iken, Nuri Efendi'nin yeniden bastığı tarih 1876-1877'dir. Nevin Gümüş, "Türk Tarih ve Edebiyatına Dair Değerlendirilmemiş Kaynaklardan Bir Mecmua Örneği: Tuhfe-i İsmâiliye", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 18, ss. 130-131.

⁸⁵² Mısırlı sûfi ve şair.

⁸⁵³ Şairin yazmış olduğu eser sayesinde hastalıktan kurtulduğuna inanılmış, bu sebeple eser Kasîdetü'l-bürde adıyla meşhur olmuştur. İslâm dünyasında üzerinde en çok şerh, hâşiye, tahmis, tesdis, tesbi', taştir ve nazîreler yazılan eserlerin başında gelmektedir. Yapılan bir araştırmaya göre sayı 330'u bulmaktadır. Eser yapılan tahmislerin sayısı da altmış civarındadır. Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul 2001, ss. 568-569.

⁸⁵⁴ 21 Ekim 1875'te basılmasına ruhsat verilen *Tevârih-i Selâtin-i Osmani*'nin manzumudur.

⁸⁵⁵ BOA., *MF.MKT.36/96/1*, 21 Rebiyül-ahire 1293/16 Mayıs 1876.

⁸⁵⁶ Barış Yılmaz, *Kitapçı Arakel'in Yayın Kataloğu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 29.

⁸⁵⁷ BOA., *MF.MKT.36/96/1*, 21 Rebiyül-ahire 1293/16 Mayıs 1876.

⁸⁵⁸ Enver Demirpolat, "Artukoğullarından Cumhuriyet'e Kadar Harputlu Müellifler", *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 2013, ss. 675-676.

⁸⁵⁹ BOA., *MF.MKT.24/34/1*, 6 Zilhicce 1291/14 Ocak 1875.

⁸⁶⁰ Demirpolat, "Artukoğullarından Cumhuriyet'e Kadar Harputlu Müellifler", ss. 675-676

3.1.4.4.Aziziye (Müellif Resul Efendi)

1864 yılında Revandızlı Resul Efendi adında bir zat *Aziziye* adında bir kitap yazmıştır. Kitabın konusu “ilm-i adab” (ahlâk) idi. Resul Efendi kitabıyla birlikte bir de arzuhal göndermişti. Kitap ve dilekçe Şeyhülislam tarafından Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’ye havale edildi. Kitabın Meclis-i Maarif tarafından incelenmesi ve müellif Resul Efendi’nin de maksadının anlaşılmasına karar verilmiştir.⁸⁶¹

Aziziye adıyla telif edilen kitap Meclis-i Maarif’in Daire-i Mekâtib-i Husûsiye birimince incelendi. Ahlak üzerine olan kitabın “Azudiyye Şerh-i Hanifiyye” üzerine bir hâşiye⁸⁶² olduğu tespit edilmiştir.⁸⁶³ *Şerhu’l-Ahlak’il-Adudiyye* adında birçok şerh söz konusudur. Zira Adudüddîn el-Îcî’nin *el-Ahlâku’l-Adudiyye* adlı risalesi başta öğrencileri olmak üzere birçok âlim tarafından şerh edilmiştir.⁸⁶⁴ Dolayısıyla Revandızlı Resul Efendi’in hâşiye yazdığı eserin asıl sahibi müphemdir.

Şeyhülislâm, Resul Efendi’nin meramının sorgulanmasını istemiştir. Merkeze getirtilen müellif, sorgu sual edilmiş, meselenin ardından farklı bir konu çıkmıştır. Buna göre Revanduz sancağında 30 yılı aşkın süredir verilmekte olan yıllık belli miktardaki erzakta kesinti olmuş ve miktar düşürülmüştü. Mevcut durumda yıllık 500 kuruş veriliyordu. Bu miktar kesintiye uğramadan ki bedelin yirmide biri oranına tekabül etmekteydi. Dolayısıyla böyle bir kesinti sonrasında hayatı idame konusunda zahmet çekilmekteydi. Resul Efendi, erzağın eski miktar üzerinden verilmesini, kabul edilmezse miktarın yaşamı sürdürmeye yeter orana iyileştirilmesini talep etmekteydi.⁸⁶⁵

3.1.4.5.Aziziye (Müellif Emin Paşa)

Kars Kaymakamı Emin Fehim Paşa, 1864 yılında bir kitap tercüme etmiş, Aziziye olarak adlandırmıştır.⁸⁶⁶ Eser, İslam akaidini ihtiva eden Ahmed el-Kudûrî’nin *el-Muhtasar* kitabıdır.⁸⁶⁷ Paşa, tercüme ettiği eserin bir nüshasını merkeze gönderilmiştir, bastırmak için ruhsat istemiştir.⁸⁶⁸ Yapılan incelemeler sonrasında Emin Paşa’nın ne zaman isterse “masrafları ve kârı” kendisine ait olmak şartıyla basılmasına ruhsat verilebileceği bildirilmiştir.⁸⁶⁹ Nitekim eser, İstanbul’da 1281-1323 yılları arasında sekiz baskı yapmıştır.⁸⁷⁰

⁸⁶¹ BOA., *MVL.864/18/2*, 25 Rebiyül-evvel 1281/28 Ağustos 1864.

⁸⁶² Hâmiş ve derkenar kelimeleriyle eş anlamlı olan hâşiye, terim olarak: “sayfa boşluklarına ilâve edilen açıklayıcı ve tanımlayıcı bilgileri içerek not” anlamına gelmektedir. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Hâşiye” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul, 1997, ss. 419-422.

⁸⁶³ BOA., *MVL.864/18/2*, 12 Rebiyül-ahire 1281/14 Eylül 1864.

⁸⁶⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu’l-Ahlâki’l-Adudiyye Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, ed. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, ss. 15-16.

⁸⁶⁵ BOA., *MVL.864/18/2*, 12 Rebiyül-ahire 1281/14 Eylül 1864. Resul Efendi, Aziziye isimlendirmesini Sultan Abdülaziz’e nispet etmiş olmalıdır. Meselenin arkasında yerel anlamda çekilen bir sıkıntı vardır. Müellif muhtemelen ikamet bölgesindeki bir problemi duyurmak için dikkat çekmek istemiştir.

⁸⁶⁶ Kitap Hanefî mezhebinde çok değerlidir. Bu sebeple *el-Kitâb* olarak anılır. Necmeddin Güney, *Kudûrî’nin “Şerhu Muntasari’l-Kerhî” Adlı Eserinin “Siyer” Bölümünün Edisyon Kritiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 45.

⁸⁶⁷ Necmeddin Güney, *Kudûrî’nin “Şerhu Muntasari’l-Kerhî” Adlı Eserinin “Siyer” Bölümünün Edisyon Kritiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, s. 45.

⁸⁶⁸ BOA., *MVL.664/55/1*, 1 Şaban 1280/11 Ocak 1864.

⁸⁶⁹ BOA., *MVL.664/55/1*, 1 Şaban 1280/11 Ocak 1864.

⁸⁷⁰ 1281, 1304, 1309, 1314, 1315, 1316, 1320, 1323 yılları olmak üzere.

Emin Paşa'nın çok daha az olmak üzere *Kitâbü'l-Azîzî fî'l-Muhtasari'l-Kudûri* adıyla da bilinen tercümesinde, eserin metni kelime veya cümleler halinde parantez içerisinde yazılmış, arkasından Türkçe'si verilmiştir.⁸⁷¹

Emin Paşa, tercüme eserini Sultan Abdülaziz'e nispet etmiş olmalıdır. Zira Emin Paşa, aynı yıl (1864'te) Kars'ta bir çarşı ve çeşme inşa ederek Sultan Abdülaziz'e nispet etmiştir.⁸⁷²

3.1.4.6. Risale-i Hikemiyye-i Aziziyye fî Beyân-ı Terkîb Eczâ-yı Tıbbiye

Bir Osmanlı vatandaşı olan Marko Paşa, Osmanlı Devleti'nde Ferik rütbesine kadar yükselmiş, çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. Marko Paşa, 1861 yılında Sultan Abdülaziz'in hekimbaşılığına getirildi.⁸⁷³ Hekimbaşılık görevindeyken bir kitap tercüme ve tertip etti. Eser bir tıp kitabıydı. Bilhassa bir tıbbiye müfredatı sunuyordu. Bununla birlikte muayene bilgisi ve birçok tıp konusunu da içermekteydi.

Marko Paşa'nın 21 Mayıs 1865 tarihli Sadarete sunduğu tavrında “nâm-ı nâmî-i hazret-i şehinşâhî mensûbiyetini müsâ'ade-i ma'ârifade-i cenâb-ı padişahî şâyân buyurulmuş” olan demektir. Dolayısıyla kitabın Aziziye ismiyle tesmiye edilmesine bu tarih öncesinde müsaade edilmiştir.

Marko Paşa'nın Sultan'a nispetle Aziziye olarak adlandırılmasına müsaade istediği risalenin adı “Risale-i Hikemiyye-i Aziziye fî Beyân-ı Terkîb Eczâ-yı Tıbbiye” idi. Kitap 3 cilt idi. Marko Paşa, kitapların gerektiği kadarının hastanelere gönderileceğini ve kalanların satılmasını arzuladığını dilekçesinde belirtmiştir. Paşa, satılacak kitaplardan elde edilen gelirleri şahsi hazinesine almayıp, hastanelere kendisinden bir yadigâr olarak hediyeler alacağını beyan etmekteydi.⁸⁷⁴ Marko Paşa'nın bu talebi Sadareten Padişah'a arz olunmuş ve Padişah da 28 Mayıs 1865 tarihinde onaylamıştır.⁸⁷⁵

⁸⁷¹ Ferhat Koca, “el-Muhtasar” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 64-66.

⁸⁷² BOA., *A.İMKT.MHM.320/1/3*, Selh Cemaziyel-evvel 1281/ 31 Ekim 1884; BOA., *A.İMKT.MHM.320/1/4*, 6 Recep 1281/5 Aralık 1864.

⁸⁷³ Çağatay Üstün, “Derdini Marko Paşa'ya Anlat”, *Van Tıp Dergisi*, 8/4, 2001, ss. 134-136.

⁸⁷⁴ BOA., *İ.DH. 537/37285/1*, 25 Zilhicce 1281/21 Mayıs 1865.

⁸⁷⁵ BOA., *İ.DH. 537/37285/2*, 2 Muharrem 1282/28 Mayıs 1865.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SULTAN AZİZ SONRASI AZİZİYE İSİMLENDİRMELERİ

4.1.Sultan II. Abdülhamid Dönemi

4.1.1. Halep Aziziye Mahallesi

27 Temmuz 1886 tarihli bir belgede Halep Aziziye mahallesinin “müceddeden” teşkil edildiği ifade edilmektedir.⁸⁷⁶ Dolayısıyla yakın zamanda kurulduğu anlaşılan mahalle, II. Abdülhamid devrinde inşa edilmiş olabilir. Sultan II. Abdülhamid devrinde Halep’te hanedana mensup birçok isimlendirme yapılmıştır.⁸⁷⁷ Bu sebeple Halep Aziziye mahallesi de sabık padişah Abdülaziz’e nispet edilmiş olabilir.⁸⁷⁸ Diğer taraftan Aziziye mahallesinde 1900 yılında bir karakol inşa edilmiş, Sultan II. Abdülhamid’e nispetle Hamidiye adı verilmiştir.⁸⁷⁹

Şekil 4.1. Halep Aziziye Mahallesinin Genel Görünümü⁸⁸⁰

⁸⁷⁶ Halep’te teşkil edilen Aziziye mahallesi ile burası yerleşime açıldı ve halk binalar inşa etmeye başladı. Ahalinin böylece “emlak vergisi” vermesi gerekiyordu. Halktan bir de “icâre-i zemin” vergisi⁸⁷⁶ istendi. Halbuki Aziziye mahallesinin bulunduğu muhitin toprağı taşlık ve ziraate uygun değildi. Bununla ilgili uzun süreli yazışma neticesinde sorun halkın lehine sonuçlanmış ve yalnızca emlak vergisi alınmasına karar verilmiştir. BOA., *DH.MKT.1513/108/1*, 9 Şevval 1305/19 Haziran 1888; BOA., *ŞD.2220/26/4*, 24 Zilhicce 1303/23 Eylül 1886.

⁸⁷⁷ Hemen hemen aynı dönemde Halep-İskenderun arasında açılan şose yolun iki tarafında bir mahalle teşkil edilmiş “arzu-yı umumi” üzerine “Devletlü Necabetlü Selim Efendi” ismiyle tesmiye kılınmıştır. BOA., *İ.ŞD/82/4866/3*, 16 Zilkade 1302/27 Ağustos 1885. Halep’e bağlı Antakya’da Tırnovi muhacirlerinin teşkil ettikleri mahalleye Osmaniye ismi verilmiştir. BOA., *İ.DH.1056/82929/4*, 21 Safer 1305/8 Kasım 1887.

⁸⁷⁸ BOA., *ŞD.2220/26/3*, 25 Şevval 1303/27 Temmuz 1886.

⁸⁷⁹ BOA., *Y.PRK.ASK.161/2*, 2 Muharrem 1318/ 2 Mayıs 1900; BOA., *Y.PRK.ASK.159/1/1*, 26 Şevval 1317/ 27 Şubat 1900.

⁸⁸⁰ İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0085.

4.1.2. Bursa Aziziye Köy/Mahalle

Sultan II. Abdülhamid döneminde Bursa'da Kafkas muhacirlerinin iskân edilmesi için Aziziye adında bir yerleşim yeri teşkil edilmiştir. Hüdavendigâr Valisi Reşid Mümtaz Paşa, İzzet Paşa'ya⁸⁸¹ 1906 tarihli bir telgrafnâme gönderdi. Telgrafname 1898 senesinden beri Bursa'ya gelmekte olan muhacir için teşkil edilen köy ve mahalleler hakkındaydı.

Reşid Paşa, Bursa'da teşkil edilen köy ve mahallelere başta padişah ismine nispeten Hamidiye adının verildiğini, bunun yanı sıra bazı köy ve mahallelere Mecidiye, Osmaniye, Orhaniye ve Aziziye isimlendirmelerinin yapıldığını bildiriyordu.⁸⁸² Yapılan diğer isimlendirmelerin sabık padişahlara nispet edildiği göz önüne alındığında Aziziye adının Sultan Abdülaziz'e atfen verildiği kabul edilebilir.

4.1.3. Çifteler Hara-yı Hümâyûnu Aziziye Köyü

1815'te Eskişehir Mahmudiye'de Çifteler Çiftlikat-ı Hümâyûnu (Saltanat Çiftliği) adında büyük bir hara kuruldu. 1830 yılına kadar yerel yöneticiler tarafında yönetilen hara, 1834 yılı itibarıyla merkezden müdürler atanarak idare edilmeye başlandı. 1834-1910 yılları arasında 15 müdür görev yapmıştır. Böylece bölgede nüfus artmış ve yerleşim yerleri genişlemiştir. 1850 yılına gelindiğinde Çiftlikat-ı Hümayun arazisinde 11 köy mevcutken, Rumeli, Kırım ve Kafkasya göçleriyle bu sayı 34'e yükselmiştir.⁸⁸³

1890 yılında Çifteler Hara-yı Hümâyûn'da 4 yeni köy teşkil edilmiştir. Bunlardan birisinin ismi nâm-ı nâmi-i hazret-i şehinşahiye nispetle Hamidiye koyulmuş. Diğer üçü ise Lütfiye, Nasriye ve Aziziye olarak adlandırılmıştır.⁸⁸⁴

4.1.4. Sivrihisar Aziziye Köyü

1907 yılında Hüdavendigâr vilayeti dahilinde muhacirler için inşa edilen 3 köye Muhacirin Komisyonu'nun teklifiyle yeni isimler verildi. Bunlardan Sivrihisar'ın Ortaklar mevkinde inşa edilen köy, Aziziye olarak adlandırılmıştır.⁸⁸⁵

4.1.5. Burdur Aziziye Köyü

Burdur'un merkez ilçesine bağlı Çamoluk köyünün eski adı Aziziye'dir.⁸⁸⁶ 1896 tarihli Konya vilayet salnamesinde tesadüf edilen Aziziye köyünün⁸⁸⁷ ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Aziziye ismi 1960 yılında Çamoluk adını almıştır.⁸⁸⁸

⁸⁸¹ Kurenâ'dan olup Arap İzzet Paşa olarak da bilinmektedir.

⁸⁸² Haz. Kemal Gurulkan, vd., *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, C. 1, İstanbul 2012, s. 553.

⁸⁸³ Zeynep Ertuğrul, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir Çifteler Harası Yapıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/38, 2015, s. 503.

⁸⁸⁴ BOA., *DH.MKT.1704/25/1*, 9 Recep 1307/1 Mart 1890.

⁸⁸⁵ Altıntaş nahiyesinin Uyuzpınar mevkinde 15 hanelik bir köy teşkil edilmiş, Mecidiye olarak adlandırılmıştır. Sivrihisar civarında Yakapınarı mevkinde 190 haneyi bulan iki köy inşa edilmiştir. Bunlardan Yakapınarı mevkindekine Ertuğrul, Ortaklar mevkindekine ise Aziziye adı verilmiştir. Köyler muhacirler için teşkil edilmiştir. BOA., *DH.MKT.1201/4/1*, 11 Şaban 1325/19 Eylül 1907.

⁸⁸⁶ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp, İstanbul 1993, s. 145.

⁸⁸⁷ Mustafa Ali Uysal, *Salnâmelere Göre Burdur (1868-1914)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 1998, s. 70.

⁸⁸⁸ İzzet Erbay, *Burdur İli İskân Tarihi ve Yer Adları*, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1967, s. 11.

4.1.6. Sivas Gürün Aziziye Köyü

1906 yılında Sivas'ta muhacirlerin iskân edildikleri mevki ve köylerin bazılarının isimleri değiştirilmiştir. İsim değişikliği bir liste halinde sunulmuştur. Sivas Gürün'e bağlı *Hamzagölü* mevkisinin ismi Aziziye olarak değiştirilmiştir. Listedeki isimlerin ekseriyeti sabık padişahlara aitti.⁸⁸⁹ Dolayısıyla Aziziye isimlendirmesi sabık sultan Abdülaziz'e nispet edilmiş olabilir.

4.2. İttihat ve Terakki Dönemi

19. yüzyılda milliyetçilik akımıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde ayrılıkçı hareketler görülmeye başlandı. Osmanlılık fikri bu bölünmenin önüne geçmek için ortaya çıktı. Ancak Müslüman olan farklı milletlerin de bağımsızlık teşebbüsünde bulunmaları İttihat ve Terakki'yi Türkçülük hareketine itmiştir. 1. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasında alınan tedbirler askeri ve siyasi icraatlarla sınırlı kalmadı. Sosyal hayatta gerçekleşen icraatların önemli bir kısmı yer adlarının değiştirilmesine yönelikti. Bu düzenlemelerin ortaya çıkabilecek herhangi bir talep ve tehdit karşısında Osmanlı'nın bir Türk-Müslüman devleti olduğunu hatıra getirmek için yapıldığı düşünülmektedir.⁸⁹⁰

1913 Muhacir Nizamnamesi'ne göre yeni inşa edilecek köylere “uygun isimler” verilecekti. 1913 yılı itibarıyla hem gelen göçmenler için kurulacak köylerin isimleri hem de mevcut olanların isimleri “uygun isimlerle” değiştirilmeye başlanacaktı.⁸⁹¹ Dahiliye Nezareti, Osmanlı ülkesinde bulunan yerleşim yerlerinden bir kısmının Osmanlılık (Türklük) ile hiçbir bağlantısı olmadığını ve bu yerlerinin uygun adlarla değiştirilmesine karar verdi.⁸⁹² Sancak ve kaza merkezlerinde “terbiye-i milliyeye mugayir” adların tespiti ve bunun yerine verilebilecek uygun isimlerin bulunması için komisyonlar kuruldu ve çalışmalara başlandı. Ancak ülke genelinde pek çok yerde hazırlanan teklifler uygun görülmedi. Dahiliye Nezareti 27 Ekim 1915'te isim değişikliğine açıklık getiren bir tezkire yayımladı. Bu tezkire her ne kadar hangi isimlerin değiştirileceğine açıklık getirse de uygulamada bazı aksaklıklar görülmekteydi. Bu aksaklıkları gidermek için Harbiye Nazırı Enver Paşa, 5 Ocak 1916'da bir emirname yayımladı ve uygulama esaslarını belirledi. Bu emirnameye göre:

1) Osmanlı ülkesinde Ermeni, Rumca, Bulgarca hatta İslâm olmayan kavimlere ait vilâyet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir gibi bütün adlar Türkçe'ye çevrilecekti. Dolayısıyla Müslüman kavimlere ait yer adlarına dokunulmayacaktı.

2) Bölge dahilindeki askerî başkanlar ve mülkiye memurları bir araya gelerek, değişiklik cetvellerini tertip edeceklerdi. Bu değiştirme önce vilâyet, sancak ve kaza merkezlerinde başlanacak, hazırlanan cetveller Umûmi Karargâha gönderilecekti. Toplanan cetvellet tetkik edilecek, birbirine benzeyen adlar, yazışmalar değiştirildikten sonra, uygulanmak üzere Dahiliye ve Posta Nezaretlerine tamam edilecekti.

3) Yeni konulacak adlarda çalışkanlık ve askerî zaferlerimiz konu edilecekti. Harp sahası olan yerler, oraya mahsus şanlı geçmişi hatırlanacaktı. Eğer bu mümkün

⁸⁸⁹ Gurulkan, vd., *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, s. 243.

⁸⁹⁰ Ayhan Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 1998, s. 201.

⁸⁹¹ Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, s. 82.

⁸⁹² Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, s. 201. Yer adları değişikliği yerleşim yerleri ile sınırlı olmamış; dağ, ova, orman gibi yer adları da değiştirilmiştir. Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, s. 82.

değilse, en namuslu ve memleketine faydalı hizmetlerde bulunmuş ancak hayatta bulunmayanların adları anılmak ya da yörenin bol yetişen ve tanınan ürün, sanayi ve ticareti daimî sabit kılacak, vaziyet ve coğrafi şekline yakışan adlar bulunacaktı. Okul öğretmenleri de coğrafya derslerinde vatanın her parçasını anarken, öğrencilere aynı zamanda her mevkiin şanlı tarihini, iklimini, mahsulünü, sanat ve ticaretine ait faydalı konuları bulacak ve anlatacaklardı. Bir de, öteden beri yabancıda olsa, bugün konuşulmakta olan adların benzemeyen ad ile değiştirilmesi ahali arasında yanlışlıklara ve eski adların yine söylenmesine sebep olacağından, ahalinin bu durumu dikkate alınarak ona göre ad bulunacaktı. Meselâ, “Ereğli”ye “Erikli” veya “Eraklı”; “Gelibolu”ya “Velibolu” denilmesi halinde herhangi bir mahzur söz konusu olmayacaktı.⁸⁹³

Trabzon vilayetinde yapılan çalışmalar neticesinde 3 Temmuz 1916’da Dahiliye Nezaretine 23 sayfalık defter gönderildi. Bu defterde Trabzon merkez kazasının 38 mahalle, 82 köyü; Sürmene kazasının 73 köyü; Of kazasının 99 köyü, Akçabad kazasının 91 köyü; Vakf-ı Kebir kazasının 49 köyünü içermekteydi.⁸⁹⁴ Bu defter İttihat ve Terakki dönemi isim değişikliği yoğunluğunu göstermesi açısından önemli bir örnektir.

İttihat ve Terakki dönemi Osmanlı Devleti’nde istenmeyen adların ortaya çıktığı devirdi. Büyük oranda “istenmeyen” iki isim vardı. Bunlardan birincisi Türkçe ve Türklük ile bağdaşmayan isimler, ikincisi ise Sultan Abdülhamid nispetle adlandırılan Hamidiyeler idi. Değiştirilen, istenmeyen adlar başta olmak üzere birtakım yerlerin isimleri Meşrutiyet⁸⁹⁵ gibi ideoloji veya Mithat Paşa’ya izafeten Mithadiye ve Mahmud Şevket Paşa’ya nispetle Şevketiye gibi cemiyetin önce gelen ve “kahramanlaştırılan kişilerin” isimleri verilmiştir.⁸⁹⁶

İttihat ve Terakki devrinde Hamidiye adları, karışıklığa yol açtığı gerekçesiyle bazen birer birer bazen listeler halinde değiştirilmiştir. Bu görece haklı bir sebep yanı sıra Hamidiyelere karşı olan ideolojik düşmanlık gizlenememiştir. Zaten böyle bir çaba da söz konusu değildir.⁸⁹⁷ İttihat ve Terakki’nin en önemli üç ismi olarak anılan Enver, Talat ve Cemal Paşaların adlarına nispetle de isimlendirmeler yapılmıştır.⁸⁹⁸

Enver Paşa, 12 Şubat 1916 tarihinde Dahiliye Nezaretine bir tezkire göndermiştir. Tezkeresinde Hüdavendigar, Bağdad ve Sivas vilayetlerinin Aziziye kazaları aynı isimle anıldığından askeri işlemlerin karışıklığa uğradığını ifade ediyor,

⁸⁹³ Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, ss. 201-203;

⁸⁹⁴ Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, ss. 204.

⁸⁹⁵ BOA., *BEO.3720/278940/1*, 5 Rebiyül-evvel 1328/17 Mart 1910.; BOA., *BEO.4048/303585/1*, 20 Cemaziyel-ahire 1330/6 Haziran 1912.

⁸⁹⁶ BOA., *İ.DH.1480/36/3*, 11 Rebiyül-evvel 1328/ 23 Mart 1910.

⁸⁹⁷ Buna örnek olarak: İstanköy’deki Hamidiye mahallesinin ismi Meşrutiyet, Ilgın kazasındaki Hamidiye köyü ise Mahmud Şevket Paşa’ya nispetle Şevketiye tesmiye edilmiştir. BOA., *DH.MKT.2863/271*, 9 Cemaziyel-ahire 1327/28 Haziran 1909.; BOA., *İ.DH.1480/36/3*, 11 Rebiyül-evvel 1328/ 23 Mart 1910.

⁸⁹⁸ Kara Kuvvetlerinde fesin yerini alan Enveriye ve Deniz Kuvvetlerin Cemaliye adı verilen başlıklar Enver ve Cemal Paşalara nispetle isimlerini almışlardır. Diğer taraftan “Enver Paşa Darüleytamı” ve “Taliye” adıyla Darüleytam şubeleri bulunmaktadır. Yine Kastamonu Abana nahiyesindeki bir köye Enver Paşa’ya nispetle “Enveriye” adı verilmiştir. BOA., *MF.MKT.1228/41/5*, 7 Cemazilye-ahire 1336/20 Mart 1918.; BOA., *DH.EUM.2.Şb.48/56/1*, 28 Rebiyül-ahire 1336/11 Ocak 1918.; BOA., *DH.İ.UM.45/3/23/2*, 6 Receb 1334/9 Mayıs 1916.

icap edenin yapılmasını istiyordu.⁸⁹⁹ Bunu doğrulayan birkaç örnek hadise vardır.⁹⁰⁰ Nitekim bu dönemde Aziziyelerin değiştirildiğine tesadüf edilmemiştir.

4.2.1. Sakarya/ Karasu Aziziye Köyü

İzmid sancağı ve ona bağlı Adapazarı kazasında bulunan Sakarya Karasu havalisi 93 Harbi sonrası gelen Kafkas muhacirlerinin yerleştirildiği yerlerden birisi idi.⁹⁰¹ Bunlardan Gürcü muhacirler için teşkil edildiği anlaşılan Gürcü Hamidiye köyünün ne zaman teşkil edildiği bilinmemektedir.⁹⁰² 1909 yılında Adapazarı kazasında yer alan 18 Hamidiye yerleşim yerinin ismi bir liste halinde değiştirilmiştir. Listede yer alan Gürcü Hamidiye köyü, Aziziye adını almıştır.⁹⁰³

4.2.2. Marmaris Aziziye Köyü

Osmanlı ideolojisinin İttihat ve Terakki'nin yönetimiyle Türkçülük çizgisine geçmesiyle yabancı isimli yer adları ve yerleşim birimlerini kendi ideolojileri çerçevesinde “uygun” başka bir isimle değiştirme yoluna gitmişlerdir. Bu kapsamda Dahiliye Nezareti gerekli düzenlemelerin yapılması emrini vilayetlere göndermiş, çalışmalara başlanmıştır.

Menteşe mutasarrıflığı diğer vilayetlerdeki idarecilerin yaptığı gibi Türkçe ile bağdaşmayan yer adlarını değiştirmeye ve “uygun” isimler bulmaya girişmiş ve yapılan çalışma Dahiliye Nezaretine sunulmuştur.⁹⁰⁴ Mentеше mutasarrıflığının 1914 yılında gönderdiği liste de Marmaris kazasına bağlı 7 köy ve Bodrum kazasında bulunan 2 köyün isminin değiştirilmesi ön görülüyordu. Buna göre Marmaris kazasına bağlı “Kırvasil”, “İlya”, “Aleks”, “Aleki” köyleri ve Marmaris kazası Dadya (Datça) nahiyesine bağlı “Karamaka” ve “Losta” köylerinin ve Bodrum kazasına bağla “Rumbakü” ve “Rumhaneleri” isimli köylerin adları değişecekti. Bunlardan Dadya nahiyesine bağlı “Karamaka” köyünün ismi Sultan Abdülaziz’e nispetle “Aziziye” yapılmıştır. 16 Şubat 1914 tarihinde Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Sadarete sunulan teklif⁹⁰⁵ 1 Mart 1914 tarihli iradeyle onaylanmıştır.⁹⁰⁶

Eski İsimler	Yeni İsimler
Kırvasil köyü	Orhaniye
İlya köyü	Turgut

⁸⁹⁹ BOA., *DH. İUM. 48/27/1.*

⁹⁰⁰ Bağdad Valisi, 1909 yılında Dahiliye nezaretine gönderdiği maruzasında “Ahmed” imzasıyla Aziziye merkezinden çekilen telgrafnâmenin Konya, Sivas veya Hüdavendigâr’daki Aziziyelerden gelmiş olabileceği ifade ediliyordu. BOA., *DH.MKT.2776/88/01*, R. 8 Mart 1325/21 Mart 1909.

⁹⁰¹ Muhacirler için teşkil edilen yeni kasabaların büyük bir çoğunluğu devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid’in adına nispetle Hamidiye adını almışlardı. Ancak yoğunluğu sebebiyle Hamidiyeler başına ve sonuna çeşitli ekler almıştır. Örneğin Hamitabat, Hamidiye-i Sani ve Abaza Hamidiye köyü gibi.

⁹⁰² Bununla birlikte 1883’te teşkil edilen Hamidiye-i Abaza köyü ile yakın tarihlerde kurulmuş olabilir. BOA., *İ.DH.1399/25/3*, 27 Rebiyül-ahire 1320/3 Ağustos 1902.

⁹⁰³ BOA., *İ.DH.1479/63/1*, 4 Safer 1328/15 Şubat 1910.

⁹⁰⁴ BOA., *MF.İBT.488/1*, 9 Rebiyül- ahire 1332/7 Mart 1914.

⁹⁰⁵ BOA., *İ.DH.1506/21/1*, 20 Rebiyül-evvel 1332/16 Şubat 1914.

⁹⁰⁶ BOA., *İ.DH.1506/21/2*, 3 Rebiyül-ahire 1322/1 Mart 1914.

Aleks köyü	Osmaniye
Aleki köyü	Reşadiye
Avlana köyü	Mesudiye
Karamaka köyü	Aziziye
Losta köyü	Selimiye

Tablo 4.1. Marmaris ve Bodrum Kazalarındaki Bazı Köylerin İsim Değişikliği⁹⁰⁷

4.2.3. Trabzon/Yomra Aziziye Teklifi

1913 ve 1915’te Dahiliye Nezareti tarafından çıkarılan tezkireler ve nihayetinde Enver Paşa’nın yer adları değişikliklerinin nasıl uygulanacağını içeren 5 Ocak 1916 tarihli emirnamesinin yayımlanması⁹⁰⁸ üzerine vilayetlerde çalışmalar başlamış, bu iş için komisyonlar oluşturulmuştur. Ancak Trabzon örneğinde görüleceği gibi heyetlerdeki üyelerin pek de bilgili olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Ermenice, Rumca ve Bulgarca olduğu gerekçesiyle esasında öz Türkçe olan adların da değiştirilmesi teklif edilmiştir.⁹⁰⁹

Trabzon Yomra nahiyesine bağlı “Oğuz” köyüne Sultan Abdülaziz adına Aziziye tesmiyesi teklifinde bulunulmuştur.⁹¹⁰ Nitekim Trabzon vilayetinin Dahiliye Nezareti’ne göndermiş olduğu 23 sayfadan oluşan defterdeki isim değişikliği tekliflerinden hangilerinin kabul olup olmadığı bilinmemektedir. Değişikliklerin gerçekleşip gerçekleşmediği ancak bugünkü isim benzerliklerinden anlaşılabilir.⁹¹¹ Fakat “Oğuz” köyünün ismi bugünde aynıdır. Dolayısıyla haklı olarak, amacın dışındaki Aziziye teklifi kabul edilmemiş gözükmektedir.⁹¹²

4.2.4. İzmir Aziziye Mahalleleri

Aydın vilayetine bağlı İzmir’de Kadife Kalesi adı verilen mahalde 1890 yılında 72 hane muhacir için bir mahalle inşasına başlandı. Bir yıllık süre içerisinde inşası tamamlanan mahalleye Hamidiye-i Kebir adı verildi.⁹¹³

⁹⁰⁷ BOA., *İ.DH.1506/21/2*, 3 Rebiyül-ahire 1322/1 Mart 1914.

⁹⁰⁸ Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, ss. 82-83.

⁹⁰⁹ Trabzon vilayeti dahilinde birçok Kuman ve Peçeneklere ait isimler değiştirilmiştir. Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, ss. 204-205.

⁹¹⁰ Bu örnek dahi heyet üyelerinin söz konusu amaç için yeterli alt yapıya sahip olmadıklarını göstermektedir.

⁹¹¹ Yüksel, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değiştirme Teşebbüsleri”, ss. 204-205.

⁹¹² Çünkü Oğuz adı yabancı ve “uygun” olmayan bir isim değildi.

⁹¹³ Padişaha nispet edilen mahallenin çekilen fotoğrafları da saraya sunulmuştur. BOA., *DH.MKT.1810/5/1*, 8 Receb 1908/15 Şubat 1891.

Hamidiye-i Kebir Mahallesi 1908 yılından önce Mamure-i Hamid ve Kadiriye adıyla iki ayrı mahalleye bölünmüştür.⁹¹⁴ Sultan II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesi sonrası Eylül 1909'da Aydın vilayetinin talebi üzerine, karışıklığa yol açtığı için İzmir'deki Hamidiye isimli mahalle adları değiştirilmiştir. Bunlardan Mamure-i Hamid mahallesinin adı Aziziye teklif edilmiştir.⁹¹⁵ Teklif, Dahiliye Nazırı Talat Paşa imzasıyla Sadarete sunulmuş, 27 Eylül 1909 tarihinde padişah tarafından onaylanmıştır.⁹¹⁶

Eski İsimler	Yeni İsimler
Hamidâbâd mahallesi	Osmaniye
İhsân-ı Hamid mahallesi	Mahmudiye
Karataş Hamidiye mahallesi	Mecidiye
Mamure-i Hamid mahallesi	Aziziye
Mamüretül-Hamidiye mahallesi	Reşadiye

Tablo 4.2. Aydın Vilayetinde İsmi Değiştirilen Hamidiye Mahalleleri⁹¹⁷

İzmir'de ikinci bir Aziziye mahallesi mevcuttu. Ne zaman kurulduğu bilinmeyen mahalle Gerenlik'de Karakuyu'da teşkil edilmiştir. İkinci Aziziye mahallesinin ismi 1937 yılında Kocakapı ismini almıştır.⁹¹⁸

⁹¹⁴ Elif Yıldız Özkan ve Hayat Zengin Çelik, "Tarihsel Olarak Farklı Göç Süreçleri ile Gelişim Göstermiş Kent Bölgelerini Dönüştürücü Mekânsal Müdahale Kararlarına Yönelik Bir İnceleme; İzmir Eşrefpaşa Örneği", 7. *Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu*, Mersin 2020, s. 479.

⁹¹⁵ Listedeki diğer adların sabık sultanlara ait olması Aziziye'nin Sultan Abdülaziz'e atfen tesmiye edildiğini gösterebilir. Hamidâbad mahallesinin adı Osmaniye, İhsân-ı Hamid mahallesinin adı Mahmudiye, Karataş Hamid mahallesinin adı Mecidiye, Mamüretül-Hamidiye mahallesinin adı Reşadiye olmuştur. BOA., *İ.DH.1477/36/ 1*; 27 Şaban 1327/13 Eylül 1909.

⁹¹⁶ BOA., *İ.DH.1477/36/ 4*, 12 Ramazan 1327/27 Eylül 1909.

⁹¹⁷ BOA., *İ.DH.1477/36/ 1*; 27 Şaban 1327/13 Eylül 1909.

⁹¹⁸ Özkan ve Çelik, "Tarihsel Olarak Farklı Göç Süreçleri ile Gelişim Göstermiş Kent Bölgelerini Dönüştürücü Mekânsal Müdahale Kararlarına Yönelik Bir İnceleme; İzmir Eşrefpaşa Örneği", ss. 479-492.

SONUÇ

Padişahlara nispetle adlandırmalar büyük ölçüde Sultan Abdülaziz devrinde uygulanmaya başlanmıştır. Bu döneme kadar sınırlı sayıda gerçekleştirilen adlandırmalar, Aziziyelerle Osmanlı Devleti'nin hemen her bölgesini kuşatmıştır. Padişah adlı isimlendirmeleri ve dolayısıyla 19. yüzyıl ve sonrasını anlayabilmek için Osmanlı Devleti'nin geçirdiği dönüşümü ve klasik dönemi incelemek gerekmektedir.

Osmanlı devlet adamları klasik dönemde hem bir hayır hem de güçlerinin nişanesi olarak vakıflar kurmuş, sosyal hayatın hemen her alanında eserler inşa ettirmişlerdir. Ekseriyetle cami ve mescid merkezli olan bu yapılar Osmanlı mahallelerinin kurulmasına vesile olmuştur. Yapılan eserler banilerinin adını alırken, etrafında kurulan mahalleler de onların isimlerini almıştır. Dolayısıyla yerleşim yeri adını, orayı şenlendirenden almış oluyordu.

Osman Bey, Oğuz töresini uygulamaya devam etmiş, komutanlarına fethettikleri yerlerin yönetimini vermiştir. Konuralp eyaleti ve Akçakoca bölgeleri, fatihlerinin adlarıyla anılmıştır. Ancak uç beylerin adlarıyla anılan yerler dahil sınırlı sayıda örnekler, Osmanlı hanedanına alternatif ailelerin tasfiyesiyle birlikte kesilmiştir. Osmanlı hanedanı, 1450'lerde uç beylerin meydan okumalarına kul sistemiyle son vermiştir.⁹¹⁹

Klasik dönem Osmanlı padişahları, meşruiyetlerini din temelinde tesis etmeye çalıştılar. Gaza ve cihat anlayışı ile büyüyen ve devletleşme sürecine giren Osmanlı hanedanı, ayakta tutmak ve yaymak için mücadele ettiği din ile varlığını meşrulaştırmıştır. "Din ü devlet" deyimini iktidarın, mevcudiyetini garanti altına alma olgusunu ihtiva etmektedir. Dinsel çağrışımlar 16. ve 17. yüzyıllarda boyunca varlığını muhafaza etmiştir.⁹²⁰ Diğer taraftan bir padişah vefat ettiğinde yerine geçen oğlu, türbeye eşlik eden cami-merkezi toplumsal-dinsel külliyeler inşa ettirirdi. Vefat eden padişah adıyla anılan bu anma külliyeler, hanedanın kesintisiz devam ettiğini gösterir, baba soyu çizgisini somutlaştırırdı. Hanedan mutlak iktidarını güvence altına almak için 15. ve 16. yüzyıllarda devşirme sistemini ortaya koymuştur.⁹²¹ Yavuz Sultan Selim ile Osmanlı sultanlarına geçen halifelik "din ü devlet" anlayışını pekiştirirken Sultan Süleyman, Süleymaniye ile büyük bir mimari cömertlik ortaya koydu. Bu etki İstanbul'dan eyalet merkezlerine yayılmış, Sünnî İslam'ın hamisi sıfatlarını taşıyan padişah, böylece kamusal imgesini pekiştirmiştir.

Osmanlı yönetici eliti 16. yüzyılın sonları itibarıyla zenginleşerek güçlenmeye başlamıştır. Bu güç, sistemin ve hatta dinsel hukukun onların çıkarlarına hizmet etmeye başlamasını beraberinde getirdi.⁹²² 17. yüzyıl başları itibarıyla siyasi yapıyı şekillendirecek yeni aktörler ortaya çıktı. Bunlar vezir ve paşa kapıları idi. Buralardan yetişen yönetici sınıf İstanbul'un ötesinde tüm taşrada faaliyet gösterebilecek düzeyde idiler ve başarılı da oldular. Sultan IV. Mehmed, 1656 yılında acil bir durum için de olsa yürütme yetkilerinden feragat etti. Sonraki sadrazamlar Köprülü Mehmed'in ortaya koyduğu düzenlemeleri sürdürebildi. Bundan sonra II. Mustafa merkeziyetçilik eğilimleri tekrar artırdıysa da başarısız oldu ve 1703 isyanı daha fazla adem-i merkeziyetçilik getirdi. III. Ahmed tahta çıkışıyla birlikte vezir ve paşa kapıları

⁹¹⁹ Rifa'at Ali Abou El Haj, *1703 İsyani: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, (çev. Çağdaş Sümer), Tan Yayınları, Ankara 2011, s. 19.

⁹²⁰ Rifa'at Ali Abou El Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara 2000, ss. 49-50.

⁹²¹ Abou El Haj, *1703 İsyani: Osmanlı Siyasetinin Yapısı*, s. 134.

⁹²² Abou El Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 103.

sadrazamlık makamına hâkim hale geldiler. Devam eden süreçte ulema ve kapılar hakimiyetlerini sürdürdü.⁹²³

Osmanlı yönetici sınıfı 17. yüzyıldan itibaren köylülerden vergi alamamaya başladı. Bu görev vergilerin daha sistematik ve istikrarlı şekilde toplanması için mahalli yöneticilere verildi. Bunun sonucunda birçok bölgede âyanlar ortaya çıkmaya başladı. Âyanlar, yarı özerk yerel hanedanlardı. Devlet, 1695 itibarıyla vergilendirilen toprakların bir kısmını, malikane sistemi ile âyanlara verdi. Devlet ile karşılıklı çıkara dayanan bu münasebetler, âyanların yönetimin bir bileşeni olmasını doğurdu. Bunun sonucunda 18. ve 19. yüzyıllarda mahalli idare âyanların eline geçti ve merkezi otorite karşısında dikkate değer derecede bağımsızlık kazandılar.⁹²⁴

III. Selim, geniş bir ıslahat programı olan Nizam-ı Cedid'i uygulamaya koydu. Onun bilhassa askeri alandaki tedrici uygulamaları nihayetinde ulema, ayan ve yeniçeri muhalefetiyle karşılaştı. Sultan ne ayan ne de ulema konusunda arzuladığı kayda değer adımları atabildi. Nihayet buna İrad-ı Cedid uygulamalarından çıkarları zedelenen yönetici eliti de dahil olunca, uygulamalar ve III. Selim'in saltanatı son buldu. III. Selim devrinde askeri ıslahatlar kapsamında yeniçerilere alternatif bir birlik kurulmuştu. Bu birlik için Üsküdar'da inşa ettirilen kışlaya yerleşim yerinin aksine Selimiye adı verilmedi. Her ne kadar sonraki süreçte bu ad ile anılsa da III. Selim o dönemde yeniçerilerin vereceği tepkiden çekinmişti. Diğer taraftan III. Selim'in kışlanın hemen yanına inşa ettirdiği Selimiye yerleşim yeriyle verdiği mesaj çok özeldi. "Öncüsüz" ve "adeta küçük bir şehir gibi" yapıldığı ifade edilen yerleşim yeri, cami, kışla ve tüm diğer yapılarıyla askerî, sosyal, ekonomik ve dinsel alanlarda bilinçli topyekûn bir yenileşmeyi Selimiye adıyla sunuyordu.⁹²⁵ Nitekim Selimiye yerleşim yeri, ortaya koyduğu ızgara tipi dahil; padişah adıyla adlandırılan ilk planlı yerleşim yeri olarak yeni bir geleneğin icadı idi.⁹²⁶ III. Selim'in icat ettiği diğer bir gelenek ise kendi adına bir gemi inşa ettirmektir. Halefleri yerleşim yerlerine olduğu gibi gemilere de isimlerini vermişlerdir.

II. Mahmud, birtakım âyanların nispeten kendi kuyularını kazması sayesinde, yönetici sınıf içerisindeki egemen konumuna geri döndü. Bazı âyanlar yeni merkezileşme ile kontrolü ellerine alma umuduyla başarısız oldular. Dolayısıyla II. Mahmud ile yeniden merkezî bir yapı ortaya çıkacaktır. Modern merkezileşme, klasik dönem merkezileşmesinden farklı olarak potansiyel iktidar ayrışması ve dış müdahaleyi önlemek doğrultusunda kurumsallaştı. Bu süreç Osmanlı yönetici sınıfının ticari ve ekonomik çıkarları açısından potansiyel menfaatler içermekteydi. Çünkü merkezileşme; iletişim, ulaşım ve sağlık gibi bir dizi hizmetleri eline alıyordu. Bu da bu yönetici elitinin kişisel hazinesi için oldukça cezbediciydi.⁹²⁷

II. Mahmud devrinde temelleri atılan halkın eşitliği doğrultusundaki Osmanlı vatandaşı düşüncesi 1839 Tanzimat Fermanı ile prensip olarak kabul edildi. Bundan böyle Osmanlı halkı, herhangi bir din, mezhep farkına tabi tutulmaksızın, devlet nezdinde şahsi haklar yönünden eşit tutulacaktı. Böylece Osmanlılık devri başlamış

⁹²³ Abou El Haj, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasasının Yapısı*, s. 133, 138-139.

⁹²⁴ Abou El Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 115.

⁹²⁵ Ramazanoğlu, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, ss. 184, 251-252

⁹²⁶ Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, (çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006, ss. 1-18.

⁹²⁷ Abou El Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 120.

oldu.⁹²⁸ Islahat Fermanı ile vatandaşların eşitliği kabul edildi. Dinin bir kriter olmaktan çıkmasıyla devlet prensipte sekülerleştiğini beyan ediyordu.

Osmanlı'da gelenek icadı İngiltere başta olmak üzere Avrupa ile paralel gerçekleşmiştir. Dört evrede ele alınan bu sürecin birinci aşaması 1820'ler ve biraz öncesinden 1870'lere kadar uzanır.⁹²⁹ Osmanlı'da yerleşim yeri ve gemi isimlendirme geleneği III. Selim ile; fes ve marş isimlendirme geleneği ise II. Mahmud ile başlamıştır. Ancak Sultan Abdülaziz ile birlikte ortaya çıkan Aziziye isimlendirmeleri sayı ve uygulama alanının çeşitliliği anlamında geleneklerin ötesinde idi. Sultan Abdülaziz dönemine kadar birkaç örneğe sahip isimlendirmeler hiç olmadığı kadar ve devletin birçok alanında gerçekleştirilmiştir.

Sultan Abdülaziz, yönetici sınıf içerisindeki egemen kişi idi. Yani klasik dönemin bir kısmındaki merkezîyetçiliğin aksine iktidara hâkim tek güç değildi. II. Mahmud ile güçlenen ancak yönetici elitin ve daha az ölçüde taşra elitlerinin yetkileriyle sınırlanan bir makamda bulunuyordu. Saltanatının 1871'e kadarki ilk döneminde Âli ve Fuat Paşaların ikinci dönemde ise Mahmut Nedim ve Mithat Paşaların etki ve denetimi altındaydı.

Abdülaziz, selefleri Abdülmecid ve II. Mahmud gibi halkın arasına karışmış,⁹³⁰ varlığını çok daha etkili bir uygulamayı devreye sokarak hissettirmiştir. Adına nispetle yapılan Aziziye isimlendirmeleriyle daima toplumun içerisinde olmuş, meşruiyetinin kişisel bir tezahürünü sunmuştur. Bu tezahür Yemen gibi birçok yerde doğrudan kamuoyunu yönlendirmeye, oralandaki halkın padişaha olan sevgisini artırmaya yönelik de kullanılmıştır. Yemen'de ahalinin Osmanlı ve Sunnî idareye karşı olumsuz tutumları, dualara eklenen "imâmû'l-müslimin" gibi ilaveler ve burada kurulan Aziziye kaymakamlığı ile olumluya çevrilmeye çalışılmıştır. Yine Girit'te çıkan ayrılıkçı ayaklanmaların neticeye bağlandığı 1869 Paris konferansından yalnızca 2 yıl içinde Aziziye adının, ada merkezi olan Hanya'da bir kasabaya verilmesi buranın esas sahibini gösteren bir nişane mesabesinde. Nitekim Sultan Abdülaziz bu mesajı bizzat şahsını görünür kılarak da vermiştir. 1863 yılında Mısır'a yaptığı seyahat ile gerek Mısır gerekse Süveyş meselesinde asıl söz sahibinin kim olduğunu hem Vali İsmail Paşa'ya hem de Mısır halkına göstermiştir. Gezinin kendisi gibi gezi esnasında verilen mesajlarda oldukça derindir. Sultan Mısır'a ayak basar basmaz gerçek hükümdar ve söz sahibi Mısır halkına takdim edilmiştir. Sultan ve maiyetinin bulunduğu gemi İskenderiye'ye geldiğinde Sultan için özel bir at hazırlanmıştı. Ayrıca Fuat ve İsmail Paşalar için de atlar bulunuyordu. Sultan Abdülaziz atına binince İsmail Paşa kendi atına binmek için meyletmişse de Fuat Paşa'nın Sultan'ın atını çekmeye başladığını görünce, kendisi de öyle davranmak zorunda kaldı. Böylece İsmail Paşa'nın Sultan'ın bir valisi olduğu halka ve İsmail Paşa'ya hatırlatılmıştır. Diğer taraftan Sultan Abdülaziz, Mısır seyahatinde Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın türbesini de ziyaret etmiş, kendisinin iyi bir devlet adamı olduğu yönünde övgülerde bulunmuştur. Nitekim Sultan Abdülaziz çıktığı seyahatten kalpleri fethederek dönmüştür. Halk nazarında beklediğinden çok daha fazla sevgiyle karşılaştığını gezi sonrası yayınladığı fermanında açıkça ifade etmiştir.

⁹²⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 298.

⁹²⁹ Hobsbawm ve Ranger, *Geleneğin İcadı*, s. 127.

⁹³⁰ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: 2. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Yayınları, İstanbul 2002, s. 31.

Sultan Abdülaziz dönemi, II. Mahmud ile yaratılmaya çalışılan “çağdaş monarşi”⁹³¹ çabalarının doruk noktası olarak kabul edilebilir. Sultan Abdülaziz, seleflerinin başlattığı yurt içi gezileri ve halkın arasına karışmanın ötesinde 1863’te Mısır’da ve 1867 Paris Dünya Sergisi’yle başlayan süreçte Avrupa’da kendini görünür kılan⁹³² yegâne Osmanlı padişahıdır. Abdülaziz’in uyguladığı bu sahne performansının önemi çağdaş İngiliz gazeteci Walter Bagehot’un sözleriyle daha iyi anlaşılabilir. O, kraliçesi Victoria’nın, kocasının 1861’deki vefatından sonra görünmez oluşunu şöyle eleştiriyordu: “Görünmez olmak, unutulmaktır...bir sembol -ve etkili bir sembol- olmak için sık sık ve parlak bir şekilde görünmek zorundasınız.”⁹³³ Ayrıca Abdülaziz, II. Mahmud ve Abdülmecid’in uyguladığı Avrupai bir gelenek olan hükümdar portresinin devlet dairelerine asılmasına benzersiz bir uygulama eklemiş, kendi heykellerini yaptırmıştır.⁹³⁴ Bu heykeller her ne kadar muhtemel tepkilerden çekinilip meydanlara konulmamışsa da Abdülaziz’in iktidarını görselleştirme çabalarının ürünleriydi. Nitekim Abdülaziz ile Osmanlı’da altın çağını yaşayan “çağdaş monarşi” anlayışı, Abdülaziz sonrası yerini görünmezliğe bırakmıştır. II. Abdülhamid, klasik devirde uygulanan, iktidarı görünmeden titreşimleriyle vurgulama usulüne geri dönmüştür.⁹³⁵

Sultan Aziz devrinde, çağdaşlaşma hizmetleri ile padişahı kamuya takdim eden ve çağdaş monarşi anlayışına katkı yapan önemli bir yönetici sınıf söz konusudur. Yerel idareciler, Rumeli ve Anadolu’ya gönderilen müfettişler ve İskân-ı Muhacirin memurları Aziziye isimlendirmelerinde önemli rol oynamışlardır. Bunlar padişahın ismiyle “süslenecek” kasabalar aradıkları gibi inşa edilen eser açılışlarında “padişahım çok yaşa” nidaları attırmışlardır. Ayrıca Sultan Abdülaziz “saye”sinde yapıldığı ifade edilen hizmetler, müfettişler tarafından “asâr-ı imariyye-i velinimetin nişâne”si olarak tuğra-yı hümayûnlar ve anıt-kitabelerle görünür hale getirilmiştir. Bu müfettişlerin büyük bölümünün “Tanzimatçı” yetiştiren bir okul görevi gören Meclis-i Vâlâ üyesi olması ilgi çekicidir.⁹³⁶ İsimlendirme teklifleri padişah ve yönetici elit arasında karşılıklı çıkar ilişkisi olarak görülebilir. Yönetici elit, padişahın meşruiyetine katkı yapar, bunun karşılığında ödüllendirilir. Aziziye marşını yazan Callisto Guatelli’nin bu marş sayesinde paşa unvanını aldığı ifade edilir. Yine en büyük katkıyı yapanlardan İskân-ı Muhacirin memuru Nusret Paşa, Aziziye isimlendirmelerinden sadece birkaç ay sonra paşa olmuştur. Kars Mutasarrıfı Emin Paşa, Banaluka Kaymakamı Ali Rıza Paşa ve Bafra Müdürü Şükrü Efendi gibi birçok isim bu katkılarında ötürü taltif edilmişlerdir. Zira 18. yüzyılda saray ile yarışan ve inşa ettirdiği vakıflara kendi adını veren yönetici elit,⁹³⁷ Abdülaziz dönemi itibarıyla ister cebinden ister görev sınırları dahilinde olsun padişahın meşruiyetine katkı yapıyorlardı. Bu aynı zamanda ayrılmış iktidar dengesinde padişahı yani merkezîyetçiliği desteklemek anlamına geliyordu. Yönetici sınıfın en başında bulunan Abdülaziz’in, kamuoyu nazarında güçlenmesi, yönetici elitin terazide yukarı çıkması anlamına geliyordu. Bu bir ölçüde II. Mahmud’un merkezîyetçi eğilimlerini destekleyerek iktidarda pay sahibi olmayı uman âyanlara benzemektedir. Diğer taraftan belirtilmesi gereken bir nokta, bu isimlendirme

⁹³¹ Selim Deringil, *Simgeden Millete: 2. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 54.

⁹³² Deringil, *Simgeden Millete: 2. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, s. 55.

⁹³³ Hobsbawm ve Ranger, *Geleneğin İcadı*, s. 140.

⁹³⁴ BOA., *HR.ID.1840/12/1*. 4 Temmuz 1872.

⁹³⁵ Selim Deringil, *Simgeden Millete: 2. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 55.

⁹³⁶ Öntüğ, *Ahmet Vefik Paşa’nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, s. 24

⁹³⁷ Abou El Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, s. 73.

teklifleri metinlerinin görünüşte ciddi bir gerekçesinin olmasıdır. Aziziye ismiyle tesmiye teklifleri daima *şenlendirme* prensibi üzerinden işlemiştir. Yani teklifte bulunan yönetici elit veya halk, gelecek yaşantısı için muhtemel getirileri olacak tekliflerinde, imar faaliyetlerinin Sultan sayesinde gerçekleştiği için Aziziye tesmiye olunması gerekliliğini beyan etmişlerdir. Diğer taraftan Aziziye isimlendirme tekliflerinin temelinde; Sultan'a duyulan sevgi olduğu görüşü, tekliflerin Abdülaziz'in ölümü sonrası kesilmesi ile önem kaybetmektedir. Kaldı ki devlet memurları nazarında da Abdülaziz'in ölümüne tepki gösteren tek kişi Sultan'ın kayınbiraderi Kolağası Çerkes Hasan'dı.

Sultan Abdülaziz dönemiyle birlikte, yeni bir toplum yaratmak için yeni şehirler kurmak gerektiğini çok önceden kavrayan devletler gibi⁹³⁸ Osmanlılık anlayışının güçlendiği dönemde Aziziyelerin bir anda ortaya çıkması, göçlerin paralel ve makullüğü çerçevesinde ilginçtir. Devletin gündeminde bir Osmanlı vatandaşı projesi varken, kimlik oluşumunda çok önemli yere sahip şehirlere, Aziziye adının verilmesi derin bir ideolojik mesaj içermektedir. İnsanların temel ihtiyaçlarından biri olan barınmayı sağladıkları yer ile aidiyet kurmaları gerçeğinden hareketle Aziziye isimlendirmelerinin potansiyel etkisi daha iyi anlaşılabilir.

Klasik dönemde, genişleyen imparatorluk toprakları ve uçtaki değişken sınırlar, buralarda yapılan bir nevi simgesel sınır taşları görevi gören camiler ile işaretleniyordu. Bu işaret yerini Müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlı vatandaşının temsilcisi olduğunu daha fazla öne çıkarmaya başlayan Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziyelere bırakıyordu. Aziziye isimlendirmeleri Bosna, Tulça, Trablusgarp, Yemen, Selanik, Bağdat, Kıbrıs ve Batum gibi sınırlarda yer almasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu çevrelemiştir. Birer sınır hattı oluşturan Aziziye isimlendirmeleri, bir hizmet nişanesi olarak da vazife görmüştür. Zira isimlendirmelerin hemen hepsi bir hizmet neticesinde verilmiştir. Bir işlem yapılmaksızın Aziziye isimlendirilmesine tesadüf edilmemiştir.

Padişaha nispetle yapılan Aziziye isimlendirmeleri Abdülaziz'in tahta çıktığı 25 Haziran 1861'den yalnızca 2 hafta sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Sultan Abdülaziz devrinde 31'i yerleşim yeri ve 7'si idari birim olmak üzere toplam 96 isimlendirme tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde en fazla isimlendirmenin yapıldığı yerleşim yerlerine Aziziye adının verilme oranı % 32'dir. 31 yerleşim yerlerinin 17'si kasaba, 9'u köy, 5'i mahalleydi. Yerleşim yerlerinin 21'inin muhacirler için teşkil edildiği belgelerde açıkça ifade edilmiştir. 7 yerleşim yeri ise muhacir iskânı için kurulmamıştır. 31 yerleşim yerinin 22'sinin Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye tesmiye edildiği belgelerle sabittir. Geriye kalan 9'unun 5'i muhacir iskânı için kurulmuştur. Sultan Abdülaziz devrinde Aziziye adıyla 7 idari birim teşkilatlandırılmıştır. Bunlar içerisindeki Mamuratül-Aziz Vilayeti, sultan adını alan ilk ve tek vilayet olma özelliği gösterir. Bu tek sultan da Abdülaziz'den başkası değildir.

Mimari eserler hükümdarın kendi halkı ve üst tabakasının nazarında meşrulaşmasının en büyük gösterilerinden kabul edilmektedir.⁹³⁹ Sultan Abdülaziz bu minvalde iki saray yaptırdı. Ecdatları gibi abidevi bir cami inşası ise ölümüyle temelde kalmıştır. Abdülaziz döneminde Aziziye olarak adlandırılan 17 cami ve 3 namazgâh vardır. Bunların tamamı Sultan Abdülaziz'e nispetle Aziziye adını almışlardır. Hemen

⁹³⁸ Hakan Kaynar, *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 9.

⁹³⁹ Özbek, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", s. 541.

her Aziziye yerleşiminde Aziziye adıyla bir de cami inşa edilmiş olması muhtemeldir. Zira yerleşim yerleri ekseriyetle muhacir iskânı için kuruluyordu. Dolayısıyla muhacirlerin dini ibadetlerini ifa edebilecekleri bir cami inşa ediliyor ve Aziziye olarak adlandırılıyordu. Ancak camilerin tamamı Aziziye yerleşim yerlerinde inşa edilmemiştir. İmparatorluğun her köşesinde böyle bir ihtiyaç hasıl olduğunda önce sultan ve ailesi seferber olmuştur. Tespit edilebildiği kadarıyla 17 caminin 9'u Aziziye adlı yerleşim yerinde inşa edilmemiştir.

Abdülaziz dönemi sonrası Aziziye isimlendirmeleri, II. Abdülhamid devrinde 6, İttihat ve Terakki döneminde ise 4 adet tespit edilmiştir. Bunların tamamı yerleşim yeri olup, Abdülaziz'e nispet edildiğine dair hiçbir belgeye tesadüf edilememiştir. Ancak bunların hemen hepsi listeler halinde gerçekleşen isimlendirmelerle Aziziye tesmiye edilmiştir. Listedeki diğer isimlendirin sabık padişahların isimlerini taşıması, Aziziyelerin Sultan Abdülaziz'e nispet edildiğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Vesikaları

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Babialı Evrak Odası Evrak (BEO.)

Cevdet Dâhiliye Evrakı (C.DH.)

Cevdet Maarif Evrakı (C.MF.)

Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MKT.)

Dahiliye Nezâreti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM.)

Evkaf Defterleri (EV.d...)

Hariciye Nezareti İdare (HR.İD.)

Hariciye Nezareti Londra Sefaret Belgeleri (HR.SFR.3.)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî Evrakı (HR.MKT.)

Hariciye Nezareti Romanya Muhacirin Evrakı, (HR.MHC.2.)

İrade Dahiliye (İ.DH.)

İrade Eyâlet-i Mümtâze Mısır (İ.MTZ.05.)

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.)

İrade Meclis-i Vala (İ.MVL.)

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ.ŞD.)

Maarif Nezareti Mektubi Kalemî (MF.MKT.)

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidâiyye Kalemî (MF.İBT.)

Maliye Nezareti Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML.MSF.d.)

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d..)

Meclis-i Vâlâ (MVL.)

Meşihat Şer'iyeye Sicili Defterleri (MŞH.ŞSC.d..)

Sadaret Deavi Evrakı (A.MKT.DV.)

Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN.)

Sadaret Mektubî Kalemî Belgeleri (A.MKT.)

Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.MKT. MVL.)

Sadâret Mektubî Kalemî Nezaret ve Deva'ir Evrakı (A.MKT. NZD.)

Babialı Evrak Odası Defterleri (BEO.AYN.d.)

Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî (DH.SN.THR.)

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM.)

Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT.MHM.)

Şûrâ-yı Devlet (ŞD.)

Taşra Bosna Müfettişliği Evrakı (TŞRBNM.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.E.)

2. Yazma Eserler

- İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 779-17-0004.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90408-0010.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0007.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0010.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90411-0085.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90438-0011.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90505-0009.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90505-0009.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90604-0023.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 90799-0012.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 91233-0056.
İ.Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi, Fot. No: 91242-0005.

3. Süreli Yayınlar

3.1. Gazeteler

Takvim-i Vekâyi, Sayı 756, 6 Safer 1281/ 11 Temmuz 1864.

3.2. Salnameler

3.2.1. Devlet Salnameleri

- H. 1279 Tarihli Devlet Salnamesi.*
H. 1280 Tarihli Devlet Salnamesi.
H. 1281 Tarihli Devlet Salnamesi.
H. 1282 Tarihli Devlet Salnamesi.
H. 1283 Tarihli Devlet Salnamesi.
H. 1284 Tarihli Devlet Salnamesi.

3.2.2. Vilayet Salnameleri

- H. 1287 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi.*
H. 1288 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi.
H. 1289 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi.
H. 1292 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1298 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1300 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi,

H. 1301 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1302 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1304 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi,
H. 1306 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1308 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1325 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi
H. 1285 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi.
H. 1286 Tarihli Trablusgarb Vilayet Salnamesi
H. 1290 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi.
H. 1294 Tarihli Tuna Vilayet Salnamesi.
H. 1284 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1285 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1286 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1287 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1288 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1289 Tarihli Haleb Vilayet Salnamesi.
H. 1284 Tarihli Bosna Vilayet Salnamesi,
H. 1290 Tarihli Bosna Vilayet Salnamesi
H. 1309 Tarihli Girit Vilayet Salnamesi

4. Yayınlanmış Belgeler

Gurulkan, Kemal (haz.), vd., *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, C. 1, İstanbul, 2012.

5. Tetkik Eserler

Abou El Haj, Rifa'at Ali, *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasasının Yapısı*, (çev. Çağdaş Sümer), Tan Yayınları, Ankara 2011.

_____, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, (çev. Oktay Özel ve Canay Şahin), İmge Yayınları, Ankara 2000.

Acıoğlu, Yusuf, “Çanakkale Tabyaları”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 25/1, 2016, ss. 1-57.

_____, “Çanakkale’deki Osmanlı Kaleleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 19, 2015, ss. 93-122.

Acıpayamlı, Orhan, “Türk Kültüründe “Ad Koyma Folkloru”nun Morfolojik ve Fonksiyonel Yönlerden İncelemesi”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri: Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ofset Repromat Matbaası, C. 4, Ankara 1992, ss. 1-14.

Açıkgöz, Fatma Ünyay, “Osmanlı Devleti’nde Pişkeş (XVII. Yüzyıl)”, *Turkish Studies*, 13/24, 2018, ss. 287-300.

- Adıyeke, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1994.
- Akdeniz, Ayşe Özlem, “Osmanlı’nın İtalyan Müzisyenleri”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)*, 4/10, 2017, ss. 43-62.
- Akgür, A. Necati, “Celâli Takvimi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 257-258.
- Aksan, Doğan, “Anadolu Yer Adları Üzerine En Yeni Araştırmalar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1974, ss. 185-193.
- _____, *Her Yönüyle Dil (Ana çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu, C. 3, Ankara 1982.
- _____, *Her Yönüyle Dil*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2007.
- Aksın, Ahmet, “Sultan Abdülaziz İsmiyle Adlandırılan Vilayet: “Mamuratü’l-Aziz” (Harput)”, *Sultan Abdül Aziz ve Dönemi Sempozyumu*, C. 1, Ankara, 12-13 Aralık 2013, ss. 1-12.
- _____, *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Yayıncılık, Elâzığ, 1999.
- Aksüt, Ali Kemâli, *Sultan Azizin Mısır ve Avrupa Seyahati*, Ahmet Sait Oğlu Kitabevi, İstanbul 1944.
- Aktüre, Sevgi, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişim”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, 1985, ss. 891-903.
- Akyıldız, Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- Alagöz, Cemal Arif, “Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 11-23.
- Algül, Behice, *Sultan Abdülaziz Dönemi Osmanlı Donanmasında Modernleşme*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2019.
- Altın, Yusuf, *Konya’daki Geç Dönem Osmanlı Camileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- Aras, M. Özgü, “Ad Koyma”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 332-333.
- Arpa, Recep, “Ulemâ ve Himâye İlişkisi Bağlamında Osmanlıda Kitap İthâf Geleneği: Osmanlı Padişahları ve Devlet Adamlarına İthâf Edilen Tefsirler”, *Osmanlı’da İlm-i Tefsir*, haz. M. Taha Boyalık ve Harun Abacı, İSAR Yayınları, İstanbul 2019, ss. 181-190.
- Aslanapa, Oktay, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2004.
- Atar, Zafer ve Ferdi Çiftçioğlu, “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti İçin Balkanlarda Stratejik Bir Liman Kenti: Golos”, *Journal of Social And Humanities Sciences Research*, 5/25, 2018, ss. 2299-2305.
- Avcı, Câsim, “Kûfe”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 339-342
- Ayrancı, İlhami, “Hz. Peygamberin Medine’ye Hicreti ve Bu Dönemde Uyguladığı Stratejiler Üzerine Bir Deneme” *Kalemname*, 3/6, 2018, ss. 44-77.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Romanya Macaristan*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C. 1, İstanbul 2000.
- _____, *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Yugoslavya*, İstanbul Fetih Cemiyeti, C. 3, İstanbul 2000.

- Babinger, Franz, “Ruşçuk”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1988, ss. 784-787.
- Bağçeci, Yahya, *Sultan Abdülaziz’in Mısır Seyahati*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2003.
- Barthold, Wilhelm ve Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984.
- Batur, Afife, “Aziziye Karakolu”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 1, İstanbul 1993, ss. 510-511.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, ss. 93-107.
- Baydar, Evren Kutlay, 19. Yüzyıl Osmanlı Padişahlarının Müzik Politikalarından Kesitler”, *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/1, Nisan 2011, ss. 92-111.
- Baykara, Tuncer, “Konya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 182-187.
- Bayrak, Mualla, *Abdülaziz Dönemi Yemen İsyancıları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 1998.
- Bayraktar, Sami, “Vezirköprülü Mehmed Paşa Namazgâhi ve Samsun Sultan Abdülaziz Namazgâhi İnşa Kitabesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 37, Ankara 2012, ss. 31-47.
- Boran, Ali, *Anadolu’daki İç Kale Cami ve Mescitleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Bostan, İdris, “Alanya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 339-341.
- _____, “Batum”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 210-211.
- _____, “Yemen”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul 2013, ss. 406-412.
- Bozkur, Nebi, “Kitap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 120-121.
- Bulgurcuoğlu, Hacer, *Deniz Tarihimizin Sembol Gemilerinden Mahmudiye*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.
- Bulut, Hüseyin ve Selahattin Tozlu, “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Refahiye Kazası”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10/2, Erzincan 2008, ss. 99-115.
- Burulday, Sevim, *Osmanlı Modernleşmesine Taşradan Bir Örnek: Konya, Sultan Abdülaziz (Aziziye) Cami*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Caferoğlu, Ahmet, “3.Beynelmilel Toponymie ve Anthroponyme Kongresi”, 15-19 Temmuz 1949, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 4/3, 2012, ss. 275-285.
- Cevdet Paşa, *Tezâkir: 21-39*, haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.
- Ceylan, Ebubekir, “Namık Paşa’nın Bağdat Valilikleri”, *Toplumsal Tarih*, 186, 2009, ss. 60-68.
- Coşkun, Ali (haz.), vd, *Kaynaklarıyla Osmanlı Coğrafyası Yer Adları Sözlüğü*, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul 2020.
- Çebi, Sıtkı, *Ordu Şehri Belediye Tarihi*, Ordu, 2002.
- Çetin, Atilla, “Hidiv İsmâil Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul, 2001, ss. 117-119.
- Darkot, Besim, “Karahisar”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 6, ss. 276-284.

- Demir, Selçuk, *XVI. Yüzyılda Niğbolu Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2014.
- Demirel, Ömer, “Sivas”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 278-282.
- Demirpolat, Enver, “Artukoğullarından Cumhuriyet’e Kadar Harputlu Müellifler”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elâzığ 2013, ss. 667-696.
- Deringil, Selim, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: 2. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Doğan Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, *Simgeden Millete: 2. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Develi, Hayati, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2*, Kesit Yayınları, İstanbul 2016.
- Dora, Seyhan, “Türkiye Selçuklu ve Beylikler Devrinde Kitap İthâf Etme Geleneği”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (The Journal of Social and Cultural Studies)*, S. 4, 2016, ss. 107-128.
- Draganova, Slavka, *Tuna Vilayetinin Köy Nüfusu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.
- Duman, Önder, “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Parti Marşı Arayışı (1935-1947)”, *History Studies*, 2016, 8/2, ss. 1-13.
- Durmaz, Gülay, “Püsküllü Bela: Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa Divan’ında Fes”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.26, 2014, ss. 201-213.
- Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- ed-Dürî, Abdülaziz, “Bağdat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 425-433.
- Emecen, Feridun, “Afyonkarahisar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 443-446.
- _____, “Banaluka”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 49-51.
- _____, “Bosna Eyaleti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 296-297
- Emren, Hakan, Karahisar-ı Sahib sancağına Bağlı Han-Barçın ve Sandıklı Kazalarındaki Aşiretleri Ait 1721 Numaralı Nüfus Defterinin Değerlendirilmesi ve Transkripsiyonu (H. 1256/M. 1840-1841), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2018.
- Erdem, Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, S. 56, 2006, ss. 10-27.
- Erdem, Sargon, “Ankara”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 201-203.
- Erdem, Sevim, “Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Kalan Miras: Sultansuyu Harası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 61, 2017, ss. 145-178.
- Eres, Zeynep ve Nur Akın, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler”, *İTÜDERGİSİ/a*, 9/1, 2011, ss. 79-90.
- Eroğlu, Cengiz, Murat Babuçoğlu ve Orhan Özdi, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat*, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2012.
- Eröz, Mehmet, “Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yeraadları”, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, S. 11, 1970, ss. 107-119.

- Eyice, Semavi, “Aziziye Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 347-348.
- _____, “Çanakkale Hisarı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 203-205.
- _____, “Amr b. Âs Camii”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 81-82.
- Fayda, Mustafa, “Ömer”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 44-51.
- Geçten, Osman, “Aziziye ve Mecidiye Tabyalarının Askeri Tahkimat Yapısı Olarak Mimari Özelliklerinin İncelenmesi”, *Türk Bilim Araştırma Vakfı*, 10/1, 2017, ss. 1-11.
- Gediz, Demet, *Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi (1910-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013.
- Gehedr, Ammar, *Osmanlı Resmî Kaynaklarına Göre Tarablusgrab Vilayeti (1282-1312/1865-1894) Eyaletten Vilayete Geçiş*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996.
- Genç, İlhan, “Düzce’ye Göçlerde Yaşanan Problemler ve Bazı Tespitler”, *Düzce’de Tarih, Kültür ve Sanat*, Gaye, Bursa 2016, ss. 75-80.
- Genç, Mehmet, “Esham”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 376-380.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Edirne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 425-431.
- Göktaş, Uğur, “Fes”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 3, İstanbul 1994, ss. 296-297.
- Göktepe, Kaya, “Türkiye Trakya’sında Nüfus ve İskân Politikaları (1830-1914)”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/2, 2014, ss. 99-123.
- Gölen, Zafer, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.
- _____, “1862 Karadağ Askeri Harekâtı ve Sonuçları”, *Bellekten*, 75/273, 2011, ss. 503-544.
- Gül, Muammer, “İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü’s-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri”, *Erdem*, 14/41, ss. 79-98.
- Gülден, Sarıyıldız, “Mısırda Kurulan Mecidiye Vapur Kumpanyası ve Faaliyetleri” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 9, İstanbul 2003, ss. 17-36.
- Güleryüz, Ahmet ve Bernd Langensiepen, *1828-1923 Osmanlı Donanması*, Denizler Kitabevi, İstanbul 2007.
- Gülyüz, Bahriye Güray, *Bulgaristan’da Osmanlı Dini Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Gümüş, Nevin, “Türk Tarih ve Edebiyatına Dair Değerlendirilmemiş Kaynaklardan Bir Mecmua Örneği: Tuhfe-i İsmâiliye”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 18, ss. 129-162.
- Güney, Necmeddin, *Kudûri’nin “Şerhu Muntasari’l-Kerhî” Adlı Eserinin “Siyer” Bölümünün Edisyon Kitiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Gürsu, Engin, *Biga: Fotoğraf ve Belgelerle İlçemizi Tanıyalım*, Biga Doğu Yayıncılık, Biga 2001.
- Hacısalıhoğlu, Mehmet ve Gencer Özcan, “Balkanlarda Yer İsimlerini Değiştirme Siyaseti: Avusturya, Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye Örnekleri”, *Türk Tarihinde Balkanlar*, 2013, ss. 1327-1354.

- Halaçoğlu, Ahmet, “Elâzığ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 551-552.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Bağdat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 433-437.
- Hayta, Necdet, *Tarih Araştırmalarında Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286-1869)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Herzog, Christoph ve Barbara Henning, “Derviş İbrahim Paşa: Views on a Late 19th-Century Ottoman Military Commander”, *Occasional Papers in Ottoman Biographies*, Bamberg 2012, ss. 1-21.
- Hızlı, Kazım ve Selman Kılıç, *Sultan Abdülaziz Han'ın Yadigarları Aziziye Camileri*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2013.
- Hobsbawm, Eric ve Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, (çev. Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul 2006.
- Hür, Ayşe, *Tanzimat'tan Cihan Harbi'ne Osmanlı'nın Öteki Tarihi*, Literatür Yayınları, İstanbul 2017.
- İnalçık, Halil, “İstanbul” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul 2001, ss. 220-239.
- _____, “V. Beynelmîlel Onomastik İlimler Kongresi, Salamanca 12-15 Nisan (1955)”, *Bellekten*, 20/78, 1956, ss. 224-236.
- İpek, Nedim, “Aziziye (Pınarbaşı) Kasabasının Kuruluşu”, *1.Pınarbaşı Sempozyumu*, Kayseri, 10-12 Mayıs 2018, ss. 160-166.
- _____, “Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası*, S. 20, 1997, ss. 273-313.
- İpşirli, Mehmet, “Kayseri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, ss. 96-101.
- Kalajdic, Mirsad, , *Bosna'da Osmanlı Dönemi Selâtin Camileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Kalaycı, İsa ve Ahmet Caner Çatal, “Edirne Vilayeti'ne Yapılan Göçler (1853-1897)”, *Atlas International Referred Journal On Social Sciences*, 4/10, 2018, ss. 702-715.
- Kalfazade, Selda, “Çırağan Sahilsarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 304-306.
- Kaptan, Volkan ve Merve Nur Kaptan, “Cumhuriyet Dönemi ve Öncesi Batılılaşma Hareketlerinin Türk Müziğine Etkileri”, *İdil*, S. 58, 2019, ss. 809-823.
- Karaçetin, Habib, “Antik Çağ'da Anadolu'da Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 219-223.
- Karaer, Nihat, *Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati ile Osmanlı ve Batı Kamuoyundaki Yankıları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Karagül, Semih, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Müziğin Doğuşu: Musika-i Humayun*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- Karakaya, Ebru, “Kıbrıs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 25, Ankara 2002, ss. 383-392.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. 7, Ankara 2003.
- Karataş, Ömer, “19. Yüzyılda Balkanlarda Kafkas Muhacirlerinin İskanı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12/2, 2012, ss. 355-356.
- Karazeybek, Mustafa, “Osmanlılar Döneminde Afyonkarahisar”, *Anadolu'nun Kilidi Afyon*, Afyonkarahisar 2004.

- Karpat, Kemal, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914): Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı, İstanbul 2003.
- Kaşıyugun, Ali, *Enver Paşa'nın Orduyu Islah Çalışmaları 1914-1918*, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay 2009.
- Kavas, Ahmet, "Trablusgarp", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 288-291.
- Kaya, Sinan, *Sultan Abdülaziz'in 1863 Mısır Seyahati*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- Kaynar, Hakan, *Şehir İktidar İlişkisi Çerçevesinde Osmanlı Modernleşmesi ve Osmanlı Şehirleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000.
- Kazak, Zübeyde Tiryakioğlu, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Şeriyeye Sicillerine Göre Karahisar-ı Saib Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Keha, Murathan, *Salnamelere Göre Yemen Tarihi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002.
- Keklik, Ebubekir, *Osmanlı Devleti'nde Sultan Abdülaziz Devri Anadolu Islahatları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- Keleş, Dilek, *Türk Adbilimi Bibliyografyası*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1996.
- Kevseroğlu, Necat, "Kerkük'te Yıktırılan Türkmen Eserleri", *BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2018, ss. 21-37.
- Kılıç, Remzi, *Osmanlı Yönetiminde Irak ve Suriye Tarihi Coğrafyası 19. Yüzyılda İdari Yapısı*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011.
- Kiel, Machiel, "Ruşuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008, ss. 246-250.
- _____, "Varna", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, İstanbul 2012, ss. 524-527.
- _____, "Plevne", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 302-303.
- Koca, Ferhat, "el-Muhtasar" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, ss. 64-66.
- Koç, Zühal, *Karesi Sancağına Yapılan Göçler (1860-1890)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2014.
- Koçak, İnci, "Bazı Arap Ülke ve Şehir Adları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36/1-2, 1993, ss. 127-135.
- Kofoğlu, Sait, "Eşrefoğulları" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 484-485.
- Korkmaz, Şerif, "Tanzimat Sonrası Çanakkale'nin İdari ve Nüfus Yapısı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 8, 2005, ss. 108-136.
- Koyuncu, Aşkın, "Tuna Vilayetinde Nüfus ve Demografi (1864-1877)", *Turkish Studies*, 9/4, Ankara 2014, ss. 675-737.
- Köroğlu, Kemalettin, *Eski Mezopotamya Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Kuban, Doğan, "Anadolu Türk Şehrinin Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özelliklerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 7, Ankara 2006, ss. 53-74.

- Kurt, Burcu, "Osmanlı Donanmasında Modern Teknolojiyi Yakalamak: Bahriye", *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 28, 2015, ss. 79-111.
- Kurtdaş, M. Çağlar, "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1, 2019, ss. 399-411.
- Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1988, ss. 179-185.
- Küçükalioğlu, Sema, *İdare-i Mahsusa, Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Şehir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul 2010, ss. 441-446.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2006.
- Maden, Fahri, "Kıbrıs'ta Bektaşî Tekke ve Türbeleri", *Tarihte Kıbrıs*, C. 2, Bursa 2017, ss. 661-682.
- Mantran, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan), Türk Tarih Kurumu, C. 1, Ankara 1990.
- Maxim, Mihai, "Tulça", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 360-361.
- Memiş, Şefik, "Osmanlı Deniz Ulaşımında Yaşanan Sorunlara Yolcu Vapurları Karikatürleri Işığında Farklı Bir Yaklaşım" *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, İstanbul, 27-28 Mayıs 2016, ss. 202-221.
- "Meydan Larousse Ansiklopedisi", "Tabya", C. 11, 1992, s. 571.
- Murgescu, Bogdan, "Köstence" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 276-277.
- Necipoglu, Gülru, *Sinan Çağı: Osmanlı İmparatorluğu'nda Mimari Kültür*, (çev. Gül Çağalı Güven), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- Nezirović, Nikša, *Monografija Bosanskog Šamca (od najranijih vremena do 1945. godine)*, Šamac 2011.
- Okçuoğlu, Tarkan, "Süslü Karakol", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, C. 7, İstanbul 1994, s. 117.
- Ortaylı, İlber, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.
- Önkal, Ahmet, "Amr b. Âs" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, ss. 79-81
- _____, "Hicret", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, İstanbul 1996, ss. 458-462.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt, "Cami", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 46-56.
- Öntüğ, Murat, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Palet Yayınları, Konya 2009.
- Özaydın, Abdülkerim, "Nizâmülmülk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 194-196.
- Özbek, Yıldray, "İdeolojinin İnşası: 15-16. Yüzyıl Osmanlı Selatin Camileri", *Belleten*, 72/264, 2008, ss. 535-566.

- Özcan, Abdülkadir, “Karakol”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, ss. 430-431.
- Özcan, Halil (ed.), *93 Harbi Aziziye Şahlanması*, Aziziye Belediyesi Yayınları, Erzurum 2004.
- Özdağ, Abdullah, *Trablusgarp Vilayeti’nde İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapı (1876-1911)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Özgen, Asuman, *1272H/1855-6 İle 1328H/1910 Yılları Arasında Suriye, Bağdat, Basra, Musul, Beyrut, Hicaz ve Yemen Vilayetlerinin İdari Taksimatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2001.
- Özkan, Ayşe, “Kanlıca Konferansında Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmaları ve Osmanlı Devleti’nin Sırbistan’dan Çekilişi (1862-1867)”, *Gazi Akademik Bakış*, S. 9, 2011, ss. 123-138.
- _____, “Müslümanların Sırbistan’dan Çıkarılmasının İlk Adımı: 1862 Belgrad Olayları ve Belgrad’ın Bombalanması”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30/50, 2011, ss. 171-196.
- Özkan, Ela, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı (1839-1914)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ 2017.
- Özkan, Elif Yıldız ve Hayat Zengin Çelik, “Tarihsel Olarak Farklı Göç Süreçleri ile Gelişim Göstermiş Kent Bölgelerini Dönüştürücü Mekânsal Müdahale Kararlarına Yönelik Bir İnceleme; İzmir Eşrefpaşa Örneği”, *7. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Sempozyumu*, Mersin 2020, ss. 474-493.
- Öztürk, Mehmet Cemal, “Başbakanlık Osmanlı Arşivine Göre Kıbrıs Tekkeleri”, *Tarihte Kıbrıs*, C. 2, Bursa 2017, ss. 625-660.
- Öztürk, Mustafa, “İzziye Kazasının Kuruluşu ve Millî Mücadeledeki Yeri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 37, Ankara 2005, ss. 29-45.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı, C. 1, İstanbul, 1993.
- Ramazanoğlu, M. Gözde, *Osmanlı Yenileşme Hareketleri İçerinde Selimiye Kışlası ve Yerleşim Alanı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2003.
- Sakaoğlu, Saim, *Türk Ad Bilimi 1*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2001.
- Saltoğlu, Selma, *Batum Burunbaşı Mevkii’nde Aziziye Şehrinin Kuruluşu, Mimarisi ve Osmanlı Dönemi Yapıları (1864-1868)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Sara, Sıtkı, *597 Numaralı Karahisar-ı Sahib Şeriyeye Sicilin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1284-1285 / M. 1867-1868)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2019.
- Sarı, Gözde Çolakoğlu, “19. Yüzyıl Batılılaşma Hareketlerinin Osmanlı-Türk Müziğine Yansımaları”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 1, 2014, ss. 31-50.
- Serbetoğlu, İbrahim, “Abdülaziz ve Teftiş: Ali Rıza Efendi’nin Canik Sancağına Teftişi”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, C. 3, Ankara 12-13 Aralık 2013, ss. 205-222.

- _____, “Ali Rıza Efendi’nin Teftişi Esnasında Canik ve Amasya Sancaklarında Dini Yapıların İnşa ve Tamir Faaliyetleri”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 3, 2014, ss. 117-139.
- Sertoğlu, Midhat, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 6, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.
- Seyyid, Eymen Fuâd, “İskenderiye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, ss. 574-576.
- Siligül, Mehtap, *Karahisar-ı Sahip sancağının 615 No’lu Şeriye Sicili (Transkripsiyon)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2007.
- Sipahi, Barış ve Ayten Çetin, “1697-1910 Yılları Arasında Osmanlı Kültüründe Muhasebecilerin Mezar Taşlarının Karakteristik Özellikleri”, *Muhasebe ve Finans Dergisi*, S. 48, 2010, ss. 232-241.
- Sönmez, Neslihan, “İhlamur’ da Aziziye Karakolu/ Süslü Karakol Binası”, *İnşaat Dünyası, Uluslararası Müteahhitlik ve Ticaret Mecmuası*, S. 18-19, 1984, ss. 36-37.
- Sözen, İlyas, *H. 1310 (M. 1892-1893) Tarihli Girit Vilâyet Salnamesinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray 2017.
- Sözen, Metin, “Beylerbeyi Sarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992, ss. 77-78.
- Süme, Mehmet, “Türklerde Yer Adı Verme Geleneği ve Oğuz Boylarının Bolu’daki İzleri”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18/1, Bolu 2018, ss. 263-291.
- Sümer, Faruk, “Keykubad 1”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara 2002, ss. 358-359.
- _____, “Tuğrul Bey” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul 2012, ss. 344-346.
- Şahin, Cemile, “Çerkes Göçleri ve Çerkeslerin Anadolu’da Yurt Edinme Arayışları: Sakarya-Maksudiye Köyü Örneği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8/52, 2016, ss. 2782-2816.
- Şahin, İbrahim, *Adbilim (Çevre, Terim, Yöntem ve Sınıflandırmalarıyla)*, Pegem Akademi, Ankara 2016.
- _____, “Türkiye Yeradbiliminde Leksik-Semantik Sınıflama Meselesi”, *Avrasya Terim Dergisi*, 3/1, 2015, ss. 10-21.
- _____, “Türkiye Yeradbiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları”, *Avrasya Terim Dergisi*, 1/1, 2013, ss. 46-58.
- Şahin, İlhan, “Nahiye,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul 2006, ss. 306-308.
- Şakiroğlu, Mahmut, “Cigalazâde Sinan Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 525-526.
- Şensoy, Fatma, “Şirket-i Hayriye: Osmanlı Boğaziçi Taşımacılık Şirketi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 2018, ss. 239-279.
- Şentürk, Bahar, *Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale’deki Tabyalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars 2016.
- Şerafettin, Turan, “Plevne”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 9, 1964, ss. 569-571.

- Taş, Abdullah Erdem, *Osmanlı Garp Ocakları Trablusgarp Eyaleti: Karamanlılar Dönemi (1711-1835)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.
- Taşköprîzâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Ahlâki'l-Adudiyye Ahlâk-ı Adudiyye Şerhi*, ed. Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Tekindağ, Şihabeddin, “Derviş Paşa”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1979, s. 552
- Telli, Burak, “Yer Adları Üzerine Bir Değerlendirme: Adıyaman İli Gölbaşı İlçesi Örneği”, *Electronic Turkish Studies*, 13/12, 2018, ss. 507-526.
- Tezcan, Hülya, “Fes”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 415-416.
- Topçu, Fatih Sefa, *Sultan Abdülaziz Döneminde Yaşanan Mali Bunalım ve Uygulanan Mali Reformlar (1861-1876)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü, “Hâşiye” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 419-422.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet, İstanbul 1985.
- Tukin, Cemal, “Girit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 14, İstanbul 1996, ss. 85-93.
- Tuncel, Metin, “Elâzığ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul 1994, ss. 552-554.
- Tunçel, Harun, “Türkiye’de İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/2, Elâzığ 2000, ss. 23-34.
- Tümer, Günay, “Bîrûnî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 2019, ss. 206-215.
- Türkmen, Abdil Muhsin, “Muscalı Aşiretinin Emirdağ’a Yerleştirilmesi”, *Emirdağ Dergisi*, Emirdağ, 2014, ss. 42-43.
- Türkmen, Şükrü ve Özcan Türkmen, *Örnekleriyle Emirdağ Ağzı*, Emirdağ Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2017.
- Umar, Ömer Osman, “İngiltere’nin Irak Politikası (1900-1918)”, *Kutü’l-Amâre Zaferi*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2016, ss. 559-602.
- Uygun, Süleyman, “Modern Mısır’ın Doğuşu (Yatırım, Kredi ve İflas Denkleminde) ve Bir Fransız Aktör: Edouard Andre Dervieu”, *Studies of the Ottoman Domain*, 9/17, 2019, ss. 85-123.
- Uzun, Enver, *Akçaabat Yer Adları*, Trabzon 2005.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, C. 1, Ankara 1995.
- Ülkü, Osman, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Savunma Sistemi Olarak Tabya Mimarisi”, *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 27, Erzurum 2007, ss. 245-270.
- Ünal, Mehmet Ali, “Harput”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 232-235.
- Ünal, Uğur, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2016.
- Ünlü, Hakan, *Veliâhd Yusuf İzzeddin Efendi (1857-1916)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019.
- Üstün, Çağatay, “Derdini Marko Paşa’ya Anlat”, *Van Tıp Dergisi*, 8/4, 2001, ss. 134-136.

- Yanardağ, Özgür, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/36, 2015, ss. 918-933.
- Yavuz, Celalettin, “Sultan Abdülaziz Donanması-Yelkenli Teknelerden Buhar Makineli Gemilere Geçiş, Bitmeyen Reform İhtiyaçları”, *12. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, ss. 1805-1837.
- Yavuz, Serdar ve Mustafa Şenel, “Yer Adları (Toponomi) Sözlüğü”, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 8/8, Ankara 2013, ss. 2239-2254.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Ordu”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul 2007, ss. 367-370.
- _____, “Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri ve Yer Adı Değişikliklerinin Tarihi Gelişimi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu*, Ankara, 11-13 Eylül 1984, ss. 25-41.
- Yetiş, Kazım, *1869-1876 Yılları Arasında Yayınlanan Mizah Gazetelerinde İstanbul Hayatı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.
- Yıldırım, M. Zahit, *Karahisâr-ı Sâhib sancağı’nın İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1720-1750)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- Yılmaz, Barış, *Kitapçı Arakel’in Yayın Kataloğu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.
- Yolalıcı, M. Emin, *19. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağı’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- Yusifov, Yusif ve Serraf Kerimov, *Toponiminin Esasları Üzerine Bir İnceleme*, (çev. Serdar Yavuz), Asos Yayınları, Elâzığ 2017.
- Yüksel, Mehmet, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Donanma Politikası*, Dora Yayıncılık, Bursa 2016.
- Yüksel, Ayhan, “Trabzon Vilâyetinde Yer Adlarını ve İdari Yapıyı Değişirme Teşebbüsleri”, *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 1998, ss. 201-222.
- Yüksel, İbrahim, “Şehrin Adı (Afyon Değil, Afyonkarahisar)”, *Anadolu’nun Kilidi Afyon*, Afyonkarahisar 2004, ss. 45-48.

ÖZ GEÇMİŞ

Zekeriya Şentürk, İstanbul'da doğdu. Samsun Şehit İlhan Hamlı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi'ni bitirdikten sonra başladığı Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünden 2018 yılında mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans programına başladı. Orta derecede İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları, Tanzimat dönemi, Adbilimi ve Sultan Abdülaziz devri gibi konuları kapsamaktadır.

İletişim Bilgileri

E-posta : zekeriyasenturk02@gmail.com

Telefon :